

Vikerkaar

2/1987

Doris Kareva luuletusi; Asta Põldmäe jutustus «Emajõe passioon»; Juhan Habicht eesti nooremast proosast; Edgar Savisaare artiklisarja «Võitlus mõtteviisi pärast» lõpp; Sirje Helme Jüri Kassi loomingust; Harald Habermani noorusmälestusi; Ain Kaalep, Ülo Kaevats, Linnar Priimägi oma traditsioonilistes rubriikides

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-polii-
tiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist. 2. aastakäik.

Veebruar 1987. Nr 2

Sisukord

- Proloog 1
Asta Põldmäe *Emajõe passioon* 2
Doris Kareva *Luulet* 8
Urmas Petti *Vaev* 10
    Palavik 11
K. M. Sinijärv *Luulet* 14
Tõnu Trubetsky *Luulet* 15
Olev Remsu *Medaljon* 17
Mirjam Lepikult *Luulet* 23
Andres Allan *Luulet* 24
Toora Jookus *Väärastus I*
    Väärastus II 30
    Müts maha! 32
Mihhail Veller *Kaja* 33
    Mõtted 36
Juhan Habicht *Noor proosa oma kaas-
aegset kajastamas* 39
Marianne Kaat *Ideaalmaastik ehk tuule-
vaikus* 43
Sirje Helme *Jüri Kassi looming* 47
Ecgär Savisaar *Võitlus mõtteviisi pärast.
Neljas lugu* 48
Igor Žurjari-Ossipov, Boriss Sandratski
Valuutaga hangeldajad 64
Elav ajalugu
Harald Haberman *Tagasivaatamisi* 68
- Dixi**
Rein Veidemann 73
Lugeja kool
Ain Kaalep IV 74
Filosoofi märkmik
Ülo Kaevats 76
Lendlauseid. Püsimõrteid
Linnar Priimägi 79
Vaatenurk
Tõnu Õnnepalu *Tuletame koos sõnad
jälle meelde* 81
Mart Susi *Pliiatsivisandeid esteetilisest
luuletajast ning tema raamatust* 82
Vikerkaar
Jaano Martin Ots *Inspiratsioon* 85
    Nali
Koljat ja Taavet 87
Vilen Kürnapu *Steiner, Assistent ja
tornid* 87
Mart Säde *Kordus* 88
Jutusaba
Arkadi Strugatski, Boriss Strugatski *Eks-
peditioon põhjakaarde* 89
Kaleidoskoop
Mihkel Mut: *Teatri ümber V* 92
Enn Siimer *Filmimaailm III* 94
Piret Viires *Sügis Tartu NAKis* 96

Kujundus: Jüri Kaarma
Fotograaf: Kalju Jõul

TERVITUS EESTI KOMSOMOLI XX KONGRESSILE!

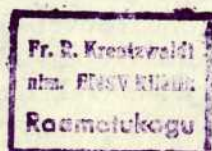
PROLOOG

Aeg, suur ja karm, kui kotkatiivul lendad,
täis õnne, kirge, põlemist ja tööd.
Su võimsaid tukseid nagu südant endas
ma kannan kaasas päevad, kannan ööd.
Meid ainult möödaminnes ei sa riiva,
kui vanus raamatuis on räägitud.
Su hoog ja rütm meid kõiki kaasa viivad
kui ainulaadsed,
viivad jäägitult.

Ja sa ei ela hinges ega veres
kui lahekese kerge vahutus,
vaid nagu suure, rannatuma mere
raudraske laine ürgne rahutus.

Kõik meie ajas loovalt keeb ja tõtleb,
siin südamed ei lakka põlemast.

J. Smuul, «Mina, kommunistlik noor»

ASTA PÖLDMÄE

EMAJÕE PASSIOON

Juba mitu päeva varitsesid nad taevas valmis, jaanikuu kuldsed pilved. Kandsin paksu musta kampsunit, et nad ei ulatuks põletama mu selga, kui ma kõnnin, pea maas, vanalinna kuumi ja tühje, algavas suves üha tühjenevaid tänavaid. Kõrged valged päevad nagu kirikulaul, kaks, ei, kolm nädalat ilma hinge tõmbamata. Igal uuel hommikul, leidnud eest aina ühe ja sellesama ebanormaalse, viirastuslikult kauni koidiku, sulgesin vaevatuna laud. Asjata! Viirastus oleks kadunud, see jäi. Praotasin silmi — ta oli seal: jõhkralt säravas lagedas aknaruudus luuvalge ja suur, täiel hool kõrgusesse viskuv põhjatus. Taevast — unustasin öelda — oli ise õieti lahkunud. Esiotsa kavalasti, lihtsalt ülespoole nihkudes, järjest jah kaugemale ära, kuni lõpuks täiesti, jättes endast järele hõõguva, mõõduta, ainsagi pidepunktita eimiski. Mille sees siin kõrgel, usutamatus, küünitamatus kõrguses, õrn nagu õietolm vees, ükskõikselt ja eksitamatult ujus kollane kevadladvastik.

Põhja-Eestist sain kirja sees küsimuse: kas püsivad nüüd Tartuski niisugused ilma laeta päevad? Midagi, mis ei ole mai, midagi, mis tuletab meelde surnuaiapähi ja stalinlikke helgeid lasteraamatuid. Püsisid. Niisugused päevad. Niisugused koidikud... Kellelegi, kel nendega ometi vähematki peale hakata pole! Kokkupigistatud silmi läkitasin pikki palveid tuima laotusse, oma mõistmatut valgust, oma mahedat surmakülvi võimukal vool allapaiskavasse. Võida mitte ärgata enam! Sellesse mittel! Kunagi! Kuid koitis, ja nad olid siin: jaanikuu kuldsed pilved.

Jah, aga siis olid vähemalt ööd. Kaks, ei, kolm ööd kindlasti, rohkemgi, sest mõnedest viivad veel ukсед tagasi. Siis oli lihtne. Tuli vaikus, vajutas käe näo peale ja käskis uinuda. Ja ma uinusin.

Uinusin ja muidugi nägin unes sind. Nägin iseend möödumas lapsega sinu majast ning äkki hiilgasid lapse silmad palavikus. Hetkega hõõgas üleni terve kergeke keha, vankus jalgel, ja mulle näis, et ta sureb. Haarasin lapse sülle — su värav oli avatud — ja kandsin sisse, sinu raamatuist tuubil tuppa, korterisse, kus ei leidunud ühtki hingelist. Uks kööki vaid nagu alati seisis irvakil. Sulgumast takistas teda tihenduseks vahelelöödud vildiriba.

Ma ei mõelnud, mis sest kõigest saab, kui su pererahvas, kelle juures sa korteris olid, esimesena koju peaks jõudma. Mul tuleks siis ju põhjendada viibimist haige lapsega võõras toas? Mul oli seljas sinu ruuduline hommikumantel, sinu lõhn, röövel-lõhn varitses sameti sees. Võõrastest rohtudest keetsin võõras köögis mõru teed, jootsin last, suudlesin ta märgi juukseid märjal laubal, laupa ennast, lõkendavat

ja puhast, põlvitasin hingehädas ta aseme ees. Sinu aseme. Perekond tuligi: väike morn mees, naine, nende tütar — üliõpilane. Nad tulid tuppa, küsimata midagi, nõnda nagu peakingi olema siin. Katsin ja katsin last. Ta tulekahjurinda. Ta lillepungakaitsetust. Jäädavuse teadvusetut täheripsmetatud igapäevanägu. Kujutlemata ühtlasi üldse — oh eelhirmud, piinatud linnud! —, kujutlemata, mis saab siis, kui peaksid tulema sina. Mismoodi seletan sinule, mida ei küsinud võõrad? Kutse oli ju me lepe, oli alati olnud, mitte sund. Kutse, mille kehtivuse määras aeg, mil veel teise igatsuse sõnu võis kuulatada omaenese hingest. Et tõusta, et tulla siis.

Selles unenäos sa ei tulnudki.

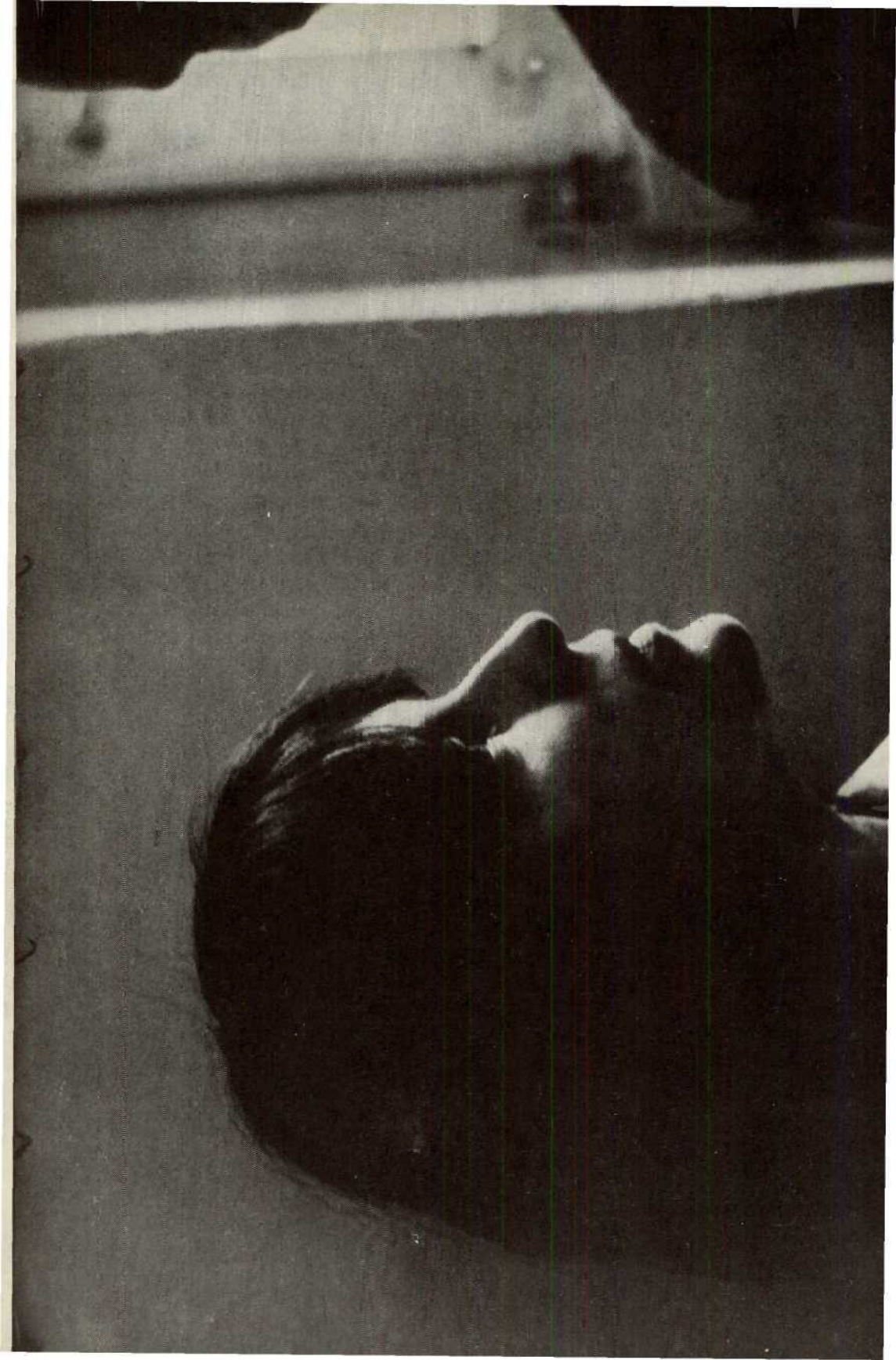
Teine, aga juba kaduma hakkavaist öödest. Uni siis, või kõigest see põgus unustus, mis saabub koidu eel veel üheks lühikeseks viivuks, leevenduseks päevatõeluse edasikaebamatusele vaikusest üleväsitatud südames.

Córdoba võis see olla ja mis ta muud oligi. Topelt- ja mitmikvõlve, kantis sambaid ja ümaraid, punavalgeid, värskaid ja kestendavaid. Telliskivikarvalisi. Ja muidugi võreaknaid kollakas liikumatus valguses, töötades selgima lubjatud seina raami mõnd uhket ja kurba naisenägu. Viivuks küll sedagi küsitavat tõelust, et juba järgmisel hetkel vabastada koht — Vilniusele näiteks. Vilniuse südalinna Ladina kvartalile, kus astusime teed nelja jäigalt vaikiva isanda seltsis. Teed teadsid sina, siht oli teater.

Meie salgas astusin viimasena. Äkki tõmbasid mind tugevasti sundides käest, kutsudes enesele järgnema. Kohe saabus vaikus, kaaslased kadusid, taas üks võlv, mille avanemise tänavale sedakorda sulges raske, ümaratest varatud palkidest värav. Majad, ükski mitte eriti lähedal, näisid välja surnud. Naabruses paistis veel teinegi üsna sarnane võlvialune, kellad löid. Võis olla kõige rohkem kuue-seitsme paiku õhtul.

Seismata küll kusagil kirjas — ainult unes tabab meid selline kindlus —, kuid valgus, telliskivide leivapruun, müüripragudesse pistetud metallvõrud hoidmas petuuniapotte, see sai siiski olla jälle vaid Córdoba. Potid olid kõhukad, enamasti allakukkumiseni viltu, üleni lopsakat, mantlina maani rippuvat taime täis. Kuumusest helisevalt maapinnalt alustas omakorda teekonida kirevale voole vastu mingi kidur, kuid visa ja küüniseline nahkjas roniväät. Väravaaluses olime istunud otse soojadele munakividele, seljad vastu palgikumerusi, ning ma ütlesin sulle, et Tartus on surnud Leo Anvelt. Ma ei teagi, olid sa näinud Leo Anvelti elavana, ma ei teadnud, olid sa lugenud või tundnud teda. Sa istusid, pikad põlved püsti, pilkumatute pealtvaatajasilmade ahas vaade äkitselt kohal ja soe. Värisedes püüdsin sulle kirjeldada Leo Anveldi naeratust, ilmumit, mille lakkamine mulle selles surmas kõige olulisem oli. Olid võtnud mu sõrmed ja hingasid nendele, nagu hingatakse pakase käes. Puhas soojus, puhas ja nõrk,

mis jõuetust tuua ei suutnudki. Palju ta aga aidata suutis, aitama pidi? Palju üldse ükski? Siin, surma pideva kohaloleku maal.

*Oi teed, oi nobedat hobust,
oi aimust, mis rinda torgand!
Ma tunnen, et surm mind ootab
veel enne, kui tuleb Córdoba.*

*Córdoba.
Kauge ja kurb.*

Teisest väravaalusest sealsamas kõrval vaatas ja kuulas, juba nähtavasti tükk aega kuulanud olles, täielikus mustas õhturõivastuses isand, suul kitsake turukaupmehenaeratus, kinganinad noad. Oli järelikult temagi — tahes-tahtmata oli! — saanud praegu leinateate võõrast ja jahedast Lõuna-Eestist. Kus maikuid halvavad lõotalved. Kus minu ema on ühe elupuujuure süles. Ei, siis ma veel ei kahtlustanud, et ta kutsutud võiks olla. Saadetud? Ja kas tean seda senini? Sõnagi lausumata tõusid maast, isanda poole pilkugi heitmata. Ja läksid.

Olles mind seega just sealsamas tolele üle andnud.

Aga see teadmine tuli hiljem.

Mu silmis läksid sa seekord küll, aga mitte ära, vaid ees.

«Muidugi,» mõtlesin tänulikult, «milleks kuuldustele ainet anda,» mis sellest, et võlvi varjus seisja mind pisut ärevaks tegi. Sinu kaitse jäi ju siial Mida veel! Piletile pidi olema märgitud teater, kus sa ootad mind.

Hakkasin minema ja muidugi eksisin ära. Nurgapealne punaseks värvitud galeriiga ümbritsetud maja oleks see võinud olla. Astusin trepikotta, madalasse löövi, kõmavalt tühja ja külma. Õhku tavalises mõttes just nagu polnudki, seda asendas varjutaimede rohekas lõhn, midagi nagu katkiastunud naadid ja märg savi, segamini sõnajalgade tumeda hõnguga. Paar silmini sallidesse mähkunud naist jutles rahulikult laudade ümber, mis etteastete vaheajal võisid ju kohvikunagi käibida, olgu küll et need samal ajal millegagi — eks oma tohutute tsiingitud plaatidega! — meelde tuletasid hoopis midagi muud. Kui etendus selles majas toimuski, kui sina mind selles ootasidki, pidi küll kõik juba väga ammu olema alanud. Puuderdasin kiiruga laupa, kerge oli olla. Sõnulväljendamatult kerge nagu ainult sel, kes hiljaks jäänud nii lootusetult, et enam mitte kunagi mitte kuhugi kiiret ei ole. Surm sigitas ja saatis oma jäist valmidust siitsamast kõrvalt, võtnud jah muidugi õhtuses must-valges kenitleva säravhambuse Alfonsi kuju. Kärsitusest küll pisut reetlikult tammuva, viitsimata ju õieti peitugi minna, keskendudes hüppeks otse siinsamas, päikesesse avaneva portaali varjus.

Inimene, kallid, maa kasulaps, igavene eksija, igavene lootja, kes sa ju soojendasid mu sõrmi oma hingamisega. Kes sa mu ise talle

ülegi andsid. Üleni. Isegi oma kinkimata jäänud armsusega ulatudes eemaldama hukku, andsid. Rikka rahva lapsed kesk oma põliskevadet, aeg üle lugeda hõbedat on ju kõigest õhtuni! Süda, valu sees ise valminud täiskasvanuks, võib silmad ometi vaatama jätta lapse näost. Avatuina igaveseks, kui neisse peaks löödama. Suutmata ju siis iial päriselt lahti lugeda ühe ilusa võimuka selja, ilusa tuulise selja halastuseta ilmutust.

Kolmas unenägu on kahtlane ja küllap ei peaks sellest jutustama. Selle aja peale olid ööd juba täiesti tinglikud, lõppedes kõige enam kolmandasse hommikutundi, nimetatud jäänusedki täidetud üksnes ärevast ja labasest. Sellel ööl otsisin sinu hauda (mis ma ütlesin!) ja vähe sellest: kalmistul volksas risti tagant risti taha kaasa kägar vari. Vari väljus inimeseks — pimeduse palvelejal! — ja otsekohe ka ründas. Ei vaadanud silmi, ei tahtnud mälestust sellest, värav ainult kauges minu sammude eest, jättes mulje ilgest püümisest. Ometi pole meelde jäänud mitte niivõrd õud kui terav mõttetuse tunne: mis hauda ma võisin leida siit! Laste kalmistu ju. Läbi koheva mullapinna sirgus fosforselt helkiv ja pehme, kaheldamatult täiesti inimlikku päritolu õrnuke kääpahaljus. Lapsejuuksed. Lapsejuuste siid.

Aga kõigest sellest tuleks õieti vaikida. Rikkuse vaevad, mis tähtsust neil on, ja alustada alles siit. Kõik see sai ju olla vaid sellepärast, et ööd põhimõtteliselt ikkagi olid olemas. Hommikud jätkusid kirikupühadega; see kevad pidi lõplikult viima su. Kõik märgid näitasid, et see nõnda tõepoolest ongi. Sina ütlesid: «On varemgi olnud, sa ei tea, aga alati on see üle läinud.» Looduse tunne, kevade tunne. «Kevad otsustab alati, sest suvi ei suuda enam midagi.»

Kordasin seda lausetükki, ainsat, mis mul oli, tänaval käies ja öösel asemel. Sosistasin, anusin, ägasin, nutsin ja sonisin. Ja ootasin. Ootasin suvist pööripäeva ja taeva tagasitulekut.

Ühel õhtul ta tuligi. Taevas ja selles ruttamatult kogunevad säravad, altpoolt valgustatud, otsekui maa paistel hajusalt kumavad valed pilvetutid. Päevad läksid ja pilvi tuli, kuigi päike imelikul kombel ei kadunud kuhugi. See, mis kaduma hakkas, oli hoopis öö. Pimenes üha hiljem, õigemini hämardus ja päriselt öö tunnustega ööd enam ei tulnudki. Kaotasin une ja unenäod. Lootuseta kohata sind päeval, võeti mult see võimalus nüüd ka õiti. Veel seda, kui ju ööd isegi olid lakanud olemast! Lugesin tunde päeval, unustasin, hilinesin kõikjale ja kaotasin kõike. Ja öösel lugesin jälle tunde. Pidevast magamatusest nõrgenes ohutunne, polnud muljeid, polnud valu, polnud üllatusi, kahetsust ega hirmu, ei mingeid soove ega rahunusi. Ja alles õhtul jälle nähes kogunemas pisikesi tihedaid, altpoolt kullatud pilveribu, roomas pikkamisi oma peidikust välja õud. Maailmas pole mitte midagi nii umbset, nii läbibistamatut, nii painajalikult valet nagu töotus jääda ööta. Võimatu oli loojangul püsida toas. Liikusin palju linnas. Lapsega. Lapseta. Püüdsin vältida neid kvartaleid, kus tõenäoliselt võisid liikuda sina. Pealegi pidid sa lähemal päevil lendama

ära, neissesamadesse kullatud pilvedesse, need pidid su võtma. Ja päästma minu. Mul ei olnud enam palju jõudu. Algul valutas ainult käsi, siis külg, kael ja pool pead. Peavalude vaheajal mõtlesin suvele, mis ei suuda midagi, ja palusin, et ta hiljaks ei jääks. Oleksin palunud sügist, kas või talve ennast, aga sa olid öelnud: «Suvi. . .»

Milline õnn on armastada ja olla armastatud, ja kui õudne on tunda, et hakkad sellest kõrgest tornist alla kukkuma. Laenatud sõnad? Sõnad võivad olla, aga pisarad on õiged.

Millega see kõik pidi lõppema — kasutu mõelda. Lämbuse saabudes toas põgenesin tänavale. . . Et sattuda seal juba üleni kohutava laeta taeva meelevalda. Taeva, mis valmistus neelama sind ja ehitas Eestimaale jaaniööd.

Raekoja platsil tungles suveõhtu rambuse kohta ebatavaline rahvahulk. Laia rõngana ääristas inimsumm trepiesist, hakiparvede katkeliselt kraaksatades üleval kullakas liikumatuses. Kell tornis lõi kuus.

Juba oli see jõudnud meiegi linnakese ajalehest läbi käia: Ohio osariigi Wittenbergi ülikooli koor. Trepiastmeile rivistunud kolmenelikümmend noort inimest alustas vaikset laulu. Taktikepi välgatusest elavnesid unised näod, täna hommikul olid nad saabunud, otse sealtsamast pilvede põletusest, teiselt poolt pilvigi, ja minul oli nendega asja. Nad pidid midagi teadma sealsest.

Uurisin lauljaid, ühekaupa. Peaaegu kõik olid väga päevitunud, tütarlaste pitskraed rullis ja rutuga kaela seotud. Kirsipunaste kleitide õlgadel ripendasid need äraõitsenud lillelehtedena. Lauljad haigutasid laulmist katkestamata, mitmetel, eriti noormeestel, olid tumedamad õllekarva prillid ees. Uurisin nende silmi, nende noori laupu, paksude kulmudega valget tüdrukut esireas, kes naeris ja vahtis julgelt publikusse. Temagi oleks võinud midagi öelda, minu meelest kõlas ta hääl välja. Naaber, ilus neeger, vaatas talle kõrvalt vaguralt ja hoiatavalt otsa, nähtavasti keelates valesti laulda. Laubad sädelesid niiskelt. Nad laulsid suurest jõest. Sellestasamast, millest mina viiendas klassis, jalad tsementpõrandal sinised ja lõunaleib mõttes. Laul voolas — ise suur jõgi! — poolmagavailt huulilt kui vabastus. Olin juba ammu õppinud nutma inimhulkades, bussis, rongis, lillekimbu ja raamatuääre varjus: pea kuklas, lõualuud liikumatud, pisaraid tagasi sissepoole sundides. See oli mul käes ja siin läks seda vaja. Et on nii hea murduda suure jõe ääres! Muusika läheduses, kus ei leidu küsijaid. Kui võis naerda kellelegi, naeratada, küllap võis siis ehk nuttagi! Jaapani tüdrukule, keda tüütas herilane, kaneelruskele poisile, pikale tõsisele solistile, kelles oli tunda mu poja kujunemata, otsekuu alatise põgusa imestuse rahusaid ilmejooni. Pilved, kummaline, et põletasid äkki vähem, peaaegu ei põletanudki enam. Mõistatusele, millele on pühendatud kogu südame ajalugu, inimkonna kogu keskendumus ikka ja jälle, näisid, ime küll, midagi vastata võivat need unised lapsed siin! Kui nad ise olidki midagi muud kui inimkond. . . Väike mustrikild igal juhul. Tark oma nooruse südamepuhtuses, oma kõlupaljuse kõrgajas.

Lahtunud oli surve kuklas. Kui sa oleksid ka läinud kellega tahes siit, ma jõudsin sind ära anda. Pilved ei suutnud enam. Nägin sind koori keskel, tuttavas hallis pintsakus, hajevil ja kurba. Mis sellest, et mulatti. Mis sellest, et võimatunoort. Piisakest suurest jõest. Viimne kord pöörasid sa oma silmad minusse ja õhtusse Emajõe kohal. Viimne kord panid nad minusse puhkama. Et juba enne uut koitu, kaasas see laulev parv, kaasas see uni, alatiseks taevasse ja unustamatusse lennata.

DORIS KAREVA

Nemad

1

Septembriöö vermutimaitse
ja tühjad säravad käed —
nii läbi hilise tuule
neid kahte tulemas näed.

Tee kõver, konar ja libe
ja jalge all poris kuld.
Nad otsivad, otsivad üha
üht akent ja aknas tuld.

Ei leia.

Ei olegi seda
olemas ilma pääl —
nad laulavad kaelakuti
nii tasa all taeva säääl.

2

Mees suure südamega.
Üks kroonimata vürst,
üks ilu ihaleja.

Kes siis ei tunneks teda?

Kesk võimu, verd ja valet
ta ümber tiirleb ala
parv tillukeksi linde.

Ta taevakarva habet
nad silitavad sala.

Ta tormist lapsehinge.

3

Ei tantsi tangot ega tunne nooti,
ei mängi pokkerit, ei puhu flööti,
ei valda keeli kaugeid, kaduvaid.

Hull — jah, hull küll,
kuid sedagi vaid hooti
ja veidral viisil.

Laulab jaburaid
surmselgeid sõnu — vahel vaguraid
ja vahel metsikuid kui meelest ära.

Ei midagi,
mis meenutaks kultuuri.

Kui juhtud kohtama ta silmi
suuri,
sind vapustab see kohin, voog ja sära,
nii ligi inimolemise juuri
ürgookeani tume salapära —

välkpilk
kui värav.

4

Pimedas pargis nad suudlevad
paar korda aastas,
kui tõuseb teravaks
otsatu olemisõud.

Üks on kui tuul,
mis määratses, peksis ja laastas.

Teine kui puu,
mille mahl on veel maitsmata jõud.

Tunnen neid, tunnen.

Nad vihkavad taba ja lukku,
tava ja seadust.

Ei seo neid püünis, ei pael.

Mõistan neid, mõistan.

Nad ihkavad kirglikult hukku,
ainust, mis ühendaks neid.

Oh kirves, oh kael.

URMAS PETTI

VAEV

Hildegard istus ja koostas nimekirja inimestest, kes võiksid ta matusetele tulla. Neid ei olnudki palju, aga Hildegardi see ei häirinud. Oli üldse vähe asju, mis teda veel häirisid. Võib-olla oli ta liiga vana.

Laulal lebas näksitud leivakäär.

Hildegard tõusis, et aknast välja vaadata. Hämardus. Siis kohendas ta sitsist aknakardinaid ja istus uuesti laua äärde. Laud oli puhas.

Eks ma pärast süüa, mõtles naine ja pistis leivatüki sahtlisse.

Nurgas, korralikult ülestehitud asemel, põõnas veider rooste-karva kass.

Ei tea, kes kõnet peaks, ütles Hildegard valju häälega.

Kass ärkas ja vaatas perenaist.

Hildegardi see pilk pisut heidutas, nii hoidis ta edaspidi suu kinni.

Kaarel oleks selle töö peale täitsa paras. Tema on üle küla tuntud kui koolitatud inime ja juba noorest toreda kõneanniga. Ja eks oska ta ka lauluraamatust ilusa salmi valida. . .

Hildegard silmitses pahuralt kärbest, kes puhtal laual hajameelselt ringi sebis.

Ja eks ütelnud ka Vilma, et Kapsi Kaarel oma hingesunnilt üks tõeline samaariamees on.

Kaarel oli tõesti selline, nagu Hildegard temast mõtles. Aga poeg oli tal raisus. Hildegard nägi teda ükskord rongis.

Vagun oli puupüsti täis, Hildegard istus akna all ja Kaarli poeg Robert seisis temast mõni samm kaugemal. Poisi pale oli kahvatu, jalad jõnksusid, üldse näis ta puruhaige. Tegelikult oli ta tervem kui paljud teised maamunal tatsujad. Sihukest nägu oskas ta juba lapsepõlves teha. Ajapikku oli ta oma kunsti kasutamisel isegi mingi täiuslikkuse saavutanud. Nagu sealgi rongis: oli näha, et mõned kesk-ealised heasüdamlikud daamid hakkasid nihelema ja lõpuks pakkus üks nägusale, kuid ilmselt pödurale noormehele istet. Võiks arvata, et sellega oli näitemäng oma ülesande täitnud, aga ei! Robert ei istunud, ta lasi neil terve sõidu piinlikkuses kannatada. Talle valmistas see naudingut. Hildegardile Robert ei meeldinud. Kaarel meeldis isegi väga.

Hildegard sidus rätiku pähe.

Tarvis minna Kaarlilt küsima, kas ta tuleb kalmule kõnelema, arutas vana naine.

Kaarel lõi kummikutel sääri maha. Jalad higistasid muidu koledasti ja kippusid üles tursuma. Sellised kalossid olid poe omadest paremad, viimased olid kole kõvad ja hõõrusid kannad verele.

Tuba oli väga segamini, aga sellega hakkas harjuma. Kaarlil oli palju raamatuid, need vedelesid nüüd põrandal. Kolmeliitrine purk hapukurkidega oli ümber läinud ja mõned raamatud märjaks teinud.

Algul oli Kaarel mõelnud kanalasse minna ja mõned munad tuua, aga isu ei olnud õieti ja siis ta mõtles, et teeb parem omale uued jalavarjud.

Kell seisis, aga raadio veel mängis: loeti päevauudiseid. Kaarlil oli soni peas ja halli triibuga ülikond seljas. Nüüd, vanas eas, meeldis talle peenemalt riides käia.

Viinapudel oli ka terve, Kaarel valas pool klaasi ja pani suhkrut hulka. Mõned imestasid, et kuidas ta säärast solki joob. Paberosse jätkus mitmeks päevaks; Kaarel oli oma eluga üldiselt rahul.

Oli juba päris pime, kui väljast alul pudeneva kruusa krabinat ja hiljem vaikne müts kostis. Kaarel kihistas naerda. No nüüd on mõni auku kukkunud, luksus ta vaikselt.

Kümme aastat tagasi oli maja kõrvalt hakatud kruusa kaevama. Vilgas ehitustegevus nõudis oma osa. Aastaid oli suur madin, siis saabus jälle vaikus ja künka asemel paistis aknast mahajäetud karjääri veesilm. Ülejäänu tegi põhjavesi. Sel hommikul oli maja vajuma hakanud, seintesse tekkisid praod ja korsten kukkus kolinal sisse. Nüüd oli maja peaaegu augu põhjas.

Välisuks paukus. Sõin võileiva kiirustamata lõpuni, ise ikka Kaarlist ja Hildegardist mõeldes. Läksin ja viskasin voodile külili. Mõtlesin, et nüüd on nende surmast juba mitu aastat möödas ja mälestused neist hakkavad ka üha enam tuhmuma.

PALAVIK

Loiult hõõrus Jakob oma habetanud põske vastu padjapüüri; ei ühtki sähvatust, mis oleks tardumusse langenud teadvust virguma sundinud. Üha sagedamini näis talle, et igavikuna veniv talv on vangistanud kõik ta meeled. Viimaks tõusis Jakob sängiservale istuma; tõusis, nagu see tal juba harjumuseks oli saanud — terve päeva kuni magamaheitmiseni õieti ärkamata.

Palmid. . . Need viirastusid talle tihti ja kõikjal: vabrikukorstnate suitsus, niiskusest plekilistel majaseintel, lumekuhilates teeservas. Palmid kui päikese, sooja selge taeva ja kuuma veretukse sümbol. Kuigi, ausalt öeldes, ega Jakob eriti lõunamaale ei igatsenudki; ta tahtis suve siinsamas külma mere kaldal, pikka ja kordumatut suve nagu üht pikka päeva lõbusates askeldustes ja kiirelt mööduva elu virvarris.

Aga akna taga valitses talv, neetud okupant jäämeremaadelt, jäise režiimi halastamatu diktaator, ja Jakob oli liialt nõrguke, liiga habras, et säärast ülemvõimu kukutada. Tema, nende killast, kes iga ebameeldivuse elavad üle unises ootuses kellegi teise abile, ta ei tahtnud ega saanudki midagi muuta.

Ometi on ta jalule tõusnud: missugune vaimuvaesus ja kahtlus peegeldub ses, nüüd juba kirjutuslaua taha kummardunud täissöönud näos. Ei midagi kordumatut, ainulist pole ka neis lõhenenud kätes. Nad kord haaravad sule, kuid lasevad tal juba sealsamas langeda. Väledad sõrmed ronivad üha sagedamini muud tegevust leidmata küll nina- ja kõrvaaukudesse, kaenla alla ja värvli vahele, pähe ja hamaste taha. Väljapääsu otsides.

Jahenevat organismi püütakse turgutada tohutute kuuma tee annustega. Põis lõpetab vastupanu.

Jakob istub ja mõtleb suvest: millist värvirõõmu ja -rikkust ta töötab. Kuivõrd lohutu ning samas lootustandev on praegu siin sellele mõelda. Koletu! Jakob on peeglid kinni katnud, pääsemaks iseene lollaka lõusta nägemisest.

Lõpuks ilmuvad paberile tema nina ees harvad, igasse suunda laialivalguvad read:

on kõhedust tekitavate toimingute tund
ma vaikides lähen ja esikus kustutan tule
enne kui alla kirjutan enda
ellujäämiskäsule
allaandmiskeelule saab ka käsi pandud alla
on kõhedust tekitavate toimingute tund.

Sellega valmis saanud, paneb Jakob end riidesse, võtab pliidi kõrvalt naela otsast kuurivõtme ja astub uksest välja, otse sombusesse päeva.

Askeldamine rahustas. Aed oli nüüd parandatud ja teed roogitud. Jakob viis tööriistad tagasi kuuri, istus ise sinnasamasse riida kõrvale pakule ja süütas paberossi. Pärastlõuna oli vaiksepoolne, taevas sinise- ja hallikirju. Jakob toetas selja vastu kasehalge ja pühus suitsu vatijope varrukasse. Väljas müttamisega oli lund saabastesse sattunud ja nüüd varbad veidi külmetasid. Oleks pidanud tuppa ahju juurde kobima, aga polnud tahtmist. Kogu keha oli vallanud sedasorti roidumus, mis mõtted erksaks ja meeled teravaks teeb. Jakob pani karvamütsi põlvedele ja jäi oma auravaid käsi vaatama. «Viimane päev. Õieti peaksin ma loojale tänulik olema,» mõtles Jakob ootamatult. See oli tõesti imelik mõte, ta oli ikka inimest millekski kõrgemaks pidanud, looja ees, kui viimane tõesti olemas on, ei pidanud tema inimene end iial tänuvõlglasena tundma. Jakob nämmutas toda mõtet oma peas; püüdis analüüsida, oma sisemusest põhjusi leida, mis võiksid olla ajendeiks nii kummalise seose tekkimisel. Midagi ei tulnud välja. «Küll ma pärast mõtlen,» arvas Jakob endamisi ja litsus paberossi kannal laiaks. Aeglaselt vaatas ta lagedat vastasseina. «Peaks ikka veel proovima,» ütles ta vaevukuuldavalt.

Jõud tuli lihastesse tagasi, liikmed minetasid veel hetke eest valitsenud otsustusvõimetuse. Jakob tõusis, võttis kergelt paku otsa komistades hoogu ja jooksis otsekui lahjapoolne sõnn peaga vastu seinale. . .

Veel siis, kui ta juba püksitagumikku puhtaks kloppis ja ettevaatlikult punetavat laupa masseeris, püsis suus vastik soolane maitse ja ajas kergelt iiveldama. Jakob mühatas põlglikult ja läks, müts näpu otsas, tuppa.

Ta mäletas küll: esimest korda oli tema juurde sisse murtud juba sügisel, oktoobris. Öösel oli ta selle peale üles ärganud, et keegi köögis vastu lahtist pliidiust puutus, nii et see kolksatas. Korrapealt ärkvel ja pinevil, oli ta salamisi lauge pilutanud. Tükk aega oli ainult kuulda, kuidas keegi mööda kappe ja panipaiku kondas, viimaks oli ta ka mehe kuju oma magamistoas näinud. Appi! piiksatas Jakob mõttes, võib-olla peaks helistama ja miilitsa kutsuma. Aga telefoni Jakobil polnud. Kogu keha kattus aegamisi higiga; püüdes võimalikult vaikselt hingata oli ta lõpuks lausa lämbumas; kuumust õhkuv padi tekitas vastikust. Jakob jäi vaikselt lamama pilguni, mil välisuks võõra taga klõpsatas, seejärel ta tõusis, hiilis akna juurde ja vaatas välja. Seal ei paistnud kedagi. Hommikul leidis Jakob, et köögikapist on kadunud hõbelusikate komplekt.

Külaskäigud kordusid paarinädalaste vahedega ja järjest kadusid ka väärtuslikumad asjad. Jakob aga harjus uue olukorraga ja enam isegi ei ärganud. Ka omandas ta kombe ust mitte lukustada — lihtsalt mugavusest, et poleks vaja iga kord lõhutud piita parandada.

Ainuke, mis veel Jakobi meelepaha äratas, oli see, et varastati ka transistorraadio. Vahel, kui vaikus talumatuks muutus, tundis Jakob raadiost teravat puudust.

Jope riputas ta tuulekojas naela otsa, samasse seina äärde said ka saapad pandud.

Pliidi all hõõgusid veel mõned söed; nii sai tule ruttu üles, kannu veega pani Jakob ka hakkama. Juba poole tunni pärast istus ta toas laua taga ja jõi teed.

Akna taga kiskus hämaraks, tuul oli tõusnud, sula oli tulekul. Enam too mees ei tule, teadis Jakob järsku pisukese kahjurõõmuga rüüstatud tuba vaadates.

Kuusk oli sisse toodud juba mitu päeva tagasi, ehitud ja puha, küünlad toa hämaruses valendamas. Jakob ei sallinud põlevaid küünlaid kuuseokstel; see meenutas liialt matuseid. Enam ta ei tule, mõtles Jakob tassi kööki viies uuesti, sedakorda nukralt, võttis tikud ja pani küünlad põlema.

Puu oli kuiv ja süttis kergesti. Jakob lamas voodil ja vahtis lakke. Kibe suitsu pani silmad vett jooksuma; mees kattis nad laugudega. Nina ei saanud ta kõrbehaisu eest sulgeda. Veel pääses ohe Jakobi rinnust.

KARL MARTIN SINIJÄRV

loojang

päike
    punastab
        verre
taevas on lillakalt synk
veri voolamas merre
tapetud
    munk
varbad
    harali
        kruusas
tuuled vetele puhuvad
käed on pooleldi puusas
lained
    tonsuuri
        uhuvad

1985

syrrromantilik zykkel
«3 KEVADLIKKU HAIKUT»

I
    see puu need põõsad
on kevad tulnud jälle
    ja mina kytan

II
    see puu need põõsad
uus kevad tulnud jälle
    mina aina köen

III
/- - -/
kevad /- - -/
/- - -/

1986

14 Sinijärv

Me Oleme Läänud Ära

me oleme läinud ära
meid enam ei leia laim
me kadusime kui varjud
me jälgeden vaiki jäi vaim

me olime hommikuhaldjad
ja sestap me võisime minna
me — kaugete tähtede valdjad
ja teised — kuid teised jäid sinna

1986

suvelaul

imelik mõnu saabuvast suvest
lõbusus laabuvast kevadest
häälitseb hinges põhjust ei ole
suvesid palju veel ees
ja päike paistab
ja õhk on jahe
ja pilved kaugele kulgevad

1985

salatanze ruumityhi

salatanze ruumityhi veeldund kujul virmalisiin
pudelvaasi põhja toppiden tähti — ool
kuin sammukaja tammulaja jäätund aurund
atmosfäärin näeb kus vaja kyllap nähti
see on
ruumitais ja ruumityhi pigemini kokku last
kui et ajatyhi ehk siis vanatyhi võita viigix
mängiden mu elu teiste eludega juba algusen
kui
salatanze topelttyhjused alles kallin kalben valgusen

on peidet sammud ammustajast sammukaja vaja-
neden tammulaja kaduvikku kaduden ja musta
ehk siis punasesse õhe vajutajuden ja aduden ka ajan
jäänud tanzex ruumi/riimi/tyhi näitmax igaviku ust ta

kae tanziden kae avalikult ega salakesi kaozis
pole maailmevaheline side! selle hõbeniite korjad
salatanze klanziden on hoobelainex taoti muutund
ja paheline kibe kõng on suutnud hinged muuta enda

orjax ..

1986

TÕNU TRUBETSKY

Lapsepõlveplika

kui tulin tagasi siis seisis siin üks lapsepõlveplika
ta patsid hoidsid itta-läände nagu kunagi
ta oli samas väikses kleidis millega siin seisis ikka
see ei saanud päris sukkadeni ulatudagi

siis tuli tahtmine mul teda veidi patsist sikutada
kuid selle asemel ma hoopis tegin talle pai
siis aitasin ta pesu nõõri peale riputada
ma ei saanud aru kuidas sellest tema aru sai

võib-olla oli selles tundekasvatuslik alge
et hakkasime kahekesi kodu mängima
ta ütles oota veidikene veel on väljas liiga valge
kui liivakasti ehitasin liivast sängi ma

Kaos

ava oma hing ja keha
sina midagi ei pea
siis sa oskad vahet teha
mis on halb ja mis on hea

see on sinu õigusteadus
mis on sinu vere sees
sina oled ainus seadus
iseenda peremees

need kes heidavad sind alla
keelavad ja käsivad
lõpuks oma käsud alla
neelavad ja väsivad

Vennaskonna hümn

mina olen mittekeegi
ma ei ole mingi mees
ükskõik mida ma ei teegi
olen inimestel ees

mul ei ole oma nägu
mina olen tühi koht
mõtetes on mingi hägu
minus peitub mingi oht

kuulun ühte vennaskonda
mis on ühiskonna aps
siia inimühiskonda
sündis soovimatu laps

minu jaoks ei ole riike
mida ümber jaotada
pole võite ega viike
pole miskit kaotada

OLEV REMSU

MEDALJON

Jaa, ma kardan üle öla piiluda. Ma julgen tunnistada, et kardan. Mu selja taga on midagi jälki nagu saelehe kile vilin vastu miinikildu puus. Ma olen sellest peaaegu pääsenud. Mu kõht valutab, Jaks löi mind. Mu ees on vabadsus. Uus võimatus. KUUES katse. Veel kümme sammu ja ma pöoran põiktänavasse. Varjan end üle aia kasvanud sirelipuhmastikuga. Meie vahel pole siis enam silmsidet. Nendepoolset, mina niikuinii tagasi ei vaata.

Või äkki pistaksin jooksma? Ei eales! Mu au ei luba joosta, põgeneda.

Põiktänavas sirelipuhmastiku taga mind ei nähta ja nähtamatut ei tabata. Jaa, veel umbes kümme rahulikku sammu ning Leili, Lemps, Jaks ja Tõnn — need neli, kes mu paljaks röövisid — ei saa mu pihta tulistada. Mu selga ei teki suitsevat auku, kuul ei peatu mu kehas.

Annan ma asja miilitsasse? Ei tea. Ma mõtlen järele. Ent ühes olen ma kindel — veel kümme sammu ja ma olen pääsenud, ma olen vaba ja ma alustan otsast.

Nad ei tunne mind. Nad näevad üksnes välimust. Odavaid, kederluudeni ulatuvaid tumerohelisi viigipükse, kulunud ja sõlmes, pandlata rihma, läapatallatud kontsadega ja eri värvi paeltega kingi, ruudulist tavalist päevasärki. Nad ei tea, milline ma olen seest.

*

Igal sündmusel olevat loogika. Kõik lähtuvad mingist punktist ja jõudvat kuhugi. Loogikat õppisin ma ülikoolis. Mind visati sealt välja.

Ei. Täpsemini oli lugu nõnda, loogiline: Helga jättis mu maha; öösel pärast mahajätmist nägin ma unes, et Helga, kes minuga ALMAVÜs autojuhtimist harjutas, roolis Kastani tänaval õppevolgat, mina jalutasin nahakombinaadi ees, järsku keeras Helga ägedalt rooli, auto pöördus, Helga sihtis pörkerauaga mind, instruktor Helga kõrval püüdis mind päästa, sellest polnud abi, Helga ei lasknud tal rooli tagasi kruttida, auto lõmastas mu, pressis mu keha läbi nahakombinaadi metallvõres aia, ma olin mitmes tükis nagu saeraamist tulnud palk. Järgmisel päeval varastati juba ilmsi mu ESIMENE varandus, mind visati rektori käskkirjaga ülikoolist välja.

See oli algus.

Nüüd, Leili, Jaksi, Lempsi ja Tõnniga oli samuti. Juba VIIES kord. Miks maailm vihkab mind? ESIMESE ja VIIENDA vahel oli TEINE, KOLMAS ja NELJAS üritus — kõik luhtusid.

Ma ei mõista. Me olime sõbrad. Ja mitte ainult sõbrad ja töökaas-
lased, me elasime ühes ühikatoas, Leili muidugi mitte. Veel täna hom-
mikul. Nagu polekski eile olnud Leilit ja järvepurret. Veel täna raba-
sime me lõunani. Me peksime lühikesi pootshaake, kapsaraudu, nagu
neid kutsuti, puutüvede aastaringidesse, juhtisime palgi vankrile, raud-
kombitsad klammerdusid koorde, vanker rööpail hakkas liikuma, kuus
saelehte söötsid tüvve, masin vilistas, nõelkuumad saehambad raiusid
raevukalt saarepuidus sirget teed, palk liikus edasi ikka ümara hävingu
poole, kuni Jaks ja Tõnn palgist jäänud seitse lauda ulja plaksuga
virna lennutasid. Meie, mina ja Lemps, turnisime juba estakaadil,
veeretasime uue tüve vankrile.

«Raske on!» hõikas Lemps, lause teise poole jättis ütleмата.
Me teadsime seda ise, ja see väljäuitlematus sidus meid.

Raha pärast ma saeraamis möllasingi. Lempsi hõike ajal sain
mahti ja vilksasin medaljoni kaelas. Mulle meenus, kuidas ma kooli-
põlves Raekoja platsi juveelipoe akna ees tammusin, vaatasin kulda,
hõbedat ja plaatinat, mis ööseks vitriinist ära korjati, kuigi vitriin ise
veel terasvõrega kaeti. Ma ei uskunud, et kuld on kuld ja plaatina pla-
tina, ma arvasin, et ju siin petetakse. Ma tahtsin metalle silitada. Ma
sirutasin käe, sõrmed pörkusid vastu jahedat aknaklaasi. Mulle tundus,
nagu sooviks kuld mulle midagi öelda — seda, kas ta on ehtne või
peibutis. Valgus vitriinis säntendas tosinas hõbelusikalohus, vutlarite
samet läikis matjalt. Oli see kutse? Ka mina, Tom, olin seal. Ühe
spordikarika kumeralt pinnalt seiras mind mu enese nägu — põsed
laiaks veninud, silmad pilukil.

Veel täna hommikul võinuksin ma nädala julgelt kuldportsigariks
arvestada, merevaigust suitsupitsi, lipsunõela ja mansetinööpide muret-
semiseks kulunuks päev. Jaa, Lempsil oli õigus: raha tuli.

Aga Lemps ei aimanud seda hüüdes, et minu ja Leili vahel enam
midagi pole.

Järvepurdel eile õhtul tõmbas Leili kaua kinnast käest. Kinda-
vooder takerdus pronksist käevõru külge, taolist võru silmasin ma
Leilil esimest korda. Vilets pronks ei huvitanud mind. Tuul mängis
tüdruku juustega, järvevesi loksus, ma ei teadnud, miks Leili ei luba
endal ümbertki kinni võtta. Seal purdel me harilikult suudlesime.
Iilid pressisid Leili sügismantli vastu keha, lõpuks sai ta kinda käest,
ulatas aralt mulle peo ja lausus: «See ongi kõik. Tead ise, mille pärast.»
Midagi taipamata, instinktiivselt surusin ma ta kätt, märkasin äkki,
et mu pihk on Leili pisikestest sõrmedest tühi, Leili jooksis mööda
purret kalda suunas, lauad plaksusid jooksutaktis vastu järvepinda,
tüdruku hele kapuutsi ja topelttaskutega mantel sukeldus laane-
hämärusse. Kuidas ta kõnnib üksinda metsas? Teda võidakse vägis-
tada! Võib-olla ta tahabki seda? Kuuseladvad tiirlesid, lõikasid sõõre
madalasse päikesesse metsa kohal, ma vaatasin kaua Leili sammudest
tekkinud ringjaid laineid, mul oli tahtmiline kiskuda käsi, mida Leili
oli puudutanud, õlast lahti ja uputada järve. Kellelt nõudsid šariaadi-

seadused käe amputeerimist? Ma kummardusin, pistsin käe sügiskülma vette, lainetus moonutas mu peegelpilti. Veepinnal olin ma peaaegu samasugune nagu kunagi ammu spordikarikal. Äkki tunnetasin — kuri loogika on käivitunud, ma olen taas pöördumatul teel, minust ei sõltu enam midagi. Nagu ESIMENE kord ülikoolis Helgaga, nagu TEINE kord maaparanduses Tiinaga, nagu KOLMAS kord tornkraanal Maretiga, nagu NELJAS kord heinal Estriga. Ma matsin selle mõtte maha. Seda mõtet ei olnud, nagu see polnud kunagi tulnudki.

Ma astusin mööda purret kaldale, istusin kännule. Kollane viirg järvepinnal küündis kaugele, ulatus nagu teise maailma. Minevikku? Tulevikku? Taamal paistis observatooriumikuppel — nad võisid oma teleskoopidega mind jälgida, nad võisid seal okulaaride taga irvitada minu, mahajäetu üle. Korraga tundsin, et mu ees seisab Leili, vastik, inetu plika, kes on tulnud leppima. Mu peos oli *smithandwesson*, ma tõstsin amputeerimata käe, sihtisin. Ma olin mees, sangar, kättemaksja, ma peatasin kurja loogika kohe alul. Mu näpp paindus, päästiku liikumine ei nihutanud kirpu objektist eemale, kuulid puurisid Leili sügismantlisse suitsevad augud, peatusid keres. Leili langes, ma kõndisin laiba juurde, võtsin selt käevõru, mul oli kahju, et see oli pronksist — piilugu nad pealegi oma teleskoopidega, ma ei karda midagi, mul on õigus!

Ma lonkisin raudteepeatusesse üle röske soo. Diiselrong vedas mu linna. Ma õhtustasin «Kaunase» restoranis, palusin üht piigat kolmesest naistelauast tantsima — too raputas pead, ei tulnud. «Pange end korralikult riidesse,» õpetas tolle kaaslane, ju kadetses, et ma teda ei valinud.

Jaksi, Lempsi ja Tõnni polnud kodus, ma viskusin viigipükstes ja ruudulises särgis koikule.

Unes lõikas tsiuu-tsäuu kiledalt kõrvadesse, saelehed rapsisid tühjal, kogusid jõudu uueks rünnakuks vastu puitu. Mustas smokingis Lemps ja valges pruudikleidis Leili tantsisid estakaadil pulmavalssi, Tõnn ja Jaks, peiupoisid, brokaatvestides, hoidsid Leili briljantidega tikitud loorisaba, et see saepurusel tsementpõrandal ei lohiseks. Mina, Tom, lamasin kangestunult saaretüvede vahel, ma olin nagu kuidagi jääsekülmunud, ma nägin ja kuulsin, kuid ei suutnud end liigutada. Mu keha oli paakunud, kuid mu taju elas, fikseeris kõik. Tants peatus, Leili naeratas suurejooneliselt, tõstis pronksivõruta käe — see oli signaal. Tõnn ja Jaks haarasid kapsarauad, veeretasisid mu keha üle palkide vankrile, raudkombitsad klammerdusid mu lihha, see polnudki valus. Vanker hakkas liikuma. Saehambad nühhkisid mu taldu — sul ei tohi olla kõdi, sa ei tohi naerda, sa ei tohi oma elusolekut reeta, muidu nad tapavad su, keelasin ma ennast —, kuum teras tungis edasi labajalgadesse, kederluudeni, saelehed sulgesid verejooksu, hambad jõudsid põlvedeni, Leili seisis mu kohal, vaatas alla ja lausus: «Kes laskis mind Viisjaagu järve kaldal maha?» — «Ma ei saa sulle

vastata, ma pole elus,» ütlesin mina ja sel momendil läbis mu keha saeraami, Lemp ja Tõnn viskasid minust jäänud seitse viilu ulja plaksuga lauavirna.

Mind raputati õlast, ma ärkasin. Tõnn, Lemp ja Jaks olid vahepeal koju jõudnud, Tõnn hurjutas mind üleriietes magamise pärast. «Ja millal ostad sa endale korralikumad hilbud, et sinuga näiteks restorani võiks minna?» küsis Lemp vist juba sajandat korda. Poisid rääkisid, et ma olnud unes soninud mingist medaljonist ja kättemaksust. Ma tõusin istuli, silmitsesin poisse. Homme hakkate mind peksma, teadsin ma, sest surm on juba olnud. Surm läbi saelehtede. Tõnn, meie brigadir, seletas, et homme (s.o muide täna, aga rahu! — mul on jäänud umbes viis sammu varjava põiktänavani) peame me seitseteist tihu täis suruma, palgaeelne arvestaja on mõõdulindiga tulemas. «Heidame magama! Ja palgapäeval ostame sulle mustlaselt džiiinid,» ütles Tõnn.

Seitseteist tihu tegime kokku täna punkt kella neljaks, pool tundi jäi tööpäeva lõpuni. Tõnn sammus kilbi juurde, keeras lüliti, suur tuulekoda mattus vaikusesse, varblasedki ehmatasid. Jaks kohmitses türbi rinnatasku kallal, urgitses välja kokkuvolditud paberilehe, astus mu ette. Lemp ja Tõnn olid kummalgi pool mind. Noh, mida ma teist arvasin! Kes lööb siis esimesena?

«Kirjuta lahkumisavaldus, Tõnnil kontoris räägitud,» ütles Lemp, ja ma usun, et ma ei eksi — ta hääl oli kurb, paratamatust tõdev.

Jaks torkas paberilehe ja pastaka mu nina alla. Mulle ei meeldi, kui mulle väga lähedale tikutakse.

«Tead ise, mille eest,» sõnas Tõnn.

Ma ei teadnud. Mulle meenus, et lõunal, kui me neljakesi podkidnoid tagusime, vorsti hammustasime ja piima rüüpasime, ilmus estakaadile pearaamat ja ütles Tõnnile, et talle helistab Leili. Me mängisime Tõnniga parajasti paaris, ma olin tolle Leili peale pahane, et ta Tõnni eemale kisub. Me kõik olime pahased, läksime üle edasi-saatmisega mängule kolmel käel. Pärast telefonikõnet istus Tõnn «Jawale», kurvitas väravast välja. Me ei mõistnud — õhtul oli meie brigadir rääkinud midagi seitsmeteistkümnest tihust, meil oli alles kümme virnas, nüüd ta lahkus. Jaks torkas, et vahest on see minu Leili, ma ei saanud temast aru — ma polnud elus ühtki Leilit tundnud. Ei ole Tomi Leili, kaitses mind Lemp.

«Kirjuta, nii on parem,» ütles Lemp.

Mulle meenus, et pärastlõunal polnud poisid minuga sõnagi rääkinud, jutukas Lempski oli vaikinud. Mina olin hõiganud meid ühteliitva parooli: raske on, aga... Ent ikkagi valitses mõru sõnatus. Ma olin pannud vaikuse meeletu töörügamise arvele, Tõnn oli «Jawal» linnast tulekuga veel veerand tundi hilinenud. Palgaeelne arvestaja oli mõõdulindiga teel, küsimus seisis preemias.

«Poisid, me oleme sõbrad,» vaidlesin ma vastu, vaatasin Lempsi poole.

«Ole õnnelik, et me sind märga kotti ei topi ja vaeseomaks ei klobi,» tänitas Jaks.

Ma tõstsin pilgu. Kolhoosis, kus ma mullu suvel heinal olin, hanguga saade lakka vinnasin, olid mehed mu triibulisse madratsisse toppinud, jökke kastnud, sedelgarihmaga materdanud, pärast mu NELJANDA varanduse röövinud.

«Mõistad? Kirjuta nüüd lahkumisavaldus,» kiirustas tagant Tõnn.

«Igal juhul võin ma peale avaldust kaks nädalat töötada, seaduses on niisugune paragrahv,» meenutasin ma poistele oma õigusi.

«Seaduses. . .» parastasid nad, otsekui seadus nende kohta ei kehtiks.

«Me võiksime sind võmmi anda. Mis sul kapis on!» käratas Jaks, kohe näha, et käed sügelesid peksmise järele.

«Kapis? Seep, käterätik, pesu,» vastasin ma ausalt.

«Seep on sul salaluku taga,» ägestus ka Tõnn, hakkas valetama mingist kuldportsigarist, lipsunõelast ja merevaigust suitsupitsidest, ja muust ja muust ja muust, ma vaatasin imestusega ringi, kehtitasin õlgu, ma uskusin, et teised Jaksi juttu ei usu.

«Poisid, ma rääkisin, et haigus. Viime ta arsti juurde,» püüdis Lemps lepitada.

«Kui arst, siis ka miilits. Arst ja miilits käivad niisugusel juhul paaris. Arstil pole õigust jätta miilitsasse teatamata,» seletas Tõnn.

Mu silme ees virvendas tumesinine vorm, punased lõkmed, läikiva märgiga nokkmüts — miilits, kes ehitusel, kus ma tornkraana konkse betoonarmatuuride külge kinnitasin, algul mind kuhugi viia tahtis — minu kaitseks astuti välja —, siis mu kohvris soris ja mu KOLMANDA varanduse ehitusmeeste vahel laiali jagas, osa mullegi alles jättis. Ja militsionääri, kes juhuslikult mööda läks, olin tol korral ma ise kutsunud! Kuidas andestada maailmale selle ülekohus?

Ma kiskusin paberilehe ja pastaka Jaksi sõrmede vahelt, kritseldasin lahkumisavalduse, meelega segase käekirjaga, et vahest nõnda ei loe, et vahest on homseks poiste viha lahtunud ja me oleme jälle sõbrad.

Ma istusin puutüvele, Jaks ja Tõnn läksid avaldusega üle õue kontori poole. Lemps istus mu kõrvale, pakkus suitsu.

«Tead, mine arsti juurde. Räägi kõik ära. Tahad, ma tulen sinuga koos? Ja kui sa arsti juurde lähed, teen mina nii, et sa siia tagasi saad,» rääkis Lemps.

«Käi kuradile, reetur!» Mulle ei meeldi tingimine ja kauplemine, need alandavad inimest.

«Ma olen õelnud, ja nii jääb,» kordas Lemps, kõndis Tõnnile ja Jaksile järele.

Ma kobasin lõua alt, mu sõrmed leidsid medaljoni, ma tõmbasin selle välja. Kuldkaanel vibutas tiibadega Amori-poisike noolt, noole tipus säras briljant. Ma klõpsasin medaljoni lahti. Hõbeovaalis vaatas mulle vastu fajansile pildistatud Leili isa foto.

Aarete väärtust ma tunnen, medaljon oli mu elu kalleim saak. Ma nägin, kuidas Lempis, Jaks ja Tõnn «Jawad» käima lükkasid, väravast välja vuristasid.

Olin harilikult koju sõitnud Lempsi tagaistmel, nüüd oli see tühi. Mu käsi tõusis, sedapuhku oli mul vintpüss, ma sihtisin, mu käsi ei värisenud, ma olin mees, sangar, kättemaksja, ma tulistasin, esimesena tabasin ma Lempsi, poisi selga tekkis suitsev auk, kuul puurdus ta lihha, siis langesid Tõnn ja Jaks, reeturid said reeturite palga, mootorrattad kihutasid edasi mööda sirget maanteed, kandsid surnuid raudteeülesõidukoha poole. Kurvist pööras nähtavale diiselrong, tõkkepuid hakati alla laskma. Ma kraapsasin tikku, süütasin saekoja. Leek loitis pilvini, kõik lahvas ragonal, ka meie tänased seitseteist tihu. Vaid minu ümber oli ohutu saar, tuli kaitses mind, aga hävitas, hävitas, hävitas seda ülekohtust maailma, kus mind vihati.

Ma tõusin, kõndisin riietusruumi, vahetasin rõivad, sõitsin bussiga kesklinna, einetasin «Taara»-baaris, põikasin Gogoli raamatukogu lugemissaali. Eilses «Spordilehes» olid jälle ristsõnad, need olid sodimata. Ma võtsin laenutajalt entsüklopeedia kaheksa köidet, kirjutasin püsti- ja põikitulpadesse kõik nõutu. Ma olen ikkagi poolteist aastat ülikoolis õppinud, poisid pole keskkooligagi maha saanud.

Ma lonkisin mööda linna, tüdinesin igapäevasest marsruudist ümber fotoäri, lihapoe, margikaupluse, «Saluudi» kino, «Volga» restorani, raamatupoe, Weneri ja «Valli» kohviku, naistejuuksuri, «Võidu» söökla, hambaravipolikliiniku, lapseõlve juveelipoe, ajaleheputka, «Kesklinna» toidukaupluse ja vantsisin aeglaselt koju. Ma teadsin, et läheb halvasti, väga halvasti.

Lift tõstis mu neljandale korrusele. Läbi uksetahvli kostis kumin. Ma kuulatasin. Leili nuuksus.

Leili! rõõmustasin ma. Vahest tuli leppima? Ma otsustasin talle kõik andeks anda, astusin tuppa.

Ma märkasin kohe, et mu öökapp oli kirvega, mis veel minu voodis vedeles, lahti kangutatud. Salalukk hoidis piita ja ust koos, lukuga polnud nad toime tulnud. Mind ei üllatanud sugugi, et kohver oli kapist välja võetud, selle sisu lauale valatud. Kõrvarõngad, hõbepokaalid, ehiskahvlid, nimeplaadid, käe- ja taskukellad, medalid, palvehelmed, juuksenõelad, prossid sätendasid hunnikus, lipikud, kus kirjas, millal hangitud ja endise omaniku nimi, ilusti niidiga küljes. Leili soris mu VIIENDAS varanduses.

«Ma palun sind, kui sa inimene oled, anna mu medaljon tagasi. See on mu ema oma. Isa kinkis emale, kui nad kurameerisid,» ütles Leili, kes minu teada ei pidanuks olema enam elus.

«Kes te üldse olete? Ja mis medaljonist te räägite?» imestasin ma. «Kui teil raha vähe on, võtke see kõik endale,» näitasin ma laua poole.

Leili purskus nutma.

Tõnn ja Jaks väänasid mu käed selja taha, Lempis nõõpis lahti

mu päevasärgi, avastas medaljoni. Ma sülitasin talle näkku, ta tõstis keti üle mu pea, andis medaljoni Leilile, poisid vabastasid mu käed. Ma haarasin kirve järele voodis, Jaks andis mu kõhtu solaari, ma paiskusin nurka, poisid peitsid kirve riidekappi. Ma tõusin, kehitasin õlgu, väljusin.

*

Nii, viimase, kümnenda sammu lõpp. Pööre, aga rahulikult. Tore. Põiktänav. Ma ei jooksnud, ma ei põgenenud, mu au on rüvetamata. Mu selja taga pole enam midagi jälki nagu saelehe kile vilin vastu miinikildu tüves. Ma olen pääsenud. Läbi sirelipuhmastiku on raske tulistada, mu selga ei teki suitsevat auku, kuul ei peatu mu kehas.

Kaeban ma miilitsasse? Ma pean selle üle järele mõtlema, kord juba on miilits asunud ülekohtu poole.

Ja mind ei huvita vanad asjad, need on puhtuse ja võlu kaotanud, teiste pilgud on need määrinud. Mu ees on uus võimalus. KUUES katse. Ma kogun endale kullast, hõbedast ja briljantidest aarde, peidan selle maa alla ja käin kord aastas, oma sünnipäeval, selle sära vaatamas. Ma teen seda.

Tartu, 26. juuni 1972

MIRJAM LEPIKULT

Kõige vanem inimene

Kõik oli hall
kõik oli kõdu ja röske.
Sopane maa ja taevas
vettinud vatitekina raske.

Sammud nürinend
sammud saastasel pinnal.
Maani kandekott.
Nõelutud labakinnas.

Välimus värvitu
nagu sombusel ilmal.
Koidest puretud kasukakrae.
Sinised silmad.

Sädemed sügavsinised
sädemed koltunud palgel.
Silmatera murena must
ähmase loojangu valgel.

Suits üle põleva prügimäe
suits sööbib lindude sulestikku.
Sinised silmad saadavad parve
kuni see suitsuks saab ajapikku.

Kumb

Tuisk tuleb madalalt mööda teed.
Elu on ka siinsamas.
Minu kohal nad pörkavad kokku.

Oi klirinat ja külmi kõrvetavaid kilde!
Kumb neist kahest?

*

SIRGE TEE VIIB SÜGISESSE.

Sõidan.

Suve surimask väljaspool vastu tuuleklaasi.

Vihma teravad piisad

lõikavad läbi

kulmu silma ja põse.

Kojameest tööle panema käsi ei tõuse.

ANDRES ALLAN

Seisundid visioonides

ärkan alles öösel

maja nagiseb on külm

ühed visioonid hõljuvad minema

tulevad asemele teised

hõõgub niit kurgus

kuivõrd kena kohatu on maailm seest välja vaadatuna

lumivalge kärbes kükitab kannatlikult pesukaasis

ja mõtleb mida teha läbipaistva pääga

alati kui maa pöörab ennast päikese ette
kuulen kriiskavat naeru ja üminat
räägin terve öö läbi läbi öö ööläbi ööga kuni öögin
need kuivanud lilled on selle koolnud vanaeide näoga
kes väga armastas lilli
lagi ta majal õitseb praegugi
lillelaibad lehkavad põrandal
ei tea ju kunagi mis surnuist saab
aga mulle ilmub ta iga kord sinu kujul
nüüd peidad sa liblikaid seeliku alla
    mida mina näen
    näen sind lakkumas oma saba
    oi kui armas
    kõik loomad on armsad kui nad on veel väikesed
    või väga vanad
    saba jääb saba jääb
    tund on tulnud tunnistada enda eksistentsi
    riskides masinate ees ausaks jääda
andke olla
ise
suurest mustast veest ei taha mõelda
ei taha
loon hoopis kujutluse
värskest hommikust
mina olen iga järgnev seisund

*

Kui maa oli himuralt joonud päikest ja vihma
    laskis oma ürgüsast välja vilja — sinu ja minu
meie roomasime abituina emakese rinnal
püüdes tema nisa
    ent ema oli surnud liig raske oli tal meid kanda
    tasa!
    täna on haldjailm
lumi on katnud emakese surilinaga
    sumame teineteise poole niueteeni surilinas
    üseledes vaarume lumelumbusse
    kuni kevadel kasvavad meist lilled
siis me naerame kui kitsevasikad mäluvad meid oma piimasoojades
    suudes . . .

Kooruvad sekundid

kõigi väärastunud laste emade pärast
on jäänud maha mu kuub ja saapad tantsima tühjalt
ja maanteedel tuiguvad joodikud
kui metsad on kuivanud
keegi kähedal häälel käed laiali
kuulutab saabunud saatanariiki
vilepill mängib üksi
otsides mängijat
ma tean et nõnda on nagu on
ja pole mida pole
aga igal õhtul üheteist paiku
närin oma huuled lõhki
hirmust järgmise surma vastu

külmad sädemed on igaviku pääl
sellest tunneb ta ära
aga mul on praegu soe
sest ma hoian värisevate käte vahel
kuuma maa südant
ääära pane teda purki
ääära pane teda purki
vaid suudle ta tukseid ja joo ta verd
tundes et veri on punane ja rohi roheline
ja puudel on lehed vähem kui pooleks aastaks
tõsi või tõsivõi nii nii
koorik kasvab päevaga linna pääle
siis ujud selles solgis nagu kärbes supis
põled nagu limukas lõkkes
kribinal krabinal sulguvad viimased pilud
õigemini tirinal tärinal või mõrinal
masinolevuste peeruhaisus (abiol.)
aeg näitab lõpmatusse kulgevaid numbreid
bioloogiline kell seiskub
halli habemega vanamees palvetab raudteejaama ooteruumis
ja saab ebakorrekse käitumise eest kolmkümmend rubla trahvi

... võibolla kunagi harjume tõesti kätel käima
aga me sooned pole ju veel valatud tinasse
ja öösel tulevad tundmatud sepad
raiuvad kooriku tükkideks ja puhuvad tükid tuulde
siis pesen oma käed puhtaks mõrvadest
panen selga puhta hame ja ärkan kõigist unedest

Kuigi ma kardan su põlevaid juukseid silitan neid siiski
 sest armastan su sammaldunud silmi jaa ma jätan sulle alles
 musta karvkatte mis ju nii hästi sulle sobib kui ma veel silitaks
 läheks su nahk ajapikku hallitama õigemini sina tajusid seda
 ja andsid salaja mõista et ka mina tasapisi sulan su liiga soojade
 käte vahel ning tardun su kivisilmades

mõelda vaid kumb on kumma külge poogitud

kumb kiduneb või närbume mõlemad

meie pole sordiaretajad

võibolla kunagi õpime üksteist õigeaegselt hoiatama

nagu linnud vihma eest kärkseid või sääski

meie pole linnud kärbsed ega sääsedki

aga kui praegu lõigata maha see punasekirju pähklipeõsas
 nutavad juured endid kuivaks

TOORA JOOKUS

VIIRASTUS I

Keegi rääkis: üks Maasi valla mees tulnud Lāugu mõisa. Istunud tükk
 aega pargiservas ja vaadanud valendavat härrastemaja. Ei läinud
 meestega juttu puhuma, ei kiiganud naiste poole. Hoidnud suurt
 kompsu põlvedel, ajanud vilet, võõraid, tundmata viise. Õhtu poole
 läinud Māgede põllu taha künkale, silmitsenud ainiti päikeseloojangut.
 Töömees see ei ole, see on pillimees, arvati külas. Aga iialgi ei nähtud
 tema käes mänguriista ega saadud teada, mida mühklik komps
 endas varjab. Aga et ta oli tagasihoidlik ja viisakas inimene, siis sai ta
 kellegi juurde majuliseks. Maksis hästi, rääkis vähe, kolas, käed taskus,
 ümberkaudsetes metsades ringi, vahel kadus paariks päevaks üldse
 silmapiirilt. Ei saanud kellegagi otse sõbraks, aga vaenlasi ka ei soeta-
 nud. Paar hakkajamat meest läksid purjus peaga tüli norima, jõu
 poolest käisid ju kõvasti üle, nii et Maasi valla mees oleks tõsiselt
 proovile pandud. Tema seisnud seal, kus ta paigale kamandati, vaada-
 nud pika pilguga ja öelnud lihtsalt, vaikse häälega, ei muud: jätke
 järele. Taeva pärast, jätke järele. Ja see mõjus ootamata tugevalt,
 pärast ei tulnud kellelgi mõtet Maasi mehele kallale minna. Mis see oli,
 mis mõjus, seda ei osanud keegi seletada. Mõned arvasid, et vahest
 ta teeb oma pilguga inimesed ära, ehkki see ei olnud sugugi ussi
 pilk, vaid lõpmata kurb vaade.

Aga Laugu mõisas elas ilus tüdruk Rea. Temaga olid kõik vähegi kõlbulisemad mehed oma näppe kõrvetanud. Ja nende seas oli rikkaid ja turskeid mehi, kes oleksid vaidlemata armu leidnud kõige suuremate kaunitaride silmis. Võib-olla oligi Rea neile salamisi oma lahkust üles näidanud, aga küla rahvas ei näinud teda iialgi kellegagi käimas. Vist astus Rea kohe mõne sammu tagasi, kui mõni mees tee peal ligi tuli, sest isegi nõnda jalutamas, et õlad kokku puutuvad, ei näinud teda terasemadki silmad ega kuulnud terasemadki kõrvad, et Rea oleks poistele pillanud mõne lause, mida oleks saadud ühes suunas koolutada. Tõsi, vahel tuli Reagi kiriku poolt, meeshing kõrval käimas, aga sellest oli raske midagi kindlat välja lugeda, sest nii eemalolev paistis Rea kõnnak ja nii tõrjuvad ta liigutused. Ega nad ometi nii saanud surnuaias jalutamas käia! Ega ometi niisugune võinud välja näha armastus!

Siis ühel päeval tuli Rea Maasi valla mehega, aga ikka nii vahet hoidva sammuga, mis justkui kuhugi põgenes ja takerdus vaheldumisi. Aga Maasi valla mees oli hoopis isemoodi: rääkis kõva häälega, näitas midagi kätega, naeris. Maasi valla mees naeris!

Seda pole küll veel nähtud, et Maasi valla mees naeraks, ütlesid inimesed.

Seda pole küll veel nähtud, et Rea iga päev ühe ja sama mehega kiriku poolt teed tuleks ja veel nii lähestikku käies, et õlad peaaegu kokku puutuvad.

Seda pole küll veel nähtud, et Rea ühele mehele pika pilguga järele vaatab, kui see ära oma elamise poole kiirustab. Vahel seisma jääb ja lehvitab. Seda pole tõesti nähtud, et Rea suure tee peal seisaks ja muudkui lehvitaks ja lehvitaks ühele mehele.

Maasi valla mees tuli kõrtsi. Ta tellis endale ja ümberolijatele kannud ette, istus kaksiratsi pingile, pani piibu vedama ja rääkis oma elust. Imelik, korraga võis ta olla kõigiga nagu sõber, patsutada õlale, tonksata ribide vahele, kaela ümbert kinni võtta ja päid kokku lüüa, justkui oleks ta elupõline Laugu mõisa mees. Ja imelik, ei saanud keegi selle peale pahaseks — Maasi valla mees oli täitsamees. Ta rääkis, kuidas ta linnas oli pidanud väikest raamatuäri ja kuidas oli armastanud oma naist ja lapsi. Ei olnud Laugu mõisa mehed veel kuulnud kedagi nii õrnalt oma naisest kõnelevat, ei olnud kuulnud nad neid sõnugi, mis Maasi valla mees sel puhul tarvitas, justkui räägiks ta mõnda võõrast keelt. Ja ei kõnelnud ta ka siis teisiti, kui ütles, et naine teda pettis, rikkama ja saksikuma juurde läks ja tema tühja kambrisse jättis, seltsiks mõned raamatud ja mälestused, mida ei saanud enam võtta tõena. Ei kadunud leebe sära Maasi valla mehe silmist, kui ta rääkis, et oli seejärel masendusmeeleolus äri maha müünud ja ära maale põgenenud, Maasi valda, metsakolkasse, ja arvanud, et eluotsani sinna jääbki. Mõned raamatud võtnud kaasa, aga need meenutanud ikka läinud elu ja ta peitnud need silme eest hoopis

ära ning vaadanud ainult jumala loodust, mis näis olevat puhas kõigest elu rämpsust ja pettumustest.

Ning Maasi valla mees tellis veel õlut, lükkas kuulajate nina alla, läks üha lõbusamaks, viskas vammuse maha. Aga muidugi ei saa inimene siis surra, kui ta tahab, ega tasu see äragi, hüüdis ta. Ei tasu jääda ka metsakolkasse vaevlema, ei tule ühe koha peal õnne oodata, vaid peab ise ta järel käima. Nii sattunud Maasi mees Laugu mõisa, nii hakanud ta jälle inimeste keskel liikuma ja see oli olnud õieti esimene kord, kui ta oli silmitsenud vastselt pestud härrastemaja aknaid ja mõelnud: veel on ilmas inimesi, veel võib endalegi ehitada uue puhta maja.

Aga õhtul seisis Rea Mägede põllu taga künkal ja seisis ka Maasi valla mees. Ja seda polnud veel tõesti enne nähtud, et Rea ühe mehe ligi seisaks ja ainiti päikeseloojangut silmitseks, nagu poleks tal muud targemat teha. Nii mõnegi mehe nägu tõmbus pilve ja käsigi läks rusikasse, nii mõnigi irvitas endale nina alla, aga midagi ei juhtunud, sest Maasi valla mees oli kõnelnud kõigiga nagu sõpradega, oli rääkinud suu puhtaks ega pidanud ennast enam uhkelt või iseäralikult üleval.

Ei nähtud siis Read ega Maasi valla meest enam tükk aega. Olid kadunud, lahkunud salaja tundmatutesse paikadesse, ega peetud õigeks neid otsima hakata. Laugu mõisa elu veeres oma rada, ainult ühte meest ei tiirutanud, müts kuklas, ümberkaudsetel radadel ega tulnud ilusat Read enam kellegagi surnuaia poolt, mitu sammu vahet, ükskõikne ilme näol.

Kuni ühel hommikul olid nad jälle kohal. Inimesed tundsid sügise lõhnu ja toimetasid kiirustades omi asju, kui Rea tuli nende sekka, rääkis ühega ja teisega, naeratas naljatuse peale, küsis mõisauudiseid ja vangutas pead — kuidas ta küll meeldis nõnda kõigile! Ei saadud aru, kuidas oli võidud elada ilma Reata. Ja mehed mõtlesid, et on ikkagi hea, et Rea on tagasi, olgu ta siis teinud vahepeal mida tahes. Juba järgmisel õhtul nähti teda suure tee peal kõndimas, äraolev ilme näos, mitme sammu kaugusel uuest mõisapoisist, kes alles nüüd oli Read esimest korda näinud.

Maasi valla mehega ei olnud enam tegemist, kuigi Rea polnud iialgi varem kellegagi kaasa läinud, ega usutud, et ta seda enam ülepea teeks.

Maasi valla meest nähti hämaral õhtul kuutõbisena mõisa pargis liikuvat. Siis istunud ta üsna juhuse peale kuhugi maha, seljaga pooliti härrastemajale, surunud tuttavat kompsu oma põlvedel ja kiigutanud ennast edasi ja tagasi, kuni päris pimedus maad võttis. Hommikul oli ta kadunud. Ei olnud teisest ikka meest, ütlesid ühed. Aga vahvasti puhus juttu ja lõbutses, kiitsid teised, kes Maasi valla mehe õlut olid maitsnud. Ega osanud keegi öelda, mis Maasi valla mehe mügerlikus kompsus oli võinud küll peituda.

Ei tulnud Maasi valla mees enam Laugu mõisa ja jutudki temast

vaibusid varsti. Aga mõned, kes lugesid usinasti ajalehti ja raamatuid, arvasid mitme aasta pärast veel Maasi mehe kohta teateid leidvat raamatust, kuhu inimeste juttude põhjal veidraid lugusid kokku korjati. Aga ei võinud päriselt uskuda, mida inimesed räägivad, ei võinud siis uskuda neid lugusidki ja nii ei võinud olla milleski täiesti kindel. Lugu ise käis nii:

«Üks Maasi valla mees tulnud Laugu mõisast ja läinud Leisi valla piirist Mägede põllu tagant läbi ja näinud ühe uue maja põlevat. Kui ta ligemale läinud, näinud, et väikesed mehed, nagu kuue aastased lapsed sellest välja ja sisse käinud. Majal olnud katus juba maas, aga uued seinad olnud tule sees, kus lausa põles. Mees läinud edasi ja maja jäänud põlema, aga seal kohas, kus see põlev maja olnud, on praegu suur kõrge kivi, mis mere ääres põllu aia taga on.»*

VIIRASTUS II

Ja siis räägiti Laugu mõisahärrast, kes oli suur kühmus ja üleni karvadesse kasvanud mees. Nagu udus vettinud heinasaad põrnitsenud ta suure tee ääres mööduvaid inimesi. Temast kõneldi igasugu lugusid, ja kui ta kusagil nähtavale ilmus, siis kiirendati sammu — ei olnud rõõmustavad need lood, olid sünged ja eemaletõukavad nagu mõisahärra kulmupuhmaste alt luuriv pilkki.

Aga naised teadsid rääkida ka teistsuguseid lugusid Laugu mõisahärrast. Ta tulnud Laugule päikesepaistelisel päeval koos oma noore prouaga. Siis nähti neid tundide viisi mere ääres seismas, käest kinni, proua üleni härra hõlmadega kaetud, ja nõnda vaatasid nad pea liikumatult veteavarust. Küllap olid nad pärit kuskilt sisemaalt, et mere nägemine neile niiviisi mõjus, võib-olla pelgasid algul uusi eluruume, võõraid talitavaid inimesi ning otsisid harjumiseks kõrvalisemat kohta. Sest kuidas muidu võisid nad unustada sada pisemat ja suuremat asja, mis vajasisid kohe korraldamist, läbiarutamist ja muretsemist, ilma milleta ei võinud üldse ette kujutada tegelikku elu!

Päevad läksid, kevadest sai suvi ja Laugu härra määrati kiriku vöörmündriks. Ning varsti kuuldi, et ta kavatsevat Laugule uut kirikut ehitada. Ei olnud Laugu rahvale kirikut vaja, sest kirik oli neil juba olemas, liiatigi veel nii suur, et jumalateenistuse aegu tühjus võlvide all haigutas. Ei olnud aga üldse vaja seesugust kirikut, nagu kavatsenud ehitada Laugu härra — roosikujuliste akendega, ümarate nurkadega, altariga, mille kohale pidi raiutama kiri Ülemlaulust: Jooda mind oma suudlustega, sest sinu armastus on parem kui viin.

Aga näe — juba liikunud mõisas ametimehed, tulnud koguni ehitusmeister Rootsistki, istunud öö läbi *förmyndare* töötoas lambi valgel ja vedanud paberile jooni ning kirjutanud numbreid.

Ja lõbusalt läks elu Laugu mõisas noil ajal. Ikka nähti seal liikuvat

* Dr. J. Luiga. Meelehaigus rahvaluules. «Eesti Kirjandus», 1912, nr 5, lk 180.

ümberkaudset härrasväge, vahel kaugemaidki külalisi ja härrastemaja sãras õõ läbi tuledes. Aga tuuletuil pãrastlõunail, sumedail õhtupooli-kuil kohtas külamees Laugu härrat ja prouat kõrvalisel metsateel teineteise ligi kõndimas, aeg-ajalt peatudes ja pilke vastamisi tõstes. Külamees krapsas siis puu taha ja andis jalgadele valu — mida kõike ei pea küll ristiinimese silm pealt nägema!

Aga Laugu kõstrile ei meeldinud mõisahãrra ehituskavad. Oli ikka olnud ainult üks jumalakoda Laugu rahva jaoks, puhaste valgete seinte ja tumepruunide pingiridadega, kitsaste kõrgete akende ja lihtsa karske altariga, mille kohal kõrgus piinades puhastunud Õnnistegija. Eks sisaldanud see jumalakoda kõike vajalikku selleks, et ausalt elada ja rahuliku südamega surra. Ja nüüd tahab see hull mees kõnelda seal suudlustest ja viinast, nagu oleks see mõni peosaal või magamistuba! Ja kõster saatis kõrgetele isandatele kirju, kõndis ehitusmeeste kannul ja käis mõisahãrra jutul, tüüdates kõiki pikkade vinguvate manitsuskõnedega. Aga juba märgiti uue kiriku ase maha ja juba toodi esimesed vankritãied ehituskive kohale. Ja Laugu kõster seisis nagu morn must vares Mãgede põllu taga kõnkal ning põrnitses helen-davat härrastemaja. Ning inimesed ütlesid, et härrastemaja seina olevat tekkinud kaks väikest auku justkui inimese silmad.

Kuid siis algasid kurjad sügistuuled ja Mãgede kõnkale ei ilmunud enam kedagi. Vist oli kõstergi lõpuks sooja ahju juurde pugunud ja Laugu härra ning proua varjasid end kahekordsete akende ja raskete kardinatega. Jãid seisma ehitustõõd, meri raevutses ja loopis kaldale prahti ning karile jooksnud laevade jãänuseid. Ei olnud kellelgi isu minna sellistel pãevadel mere äãrde, ei väljagi nelja seina vahelt.

Ja siis teadsid korraga kõik kõrtsis, teadsid taredes, teadsid kõikjal, kus liikus ümberkaudu inimesi, et Laugu mõisaproua on kadunud. Teda polnud enam. Ning leidus neid, kes olid nãinud teda tõllaga linna poole kihutamas, ja leidus neid, kes olid nãinud, kuidas tormilaine ta kaldalt minema pühkis. Ja lõpuks leidus neidki, kes teadsid kinnitada, et sügise tulles oli proua muutunud pãev-pãevalt heledamaks ja lãbipaistvamaks, olnud viimaks nagu klaas ja haihtunud, nagu poleks teda olemas olnudki.

Siis nãhti härrat uuel kirikuasemel põlvitamas, kuni pealetõkkiv kõlm raputas ta õlgu ning pimedus varjas laotuse. Aga hommikul esimese hahetuse aegu oli ta jãlle kohal, magamata silmades hirmutav lãige. Kuni lõpuks tuli Laugu kõster ja pani kãe ta õlale. Kuid Laugu härra tõusis püsti ja pööras kannu pealt ringi. Ei vaadanud kõstri poolegi, ehk ei nãinudki teda, vaid astus kobamisi, pilk hajevil, mõisa sihis. Ning kõster seisnud, vangutanud pead, tühjad kuuehõlmad tuule kães laperdamas nagu meeleheites pekslevad tiivad.

Lãksid pãevad, nãdalad, kuud, lãksid aastadki, aga Laugu mõisahãrra ei tulnud välja oma toast inimeste sekka. Ei tulnud vaatama, kuidas uus kevad tãrkab, kuidas lãhevad põllutõõd ja kalapüük, ei

huvitanud teda saagid ega kasud, ei huvitanud põrmugi lood iseäralikust Maasi valla mehest ja ilusast Reast. Läksid aastad ja ei võidud midagi teha Laugu mõisahärra heaks.

Agas siis ühel päeval rääkis köster kirikusse tulnud rahvale, et Laugu mõisahärra liikuvat jälle ringi, üleni karvadesse kasvanud, veidrad vammused seljas, põrnitseb eemalt justkui varitsedes, jookseb vahel imelikult hiilides üle heinamaa, teinekord seisab kaua, liibudes vastu mõisaallee pahklikke puid. Hoidke end tema eest, manitsenud köster, sest võib-olla on saatan ise asunud ta sisse ja mida head võime temast siis loota? Meie keegi ei tea seda ja seepärast valvakem iseendi ja kõigi oma kaasinimeste järele.

Pärast seda sulges ta end pikaks ajaks oma majja, aga ühel päeval nähti mererannas kõrge kargu otsas meest kivilt kivile hüppamas. Me nägime hiiglasuurt rohutirtsu, rääkisid naised õhinal ja mehed kehtitasid õlgu, üks ole igal oma lõbu.

Võib-olla peaksime uurima, kas kunagi hiljem ilmsiks tulnud loo jutustas köster, aga me ei tee seda, sest õigupoolest pole sel enam mingisugust tähtsust. Lugu ise käis nii:

«Kutsar ja mõisahärra on kirikust enne poolt ööd mööda tulnud. Nad näevad juba eemalt, et kirik on õige heledasti valgustatud. Sõidavad kiriku ukse ette. Härra astub sisse, näeb: kõik küünlad põlevad ja palju varjatud nägudega inimesi talitavad, mis kellelgi talitada on. Tema olnud ise ka kiriku vöörmündri härra, läinud siis köstri juure ja küsinud: «Mis seal kirikus täna õige talitatakse?» Köster vastanud, et ei ole midagi kirikus. «Kuidas ei ole, kirik on inimesi ja tulesid täis!» Läinud siis kahekesi vaatama: kiriku ukсед ilusasti kinni, ei kihku kahku kusagilgi. Härra sõitnud ära ja köster mõelnud: «Sel on ikka nüüd minek!» ja kolme päeva pärast on ka härra ära surnud.»*

MÜTS MAHA

Viibides turismireisil ühes Lõuna-Ameerika metsikus (tookord mitte nii metsikus) riigis kummardus Lobb sillakäsipuule ja tuul viis peast mütsi. See kukkus hiilgavatele raudteerööbastele ja seni, kuni Lobb silmitses eemal väänlevaid liaane (sest männid või kuused need ometi polnud), kihutas rong üle rööbaste. Viimane, mis Lobb nägi, oli vastu rööbast kleepunud müts. Äkki ilmus hingepugeva pilguga mulatipoiss (kes ta muu ikka oli) ja küsis Lobbile arusaamatus keeles: Kas ma tohin härrat teenida? (Mis ta muud ikka küsis). Kui Lobb piinlikkust tundes kõrvale astus, paistis talle, et mulatipoisi huulile tekkis parastav muie, mis paljastas ärasuitsetatud ja lagununud hambad. Igatahes ohkas Lobb kergendunult, kui ta halli kodutaeva alla jälle tagasi sai.

* Dr. Juhan Luiga, Meelehaigus rahvaluules. «Eesti Kirjandus», 1912, nr. 5, lk. 181.

Kunagi oli ta kuulnud lugusid nõidadest, kes teevad inimese kuju järele, pistavad selle põlema ja asjaosaline kannatab kusagil põrgupiinu. Nüüd algasid tal peavalud. Need ei olnud peavalud. Aeg-ajalt oli tal tunne, nagu löödaks talle tühja bensiinikanistriga pähe. Ta ärkas öösiti ja oli üleni higine. Lõpuks polnud enam kahtlust — see toimus alati siis, kui rong üle mütsi kihutas. Vahel tundus, nagu oleks plauh! lumelabidaga vastu kukalt virutatud. Ja rongil ei olnud väga täpset graafikut (tõsi, igal hommikul kell pool seitse ja õhtul kell üheksa sõitis ta tingimata, vahepeal, ja eriti öösiti, juhuslikumalt). Lobb andis avalduse sõiduks Lõuna-Ameerika riiki. Oh ei, ütles talle kange kaelaga ametnik, sinna enam ei saa. Hunta võttis jälle võimu ja piirid on suletud. Me ei suhtle nendega enam. Ja otsekuu jutu lõpetuseks löödi Lobbile kanistriga pähe. Lobb kujutles sünget kaitsevärvi sõjaväerongi, täis halastamatuid kolonele, üle mütsi sõitmas.

Siis korraldasid nad rongiliikluse ümber. Terve öö klohmiti Lobbi mehiselt ja tal tekkis tunne, nagu keerduksid imalad liaanid ümber kõri. Hommikul seisis ta vabisedes akna all. Päike tõusis. Hunta oli võimul. Piirid olid kinni. Ta ootas järgmist võmakat. Aga terve päeva ei juhtunud midagi. Ta jõi lõuna ajal rahulikult kohvi, pilgutas silma, õhtul tuli mõnus uni. Sissid olid silla õhku lasknud.

MIHHAIL VELLER

KAJA

Tõlkinud Joel Sang

Matused läksid viisipäraselt. Krematooriumist tuldi peietele kahe bussiga; algul argsi, aga pärast üha vabamalt hakati rääkima isiklikest muredest, lastest, tööst, puhkustest.

Korterisse siseneti asjalikult. Mehed suitsetasid trepikojas; ilmusid esimesed naeratused. Söögid, suupisted olid varemalt valmis seatud, toodud kulinaarikauplusest, pudelitest säratatud peielaud tõstis nagu alati toonust.

Pärast esimesi pitse tõusis ühtlane vaikne sumin. Nagu ikka tuli suur suguvõsa kokku ainult taolistel puhkudel. Mõned ei olnud näinud teineteist juba hulk aastaid. Pisikesed sisetülid unusid selles õhkkonnas (noogutused, ohked), valitses heasoovlikkus ja sõprus, tekkis tõesti teatud sugulustunne, suhted virgusid taas.

Poeg ja tütar, kumbki ligi viiekümnene, olid justkui kaks põhilist tõmbepunkti selles põgusas ja meeldivas suhtlemisväljas, intiimsetest teemadest põimuvast vestluses. Viimastel aastatel oli nende vahekord olnud pinev (perekondade pärast) — seda enam oleks nüüd tahtnud näidata teise vastu üles oma armastust ja saada tasutud samaga.

Laiali mindi õhtu hakul söönult, joonult, väsinult, kuigi mitte eriti, veidi kurvalt, veidi rahul sellega, et kõik oli toimunud ristiinimese kombel, et kõik olid kõigi vastu head, aga ees ootas veel terve õhtu — nüüd koju puhkama ja päevasündmusi arutama—; töotusega «mitte unustada», milles oli paras annus vennalikku laitust ja patukahetsust; suudluste ja mehiste käepigistustega, mida saatis põgus tundeküllane silmavaatamine; rahul olles.

Jäid ainult kõige lähemad: poeg oma naisega, tütar mehega, õde. Pesti nõud, solk viidi välja, seati laudad oma kohale. Siis vaikselt koos istudes otsustati, et kogu mööbel jääb esialgu paigale, «las kõik jääb, nagu oli», ehk õnnestub korter ära tõmmata.

Järgmisel päeval jagasid poeg ja tütar varandust: mõned portselan- ja kristallesemed, raamatud, naftaliinist läbiimbunud riiderestid. Ohati, kehitati õlgu, naeratati nukralt, kohmetult teineteisele pakkudes; lagedale tuli palju oma aja äraelanut, tarbetut, sellist, mida nüüd, pärast omaniku surma, sai nimetada ainult rämpsuks, mille eest aga kunagi oli raha välja antud. . . «Niiviisi elad ja elad, aga ühel päeval. . .» — «Kellele seda enam vaja on. . .» Ja kõigele vaatamata oli õhus teatud rõõmsat ärevust.

Sõlmiti lahti karbid. Sorteeriti fotod. Vanade kirjade pakid jms põletati ilma pikemata tagahoovis. Pesti puhtaks käed. Joodi teed.

Majavalitsuses saadi kommikarbi eest kaubale. Korterrisse asus elama vanem pojapoeg, üliõpilane teisest linnast. Sisse kirjutada teda ei õnnestunud. Maja läks kapitaalremonti, kahe aasta pärast paigutati elanikud mujale, üliõpilane sai samal ajal suunamise. Enne ärasõitu müüs ta kopikate eest kogu mööbli — kunagi kalli, nüüd moest läinu, kõmmeldunu. Viis ära makulatuuri, jagas laiali odava kribu-krabu. Viimase hulgas oli ka vana kaustik — niisuguseid ei toodeta enam ammugi — mustas kalingurkõites, kolletanud, väga tihedast paberist lehtedega. Esimesele lehele oli vanainimese hüplevate kõverikega üles tähendatud:

«Näärikuuskedest lõke õhtuses hoovinurgas. Tulehoidjaks kaks vatikuubedes ja pearättides kojamutti. Sädemetesammas kaob musta samettaevasse. Ilm on lumine, õhk kosutav. Uulitsail uidades märkasid läbi kangialuse tuld ja, järele kaalunud, astusin ligi. Seisin seal paarkümmend minutit, väga hea oli, mõnus: pakane, lumi kuuseokastel, tõrva ja tule hõng, vastuhelgid räämas müüril. Miski andis järele, sulas sisimas üles: tundsin mingit ühinemist eluga, loodusega, eksistentsiga, kui soovite. Ammu ei ole mul olnud sellist tõeliselt helget, puhastavat, üleni elu aduvat tunnet — õnne.»

«Istudes täna, ajaleht peos, laua taga, silmasin seinal ämblikku. Ämblik oli kõhetu, hall, suundus aegamisi kuhugi. Selle asemel et teda surmata, seinalt maha rapsata, jälgisin teda — kuni tabasin end tema vastu sümpaatiat tundmas; ja ma sain aru, kui üksik ma olen.»

«Käi oma südame radu. . .»

«Mitte kuidagi ei suuda meenutada asjaomaseid detaile, on jäänud

üksnes mulje, tunne: valge öö, vaikne laht, hall ja sile, rohupuhmastes luited, põhjamaa männi murtud siluett, ja selle kõrval kask. Ja tuule käes juba kustuma hakkav lõke. . .»

«Miks küll meenub nii tihti lõke, tuli? . . .»

«Veel üks lõke — raielangil kahekümne kuuendamal aastal. Meile ei toodud tookord leiba, lamasime aasal lõkke ümber, lasime viimastel plotskitel ringi käia, ise väsinud, habetunud; kiskus hämaraks, hakkas tibutama, ja järsku, lõputu hingetõmbena tuli õnnetunne minu sisse — elu ehedus, sõprus ja ühtekuuluvus kaaslastega. . . oleks see igavesti nii kestnud. . . kurat teab, kuidas seda väljendada. . .»

«Vihm — vihm samuti. . . Pärast konverentsi Odessas kuuekümne kolmandamal, arvatavasti oktoobris. Pidin hommikul ära lendama, tahtsin koju ja ei tahtnud ka, Anjat siis juba ei olnud, ja terve päeva ja õhtu hulkusin ma mööda linna; tibas vihma, kõik oli hall ja närbunud, pruunikasroheline; kurb oli, ees polnud ootamas enam kuigi palju, õigupoolest peaaegu mitte midagi; jõin kohvi, sel ajal ma veel suitsetasin; ja majad, ja uulitsad, meri, puud, vihm, hall loor. . . aga milline lahedus, rahu ja selgus südames.»

«Vahel mulle tundub, et igauhele langeb osaks just see, mida ta kõige enam igatseb (tavaliselt alateadlikult). Kui kõik seda taipaksid, võib-olla oleksid nad siis õnnelikud? Või on see ainult spekulatsioon, lohutus?»

«Ma olen alati olnud egoist. Hedonist.»

«Stepp, kuumus, sopkad, rong vingerdab nende vahel, päike kargleb vasakult paremale; jälle seisame, rohutirtsud siristavad, lilled kirendavad, kullid tiirlevad, uim ja terendus; uuesti liikuma, kolin ja tuul tamburi avatud ustest, aga mina vihun tantsida ja laulan harjuski laulu, kuulmata ise oma häält.»

«Tingimata õmmelda uus ülikond.»

«Ma kardan. Jumala eest, ma kardan!»

«Enne 20. vaja: 1) saata entsüklopeediasse artikkel, 2) refereerida TKd, 3) ära maksta suve üür.»

«Jahilkäik. Koidik, sinkjashall laas, repetus ja suitsuvina, ootuse kõhedus, ja õhk, õhk. . .»

«Pilved. Täna ma istusin platsil ja vaatasin kaua. Madalad, tumedad, kihilised — neis on mingi üleilmaline igavene ränd lõpmatusse. Kui palju on neid olnud minu elus, eri aegadel, eri kohas, kõik on toimunud nende, pilvede all. . .»

«Päris hommiku lõpul või õhtu hakul paistab vahel imelik ja jubedavõitu valgus: rohekaskollane, hõre, õhk kaob ruumist, varjud on järsud ja tuhmid — just nagu ripuks pea kohal ülemaailmne katastroof. . .»

«Minu kannatused. Jama. Mälu. Tõde.»

Aspirant sulges kaustiku, mis oli talle pihku sattunud kõigi poolt ärapõlatud märkmete ja raamatute virnast, — sulges selle

lugupidamise, halvakspanu, üleolekutundega. Aspirant oli kahekümne nelja aastane. Ta rajas oma karjääri. Teadusliku juhendaja surm valmistas talle tuska. See tõi kaasa hulga komplikatsioone. Aspirant kavandas professuuri neljakümnendaks eluaastaks. Ta oli perspektiivikas sell, läbilöögijõuline, teadis, kus mida ütelda ja kuidas kellegagi käituda. Ta pidas eeleegilist õhkamist mugavuse ja küllastumise tunnuseks, kui elu põhieesmärk on juba õnnelikult saavutatud. «Ja sugugi mitte moraalselt kõige laitmatumal viisil,» lisas ta endamisi.

Tema šeff oli varem tuntud kui üks juhtivaid spetsialiste kari-loomade soolekirurgia alal. Tihti avaldas ta kahetsust, et tänapäeval on see teadusharu praktiliselt kasutu: hobused on oma tähtsuse majapidamises sama hästi kui kaotanud, lehma on odavam lihaks anda kui ravida; kunagi oli teistviisi... Viimastel aastatel ta peaaegu ei töötanudki, tõmbus kateedri asjadest kõrvale, tundis ennast räbalasti; pärast naise surma elas üksi; oli hea, kuid südamepõhjas kõrk ja loomult kõva, «ränikivi».

Suur, kerekas, lihava roomlasenäoga, kullininaga, paljak keset halli juustekaart; kandis musta, vööga mantlit ja laiaservalist kaabut; sarnanes Amundseniga, või vana gangsteriga, või professoriga, kes ta tegelikult oligi.

MÕTTED

Oleks tahtnud järele mõelda.

See tahtmine — järele mõelda — tuli peale sügisel pärast sünnipäeva.

Ivanov abiellus pärast ajateenistust. Kaheksateistkümne aastaga sai kätte viienda kategooria. Ja tänavu läks kroonusse tema poeg. Ja tütar läks seitsmendasse klassi.

Milline oli ta elu? Tavaline elu. Perekond ja töö. Üks või teine, justkui orav rattas. Õhtul poed ninapidi telekasse — siis vaata, et pea padjale saad, kell kuueks tirisemas.

Ja suvila. Mõtlesid — puhkus, loodus, aga välja tuli teoorjus. Putka kuue sajandikuga, ja kriips peale puhkepävadele.

Terve aasta ootad puhkust, aga see on kodar sellessamas rattas: naine ja lapsed, koli ja tüli, piletid, sabad, hädavajalikud ostud... saaks juba tööle, seal on rahulikum, harjunum.

Noh, paned atakat. Aga kogu jutt käib ikka selle ümber. Või jahutakse eitedest.

Naksti, ja nelikümmend.

Kuis siis ikka nõnda... nii ruttu, või asi polegi selles... nii mõttetult? ...

Ja ujus lagedale see igavene rahulolematuse, võttis kuju: kõige üle rahulikult järele mõelda, just sellest oli ta kogu aja puudust tundnud. Rahulikult järele mõelda.

Juba ammu oleks tahtnud. Polnud lihtsalt mahti selle mõtte juurde kauemaks pidama jääda. Aga nüüd jäi. Lausa jooksis kinni.

— Sveta, kas sa nende aastate jooksul kunagi elu üle oled mõelnud, küsis ta. Naine solvus.

Mõte võttis kindlad piirjooned.

Suvi. Jõgi järskude kallaste vahel. Kahar puu. Läbi võra paistmas pilved. Rahu. Lesida ja vaikselt mõtiskleda. . .

Lahti öelda. Ta leidis sõna — lahti öelda.

Talvel sai sellest mõttest kindel plaan.

— Ogar oled või. . . juulis puhkust?! — karjus meister üle segumasina mörina. — Mullu juba suvel logeesid! — Ivanov viskas kindad käest, lörtsas tsemendi välja ja marssis vahetuse ülema juurde. Pärast tsehhikomiteed jõudis ta välja asedirektorini. Kirjutas lahkumisavalduse. Vehkis oma õigustega, mangus ja tõi polikliinikust tõendeid.

— Oled otsa jäänud — täitis naine hoolitsevalt ta taldrikut.

Pärast (puhkus välja pressitud) naine nuttis. Ei uskunud. Pinnis sõpru, kas ta ei ole soetanud suhet: kellega sõidab? Nad riidlesid. Tema kannatas.

Kannatas ja unistas.

Tütär jõudis otsusele, et nad lähevad lahku, ja tegi ka etteaste. Näitas iseloomu. Kõõga.

Naine pani maha tingimused: tütrele pioneerilaagri tuusik. Ivanov kügeles lillede ja komplimentidega häbelikult aü krõhvade ümber. Vedas — pani ühele vannitoas kahhelkivid seinu. Tasuta. Ja ära tõi paradiisi pääsme.

Maikus nõudis naine remonti. Ivanov kleepis tapeeti ja ümises: «Vann vei tikit» — «Ühe otsa pilet». Isegi uue kraanikausi tassis kohale.

Õnn sai üha ümaramaks justkui õun — veel puutumata, raiskamata oma võimaluste rikkuses.

Hommikul ärgates rebis ta kalendrist lehe. Pärastpoole hakkas rebima juba õhtuti.

Televiisori asemel uuris ta nüüd atlast. Naine toppis oma nina vahele: andis nõu. Tütär luges õpikust geograafiat.

Suvi jõudis haripunkti.

Kui jäi veel nädal, arvutas ta kokku: sada kuuskümmend kaheksa tundi.

Pannud käima vibraatori, Ivanov laulis (õnneks müra kattis hääle). Hommikuti lõi ta vannitoas tantsu.

Kohvrit pakkis ta kolm päeva. Võttis vana teki — hea pikutada.

Lahkumine kujunes pidulikuks. Jaamas saatis orkester teele üliõpilasmaleva rühmi. Naine ja tütar läkitasid perroonilt naeratusi.

Omaette, terve kuu täiesti vaba, esimest korda neljakümne aasta jooksul.

Restoranvagnis mekutas ta veini ja naeratas möödavilksatavatele

tulpadele. Rong lendas, aga samas ka roomas.

Tolmuse turuplatsi serval küsitles ta kolhoosnikke ja loksus siis bussis.

Loogeline külake uppus kuumusest vinetavasse rohelusse. Ivanov pilgutab lombis ujuvatele partidele silma, astus üle lehmakoogi ja koputas väravale.

Toa eest küsis jutukas vanatõi kaks kümnekat. Ivanov tõi söögi-kraami ja kaks pudelit. Joodi.

Ta venitas. Uimles naudingut eelaimuses.

Jõekäärus valendas järsk liivakallas. Ivanov hindas pilguga metsa. Mõtles: kahar mänd metsaserval.

Homme.

...Kuked kiresid koidikut. Ivanov pistis kotti teki ja toidupoolist. Ajas habet. Kaevu juures kallas termose täis.

Põõsad raputasid endalt kaste. Ta einetas jõekaldal, kaugemal ammumisest, hõikleemisest ja traktorijürinast. Õhk läks paksuks; päike kõrvetas.

Ta lähenes oma männile. Oli ärevil. Laotas teki juurte vahele. Heitis varju, nii et näeks taevast ja kallast. Pani suitsu ja torkas käe pea alla.

Ja hakkas mõtlema.

Pilved. Jõe helk. Okkad torkisid.

Pani uue suitsu. Ja kuulatles hajeval iseennast.

Mõtted ei tulnud.

Ivanov tõmbus pingule. Kuidas siis nõnda. . . oli ju nii palju asju.

Ta otsis muhklikul maapinnal mugavat asendit. Tõusis istuli. Heitis pikali.

Pea oli mõtetest täiesti tühi.

Ta püüdis läbi võtta oma elu. Mis sealtki. Kõik oli normaalne.

Normaalne.

— No on alles kuradi lugu. — Ivanov pühkis jahmunult higi. Kõik on ju nii suurepärase. Ja ometi kehvasti. . .

Mõtted ei tahtnud kuidagi tulla. Mitte üksainus.

Ja kuigi hinge pugest mingi igatsus, mingi nukrus, ei olnud ikka õiget tunnet. Pole ta ju mõni puupakk, ta ju närveeris tihtilugu, ja nukrutses, ja vajus mõttesse. Aga nüüd. . . mitte õhkagi.

Kuidas siis ikka nii?

Ta vaevles veel. Siis sülitas ja seadis sammud poe poole. Soru järele.

Ei tulnudki mõtteid. Tee või tina.

JUHAN HABICHT

NOOR PROOSA OMA KAASAEGSET KAJASTAMAS*

Oh mis kena oleks kirjutada ülevaadet, kui meil oleks käepärast võtta viis kuni kümme inimest, kahekümne ja kahekümne viie eluaasta vahel, igapäev jutukogu või paar, romaan või teinegi juba trükitud. Ei ole aga ühtegi taolist praegu. Nii peame noore kirjutaja vanusepiiri kümmeaasta aasta võrra tõstma. Kas on siis aga enam põhjust noorusest rääkida? Meie — ja mitte ainult meie — proosa kurbloolus avaldub teatud professionaalsustasemest alates igas vanuseastmes ühelaadselt. Nimelt: harva kohtab teoseid, mis oleksid ühtaegu elulised ja sügavad. On raamatuid, mis tegelevad igavikuliste ja igäht puudutavate probleemidega, mille lugemine aga heatahtlikultki lugejalt pingutust nõuab. («Esteetika esimene printsiip ütleb: ole kas huvitav või põnev. Kui sa igav oled, ära looda lugejaga kontakti leida,» leiab John Cheever, vt LR 1985, nr 48). Ning raamatuid, milles kõik «just nagu elus», aga mis paari nädalaga ununevad kui tavaline argipäev — just nagu elus. Kogemus on näidanud, et kogu meie kirjanduspotentsiaal tervikuna annab iga kümne aasta kohta ühe tippromaani ja veel mõned päris head raamatuid.

Kui oleme nüüd kõne alla tulevate autorite ringi piisavalt suurendanud mitte-enamväga-noortega — siis teisest küljest tahaks vaatlusalust piirkonda ka kitsendada. Nii-sama, nagu on igainori, kes omaenese lapsepõlvemälestustele tuginedes hetkekski ei kõhkle, asudes tänapäeva koolinoortest juttu kirjutama, nii on ka varavanu või -küpsed, kes juba kirjandusliku karjääri alguses võtavad endast ajas ja eas kaugelest inimestest kirjutada. Käesolevas tahaksin meelde tuletada neid jutte, kus noored inimesed oma eakaaslastest kõnelevad. Noorsootemaatika all ei mõtle ma mis tahes jutte kooliõpilaste, tudengite või noortööliste elust, vaid eelkõige neid, kus nooruslik idealism (või skepsis, või künism) täiskasvanute maailmaga kuidagi vastuollu satub. Teisisõnu, on tahetud fikseerida arhetüüpseid situatsioone, mis ühel või teisel ajahetkel täiskasvanuks saanud ühendaksid. Täpsustuseks mõned näited lähemast minevikust. On olemas sellised teetähised

* Käesolev kirjatöö ei ole mõeldud oponentidele. A. Kulli ülevaatele «Nooruses» nr 4 ja nr 5 1986 — tahaksin hoopis osutada, et statistikahuviline saab sealt põhjalikumalt informatsiooni kui alljärgnevalt.

nagu Mati Undi «Mattias ja Kristiina» ning Mari Saadi «Katastroof». Aga on ka Päärn Hindi miniatuurikogu «Vaade orgu» ja terve rida Teet Kallase jutte, on Olev Remsu «Honne karikakar». Kõigi nimetatud teoste kangelastega peaks tänaselgi noorel lugejal olema võimalik mingil määral samastuda. Et kas või selle võimaliku samastumismäära järgi määrata, kui palju maailm vahepeal muutunud on. Lõpuks ei saa unustada ka niisuguse raamatu olemasolu nagu Jaan Krossi «Kajalood», mis ühe veel kaugema põlvkonna elluastumisvalikud suurepäraselt elustab. Ainult — kui taoliste tähiste saavutamise nii pikka klaarimisperioodi nõuab nagu viimasel juhul, millal võime me siis selgust saada seitsmekümnendate, kaheksakümnendate aastate nooruse kohta?

Kui meeldiv oleks teha kogu proosakirjanduse suhtes enesekindel üldistus. Umbes selline: mingil hetkel keskendus meie proosa ühiskondlikele liikumistele, ajaloolistele protsessidele, jättes tegelastele illustreeriva rolli. Psühholoogiline moment taandus vähemoluliseks, isiklik elu oli vähemtähtis ühiste ülesannete täitmise kõrval. See suund ammendus — mitte ilma muutusteta ühiskonnas — keskenduti indiviidile, ent seejuures küllaltki abstraktsele; kangelane sai filosoofilise probleemi kandjaks. (Seda suunda illustreerima sobib hästi Arvo Valtoni varasem novellilooming.) Filosoofiliste, eetiliste küsimuste kõrval keskenduti edasises ka psühholoogia valdkonda kuuluvatele probleemidele (Vint, Vahing), aga sedagi nagu suurendusklaasi all, konteksti vähemoluliseks pidades. Järgmine eitus arengueas ei viinud alguspunkti tagasi. Kui kirjanduslikus kangelases oli nähtud ühiskondliku liikumise osalist, seejärel filosoofiliste probleemide kehastajat, siis mingist hetkest hakati temas nägema — tühjuse kandjat. Või, vastupidi, suhtelist tühjust kui inimese kandjat. Arutledes ehk umbes nii — ei ole kirjaniku asi puhuda inimest suuremaks, kui ta tegelikult on; piisab, kui kirjeldada kõige argisemat inimest kõige argisemas keskkonnas. Kui ühiskonna elu on mõtestatud, siis peab see mõõdapärasmatult kajastuma ka jutus, kui mitte — oleme olnud reaalsuse suhtes ausad. Väidet kinnitaksid «olmeromaanid», mis mäletatavasti algasid A. Beekmani tugevast moraal-eetilisest probleemist kantud «Valikuvõimalusest»,

aga milledes probleemistik aegamööda ikka hõredamaks jäi.

Õnneks alustasin eelmist lõiku kõike-lubava «oleksiga». See kõik jääb hüpoteesiks, subjektiivseks nägemuseks meie proosapildist ajal, kui avalduma hakkasid Ann Must, Mihkel Muti, Ülo Mattheus. Mis võiks neid ühendada? Aga mis ühendab, siin ja praegu, elus eneses, üliõpilast ja treialit, lüpsjat ja raamatupidajat? Tundub, et ühendusetus. Igaüks tunneb vaid oma väikest maailma, ei tea suuremat teistest, ei tahagi teada, sest väärtushinnangud erinevad sedavõrd. Nii pole kuigi hämmastav, et noor kirjutaja võtab ette tüki endale teada argipäevast ning kirjeldab seda, pretendeerimata messiase- või valgustajarollile. Noor proosa on marginaalne, need on jutud elu ääremaadelt — igaüks, kes ütleb, et on keskel, valetab.

Nimetasin juba kolme ainesse puutuvat nime ja neid tuleb veel lisaks. Või tundub Mihkel Muti teistest mäekõrguselt üle olevat? Muti on Seltskonna kroonik, vaimse seltskonna kroonik. Ning demonstreerib sellisena suurepäraselt hariduse jätkuvat inflatsiooni. Ei saa ju öelda, et haritus suurt ühiskondlikku tunnustust kaasa tooks; üldine ja ühetaoline kooliprogramm ei kohusta tippe end kuigivõrd pingutama. On võimalik ette kujutada Seltskonda, mille moodustaksid erinevate erialade hiilgavad esindajad, kes õhtupoolikuti sundimatult ja hingerahus vestleksid maailmakultuuri varamust ning päeveteemadest, armastusest ning igavikust. Ehk oleks see ka Muti ideaal — aga kuni selline seltskond puudub, demonstreerib ta meile kujukalt eneseteostuse võimatust kultuurisfääris. Muti kangelased pesitsevad üsna mugavats vaimu-vallas ja nende mõõdukad pingutused on suunatud vaid seal püsimisele. Väär oleks neid eluvõrasteks nimetada, materiaalsete väärtuste vastu pole nad sugugi ükskõiksed, enesestmõistetava kindlusega liiguvad nad peeni joomakohti, kõigi mugavustega kortereid ja saunuvilaid mööda. Puudust ei kannata keegi. Muti on huvitav talent, mis oleks nagu äraspidine «Midase käsi»: kõik, mida ta kirjutades käsitleb, muutub — igatahes mitte kullaks... See on valus, aga vajalik oskus. Juba «Fabiani õpilase» arvustuses viitas Mati Unt Aldous Huxleyele. Kel omal ajal Seltskonnaga ehk rohkem vedas. Paralleel on paljulubav. Kas poleks siis meeldiv kogeda Mihkel Muti vaheda sõnarelva pühendumist, Huxley eeskujul, võitlusele rahu säilitamise eest? Või kujutleda juba küpses eas Mutti otsimas utoopilist ühendust lääne tehniksismile ja idamaa mõttetarkusele... Ent ilma naljata — ehkki Mutile meeldib hoida oma kangelaste ja autoripositsiooni vahel ironiseerimiseks piisavalt suurt distantsi, oli «Kallid generatsioonid» huvitav ja aus armastusro-

maan ning sellisena tema senise pika proosa tipp. Kas destrukttiivne etapp Muti loomingus on asendumas konstruktiiivsega?

Ann Musta kirjutamislaad on meie oludes üsna omapärane. Võiks kasutada järgmist võrdlust: füüsikas tekib elektrivälja erineva potentsiaaliga elektroodide vahele. Võime mõõta potentsiaali ja seeläbi määrata tekkinud välja omadused, võime aga samahästi uurida elektrivälja ning sealtkaudu teha järeldused elektroodide omaduste kohta. Inimsuhete kirjeldamisel on kirjanduses tavapärasem tee karakterite kujutamine, pinged tulenevad tegelastevahelistest konfliktidest nagu enesestmõistetavalt. Musta puhul on kujutamiseobjektiks aga just emotsioonid, hingeseisundid — dialoogikatketest, monoloogidest, väljaütlemata sõnadest moodustuvad väga intensiivsed pinged, enamasti nii iseloomulikud ja üldinimlikud, et polegi tähtis, kelle vahel nimelt. Temaatikalt võib Musta jutte jagada kahte gruppi. Ühtede puhul võiks kujutatud valdkonda tinglikult nimetada «tütarlastest filoloogiks»; emotsioonidest, mida kirjeldatud, hoovab enamasti nõustust, lõpetamatust, ahistust. Vabanemist, lahendumist, selginemist pakkuvate seisundite puhul on Must enamasti taustaks valinud eksootiliselt, ajalooliselt või klassikast pärinevaid reaale («Lendav Hollandlane!»). Väärtus lisandub väljastpoolt, Must ei näi kaasaega eriti usaldavat.

Koos Ann Mustaga tahaksin nimetada suhteliselt debütandiseisuses Piret Viirest. Mitte et Viires oleks Musta õpilane, aga midagi ühist on neis küll. Kes teab, võib-olla võime seda ühisosa ühel heal päeval nimetada «Tartu intellektuaalseks naisproosaks» — olenemata autorite hilisemast elukohast on ülikooli ja filoloogiateaduskonna mõju nende kujunemisele tajutav. (Kui Muti oma meheliku üleolekuga võib endale lubada ironiseerimist ka ülikooli filosoofiakursuses läbi võetu üle, siis naisautorid näivad omandatusse vahel suhtuvat meeldivalt siira tõsidusega.) Nii Must kui Viires võivad tulevikus üllatada hea romaniga oma põlvkonnakaaslastest; Viiresele tundub eepilist haaret isegi rohkem olevat.

Ülo Mattheuse seni ilmunud proosaloomingust pean parimaks «Südameasju» kogumikust «X maantee». Tööliiskeskonna detailitapne ja asjatundlik kujutamine pole meil sugugi igapäevane. Ajastukohane on võltspaatose puudumine; kogu väsimus ja tüdimus, mida raske füüsiline töö endaga kaasa toob, on saanud kunstilise väljendusjõu. Ja kas mäletab lugeja üht olulist nüanssi: Ostrovski romaan «Kuidas karastus teras» naiskraanajuhi käes, kes seda huulte ja ripsmete värvimise vahel igavledes lehitseb? Vanade ideaalide aeg on tõesti ümber ja uusi pole kusa-

gilt võtta... Kahtlemata näitab Tuglase novelliauhinnaga pärjatud «Minu isa luulud» professionaalse meisterlikkuse kasvu, ometi oleks kahju, kui Mattheus tööliskeskkonnale selja pööraks ja tervenisti mõtteeksperimentidele pühenduks.

Viimane romaaniivõistlus on hetkeseisuga meieni toonud kaks noore kangelasega teost. Ants Viljus oma «Pasjansis» kasutab tegelaste iseloomustamiseks huvitavat võtet, kirjeldades ühe bridžijaotuse läbimängimist. Lastes aimata, et ka elus on osalitse šansid analoogilised. On mees, kellele palju antud, kel omast käest geim võita, keda auahnus ja enesekindlus aga üle pingutama sunnivad. On teine, kel ainsatki väärt kaarti pole, kes võib ju sümpaatne partner olla, kes aga ikka kaotajaks määratud. On kolmas, kes oma keskmiselt tugevaid kaarte vaikides optimaalselt kasutab ja sellegipoolest — või just seepärast — kaaslaste poolt naeruväärinamist leiab. (Ma ei oska öelda, kui sümptomaatiline on, et saatusekäänud just tema BAMile viivad.) Peategelaseks kujuneb aga mees, kellele vahel bluffida meeldib — ja kui juba, siis põhjalikult. See võib talle ka õnnelikult lõppeda, kuid teeb ta seda rohkem selleks, et teiste mängu huvitavamaks muuta. Et teised mängust täit mõnu tunneksid. Adalpärt on sümpaatne romantik — aga mingile keskele rollile ta ei pretendeeri ei elus, ei mängus. «Ta oli alla kolmekümne vana ja juba ilma tundeta, et ta on vajalik, ilma tegevusplaani ja endast midagi anda tahtmiseta.»

Mihkel Tiksi «Korvpalliromaani» peategelane seevastu on kantud suurtest ambitsioonidest. Reeglid, mille järgi vanem generatsioon oma mängu mängib, tahab ta enda tahtmist mööda ümber korraldada, tal on ideaalid ja töövõime. Aga argipäevas kipuvad ideaalid hajuma, korvpall — nagu elugi — on meeskonna asi, üksikisik peab minema kompromissile, kui midagi ära tahab teha. Ideaale säilitada võib vaid üksi opositsioonis olles, varumängijate pingil, kust väljakule mängu juhtima nagunii ei kutsuta. Nii lõpeb kangelase võitlus resignatsiooniga, kusjuures ta isegi öelda ei oska, kas «tema aega» vahepeal üldse oligi. Ma ei tea, kas kontekst tippspordi näol noorte lugejate jaoks peategelast täiendavalt väärtustab. Kas sportlane on romantiline kangelane, kas tema heitlus resoneerub kaasaelajate meeltes hõlpsamini kui raudtöölise või ametniku oma? Tiksi pole üritanud ideaalkuju luua ega reaalsusest kõrgemale tõusta, aga see reaalsus — meie korvpallimeeskonna saavutuste kujul — pole viimasel ajal kuigi tiivustav.

Käesoleva artikli ilumishetkeks võib Urmas Miku esikkogu juba väljas olla, kirjutamisel tuleb tugineda varasemale. Urmas Mikk oli kogumiku «Noori autoreid '77»

huvitavaim prosaist; «Sõnas» on ilmunud tema viis proosapala. Miku jutud kirjeldavad fragmentaarset maailma. Nii olekski huvitav näha, kas ja kuidas need killud kokku sobivad. Palju on detaile, interjööre. Nii jääb juttudest mulje kui fotodest, mis esimesel pilgul kui valesti teravustatud: selgesti on näha tugitool, millel kangelane istub, laud ja hõrk eine sellel, isegi telefonimärkmiku avatud lehekülg, ent kangelase näojooned jäävad uduseks, ei oskagi eristada, on ta õilis või koguni tühine... Ning kulub hetk aega taipamiseks, et pilt on meisterlik. Küllap oleks Mikk igas kirjandussituatsioonis veidi omaette, antud artikli kontekstis tundub tema kohalolek noorte kirjutajate hulgas aga sümptomaatiliselt, olulisena.

«Sõna» proosapanusest on teravamalt meelde jäänud veel Jaakko Hallase miniatuurid «Karambool» ning «Džiinid ja jooksupingad». Olen tähele pannud, et ka trükitud kirjasõna mõttekuse suhtes kõige skeptiliselt meelestatud noored on neid aksepteerinud. Küllap ongi neis kildudes, milles jõhkra võitu küünilisuse varjus õhkõrn lootus inimlike kontaktide võimalikkusele, midagi põlvkonnaomast. Veel tuleb meelde Mihkel Arhipenko jutt «Mõõgad!», milles kaasagset igiromantiliste kujunditega ühendada püütud. Seal on unistav kaunitar ja tema rüütlite mõõgavõitlus, taustaks «kurvad unistustejüngrid», poolt kuningriiki asendab rāpase võitu talumaja ning ränk autojuhikap, puantki õiges paigas — igati kena lugu.

Kui nüüd pöörduda «Loomingu» mõne viimase aastakäigu poole, uurimaks, kes seal midagi noortest kirjutanud, meenub ühena esimestest Mario Kivistiku «Helena tagasitulek» (1984, nr 6). Võttest kasutada reljeefuse saavutamiseks klassikalist teemat või koguni müüti oli juttu juba Musta puhul. Kivistiku Menelaos on hõlpsasti kõrvutatav autori luulest tuntud «lüürilise minaga», kaasaege kolmekümne ringis mehega. Menelaos on just nagu uskunud armastusse — aga selle eest võitlemise viisi on sõbrad talle soovitanud. Ja alles pika ning kokkuvõttes mõttetu sõja lõppedes veendub ta oma tunnete petlikkuses. Ta on võitnud sõja ja kaotanud armastuse, saavutanud turvalise kodukolde, ent nüüd juba nimetuks muutunud rahulolematuse käärrib temas edasi. Võib-olla võitles ta vael tandril; kas polnuks Helena armastuse saavutamiseks paremaid teid kui aastaid kestnud lõbus prassimine sekka verevalamisega? Aga müüt nägi niimoodi ette...

Täiesti tänapäevane on aga Mall Tamme «Puhangud» (1981, nr 7). (Või äkki nüüd, viis aastat pärast ilmumist enam ei ole?) Mõtmeid ülikoolis õppinud aastakäike iseloomustab jutt kindlasti. Kuidas suhtlemine võib olla nii lihtne ja samas tohutult keeru-

line, kuidas suurimaks väärtuseks elus on armastus, mõistmine — olgu või hetkeline. Ning õpingud ja ühiskondlikud ülesanded jäävad enamasti vaid kompensatsiooniks neile, kes olulisemas pettunud, läbi põlenud.

Omamoodi loogiliseks järjeks «Puhangu-tele» on Rein Tootma «Anni» (1982, nr 11; 1985, nr 7). Kohtame tuttavaid aktsente: ülikoolipõlve lõppedes jääb vaid üksindus ja tühjus, mida elustavad endiste suhete meenu- tused ja kordused, ideaalne maailm on armu- nute oma. Ametialane positsioon või edu on tähtsusetu, vaid veidi olulisem sellest võiks olla pühendumine perekonnale, ent täielik teineteisemõistmine puudub nagunii või on võimalik vaid hetkeks.

Õigupoolest sedasama teemat puudutab ka Aet Oks (1983, nr 6) oma miniatuurides, mida ühendava tegelase Kaja maailm on kõle ja steriilne; tsükli viimases paalas pärast kurtmist, et ei suuda enam inimestega kon- takteeruda, jääb Kaja lihtsalt kadunuks. Ning autor puänteerib oma loo tõdemusega, et Kaja pole iial olemas olnudki. Kui pole inimlikke suhteid kaaslastega, pole ka inimesed...

Üks võimalikke tähendusi täiskasvanuks saamisel on muutumine võtjast andjaks. Noorema proosa kangelased on andmisel kitsi käega. Küllap on ka võtta vähe olnud. Nad ei tunne end ühiskonnale võlgu olevat, neis puudub paatos ja enamasti tööõõmgi. Nad varjavad end tihti küünilise maski taha. Nad on üksildased; inimlikud kontaktid, esmajoones armastus on neile suurimaks väärtuseks. Aga reeglina on armastus neile habras pelgupaik, mitte kogu maailma ümber- sulatav jõud. Kui neil on ideaale, siis on need ümbritseva reaalsusega nii suures vastuolus, et nad ei söanda neist rääkidagi.

Arvan, et noor proosa on andnud oma eakaaslastest tõetruu pildi.

Võib öelda, et ka kirjutajate pool pole olnud eriti agar ennast jagama. Aga kirju- tamine on ühtlasi ka mõtestamine. Kui ühis- kondlikus elus pole tuntud läbivat ja ühen- davat mõtet, kui mingi lähtekuuluvus on tundunud võimalik vaid kitsaste sõpruskon- dade kaupa, siis ei saa kirjanuski rohkemat kui marginaalne olla. V. Beekman kasutab lähimineviku iseloomustamisel terminit «sotsiaalne väsimus». Kujutlusse kerkib pilt: vana võitleja väsis, istus teepervlele, pühkis higi, tõmbas hinge — ja on nüüd valmis edasi minema... Tal on varasemast siht selge. Pole aga midagi imestada, kui põlvkonnad, kes on üles kasvanud tingimustes, milles hariduselu nõudis põhjalikku reformimist, al- koholism ja «mittetõised tulud» olid aga sellise ulatuse võtnud, et nende vastu kõige karmi- mat võitlust pidi alustama — kui nende põlvkondade esindajad oma kirjasõna kaudu

rahvasside ühendajaks või innustajaks ei kipu. Eepilise haarde asemel novellid, hetke- vaimumused, miniatuurid — iseloomustamas olukorda nii proosas kui elus.

Mis saab edasi? Kirjanduses, ma mõtlen. Kas püüeldakse dokumentaalsuse poole ja kirjeldatakse argipäeva üha detailsemalt? Üritatakse süvavaatluse abil jäädvustada, mida tähendavad inimesele elu, surm, armas- tus meie sajandi lõpuaastail? Suudetakse luua romantilisi kangelasi, kelle teod lugejaicki ühendaksid? Küllap nii üht kui teist ja kol- mandatki, raske vaid öelda, mis määravai- maks jääb. Kardan, et ka koolialmanahhide käikurakendamine ei lahenda kõiki kirjan- dusliku järeelkasvuga seotud probleeme. Järeel- kasvu ootamisega on üldse nii, et enamasti on ootajatel üsna selge ettekujutus, millise- na nad tulevikku näha tahavad. Ning kõige tulisemgi uuendama-kutsuja võib tõeliselt teistsugust kohates pelgama hakata. Aga õn- neks on meil toimetajad ja muud ametkon- nad, kes midagi liialt veidrat juhtuda ei lase...

Lõpetuseks tahaksin nimetada üht serva- pidi siiski ilukirjanduse valda kuuluvat katset, mis ka praeguse artikli temaatikaga haakub. Paaril kirjandusõhtul on ette kantud katken- deid kollektiivse loomingu sündinud käsi- kirjast «Inglid ja kangelased», iroonilise žan- rimääranguga «pestseller». Kollektiivne loo- ming tähendab antud juhul seda, et grupp noori on järgemööda paberilehele lauseid lisanud ja mitmete õhtute kestel, kirjutajas- konna vaheldudes, mitmekümneleheküljelse jutuga maha saanud. Et töö käigus mõned peatükid kaduma on läinud, ei suurenda ega vähenda kaleidoskoopilist muljet. Seal on novellilgeid, sõnamängu (viies kohalikus keeles!), ulmelisi teemaarendusi ja natura- listlike tõdemusi segamini eikusagilt eikuhu- gi viivate mõttekäikude ja tegevusliinidega. Üsna kindlalt võib öelda, et seda käsikirja on võimatu toimetada trükikõlblikuks. Selst tema üks väärtustest on just selles, et aitab meil teadvustada piire, millest väljaspool olevat me enam kirjanduseks ei pea. Ning samas võib tead olla ka maailmatunnetusega, mida nii adekvaatselt ei saagi teisiti edasi anda. Kirjanduslikust väärtusest olulisem on aga antud juhul tegijate püüdlus kollektiivse eneseteadvuse poole — sest käsikiri on neist endist, nende endi poolt nende endi jaoks tehtud. (Siit ka vastus ühele Jaak Jõerüüdi poolt «Vikerkaare» esimese numbri DIXIs tõstatatud probleemile — jah, punkarid.) Kui aga mingi osa täiesti loomevõimelisi noori on leidnud otstarbeka olevat «amet- likku» kirjandust ignoreerida ja selle asemele alternatiivne luua, ei iseloomusta see mitte ainult neid, vaid ka olemasolevat kirjandust. *Suvi, 1986.*

MARIANNE KAAT

IDEAALMAASTIK EHK TUULEVAIKUS (Noor kangelane 70.—80. aastate eesti filmis)

70.—80. aastatel ei ole eesti kineastid oma noorte kaasagsete elust huvitunud just eriti sageli. Üks paljudest põhjustest on ka selles, et kuuekümnendate aastate eesti filmikunst ei jätnud endast traditsioone tänapäeva noore käsitlemiseks. Eesti filmi areng kulges tollal oma kirjandusklassika tähe all, üksikud kokkupuuted tänapäevateemadega olid juhuslikud. Kaasaja poole pöördunud režissööride loomingus ei leidnud ükski teema viljakat edasiarendust: keskse tegelase lugu ammendus konkreetse filmiga ja tema edasine saatus ei erutanud ei režissööri ennast ega tema kolleege (ma ei pea siin silmas mitte ühe või teise tegelase eluloo, vaid tege l a s k o n t s e p t s i o o n i jätku).

Eesti tänapäevateemaline mängufilm kujutab endast mingit lõpetamata mudelit, mida ei tähistata isegi punktirjoon. See arenes väljaspool nende aastate nõukogude filmikunstile iseloomulikke esteetilisi vaidlusi, sellega sisemiselt seostumata ja teineteist vastastikku mõjutamata.

Üleliiduliselt ei räägitud juba enam nüüdiskangelase otsingutest, vaid tema erinevatest filmilahendustest. Suhtumine kangelasse kujunes välja režissöörkontseptsiooni kindlates raamidest, esile ei tõusnud mitte lihtsalt tänapäeva kangelane, vaid noore kangelase kujude galerii. Nimelt noore inimese kaudu kajastati a e g a, tollal ühiskonnas toimivate sotsiaalsete ja kõlbliste muutuste aega. Kõik see võimaldas nõukogude filmikunstil orgaaniliselt üle minna seitsmekümnendatesse aastatesse.

Eesti filmis kulges nüüdiskangelase «ilmutamise» protsess aeglasemalt ja raskesti, 60. ja 70. aastate vahetusel tuli kõnelust tänapäevast alustada praktiliselt nullist.

Ülesanne polnud kerge. Uus aastakümme algas V. Käsperi viienda filmiga «Tuulevaikus» ja Lembit Ulfsaki paljutootava debüüdiga. Filmi annotatsioonist loeme: «Filmis on kesksel kohal noore kaluri Tuisu Taavi kujunemislugu.» Et tänapäeva noore kangelase puudumist teravalt tajuti, siis viidi filmi sündmestik kümme aastat ettepoole (E. Maasiku jutustuse «Tuisu Taavi seitse päeva» tegevus toimub 60. aastate alguses).

On päris loomulik, et tulevase filmi aluseks võetud kirjandusteos nõuab spetsiifilist ümbertöötamist. Tähtis on leida filmi-ekvivalent, asendada kirjanduslik kujund

filmikujundiga. Eesti mängufilmi ajalugu pakub aga rohkesti näiteid, kuidas kirjandusteose interpreteerijad, näinud ränka vaeva selle või teise jutu, jutustuse või romaani kallal, jõuavad lõppkokkuvõttes kirjandusliku ainese töötluseni, mis on tehtud... kirjanduse «kasuks», mitte aga iseseisva filmikunsteose loomiseni. Veel enam, sellise vandalistliku vahelesegamise tõttu läheb sageli kaotsi kirjandusteose karakterite vastastikuse seose, teema ja idee sisemine loogika. Kirjaniku hoolega loodud arhitektoonika läheb revideerimisele ja siis ümberehitamisele. Tulemusena näeb ilmavalgust uus kirjandusteos (!), mis elab väljaspool filmikunsti seadusi ja on samas ilma jäänud ka algallika tervikkusest. Nii nõudis tegevusaja muutmine «Tuulevaikuse» stsenariumis jutustuse põhikonflikti ja keskse tegelase karakteri põhjaliku muutmist. Kirjandusliku Tuisu Taavi konkreetne ajalooline ilme kasvas välja tema suguvõsa käekäigust. 60. aastate Taavi on sõja laps ja sõjal olid Eestis omad iseärasused. Ta on kujunenud tollastes sotsiaal-poliitilistes oludes, tema isa poolehoid okupantidele saab määravaks motiiviks noore inimese hinges, siit sugenevad piinavad mõtisklused mineviku ja oleviku üle ja alaline kaasosalisestunne. Jutustuse kangelane oli äratuntav sotsiaalse situatsiooni järgi, järelikult oli äratuntav ka aeg. Filmi autorite katse tuua peategelane lähemale sellele ajale, mil teos ekraanile jõuab, sai miinuseks. Jätnud kõrvale Taavi isa minevikuga seotud motiivi, tegid «Tuulevaikuse» loojad oma kangelase veretuks. Tõsi küll, lakeeritud tegelikkus ei olnud üldiselt vastuolus peategelase kujuga. Lembit Ulfsak sulas täiesti loomulikult sellesse külajõukuse kenasa ja heldese kinomaailma, sest oma psühhofüsioloogiliselt tüübilt oli ta üpris kaugel kalurikolhoosi reaalistest. Võib-olla valis V. Käsper põlise kaluri rolli intelligentse linnapoiis välimusega nooruki mõjutatuna kuuekümnendate aastate nõukogude filmi ja režissöör M. Hutsijevi võluvate kahekümneaastaste poiste eeskujust. Igatahes kuulub Lembit Ulfsak kogu oma liha ja verega linna ja teiste probleemide juurde, koguni tema elurütm oli teine. Ehk sellepärast oligi ta nii sümpaatne? Ulfsaki Tuisu Taavi kätkes endas mingit mõistatust, lubadust tulevikuks. Oma linliku

sarmiga päästis Ulfsak natukenegi primitiivseid süžeelisi kollisioone. Vaatajale jäi ikka tunne, et peategelane pole kõike välja öelnud ega oma vaimust avanud. Sest see Tuisu Taavi oli nii väga mitte kalur.

Oma järgmise filmi, mis 1972. aastal tehti E. Vetemaa samanimelise romaani «Väike reekviem suupillile» järgi, kutsus V. Käsper ühte peaosadest jälle L. Ulfsaki. Terav vajadus kaasaegsest peategelase järele nõudis taas kirjandusteose põhjalikku ümber töötamist. 1944. aasta sügise sündmused esitati läbi kahe seitsmekümnendate aastate noormehe silmade. Tinglik tagasipöördumine minevikku viis Jaani (L. Ulfsak) ja Heiki (V. Uibo) kokku sõja teravate konfliktidega, sundides pärast sõda sündinud ja kasvanud poisse käima mööda ajaloo poliitilisi ja sotsiaalseid astmeid. Niisugune võte oluks õigustatud ainult minevikusündmuste a d e k - v a a t s e läbielamise ja -tunnetamise korral, kuid kahjuks ei saanud neljakümnendate aastate draamast seitsmekümnendate aastate noorte inimeste draamat. Noored inimesed teadsid, kuidas elada, ja arvasid sellega endil õiguse olevat otsustada minevikuinimeste üle. Režissöörkontseptsioon ei lubanud ei vastu vaielda ega nõustuda. Kangelane jäi igavesti selle süžee raamidesse, ilma vaimse arenemise võimalusest. «Väikeses reekviemis suupillile» kaotas Ulfsaki kangelane oma veetluse: keerulised asjaolud diskrediteerisid teda.

V. Käsperi järgmise filmi «Aeg elada, aeg armastada» ebaõnnestumine oli ette määratud juba «Väikese reekviemiga». Autori vaade ümbritsevale tegelikkusele jäi endiseks — väljapoole sotsiaalsete ja kõlbliste probleemide analüüsi. Operaatoritöö (J. Sillart) pehme ja väljendusriika plastika ning lüüri lised toonid muutsid noore peategelase Debora (A. Zora) sümpaatseks. Vahest sellepärast ei ärritanudki tegelase primitiivsus kriitikat nii väga kui kolm aastat varem sündinud märksa huvitavama sisemaailmaga kaheksateistaastane kangelanna K. Komissarovi filmis «Tavatu lugu» (1973).

Mitte ükski seitsmekümnendate aastate filmidest ei põhjastanud vist nii tormilisi vaidlusi kui «Tavatu lugu». Ühed kriitikud võtsid «Tallinnfilmis» neljakümne üheksanda filmi vaimustusega vastu, teised läksid režissöörile vihaseks. Mõlemad seisukohti ühendas kirglik soov näha ometi ükskord eesti ekraanil tõetruud kaasaegset.

Eesti filmistuudio seitsmekümnendate aastate noorsoofilmides olid stsenaarium ja režissöörkontseptsioon kõigiti «orgaanilises» kooskõlas: stsenaaristide mõodalaskmisel olid samaväärsed režissööri mõodalaskmistega esitatava kirjandusliku ainese mõtestamisel. Seetõttu ei kujutanud nende aastate filmide

kriitiline analüüs endast sugugi mitte vastu rääkivate arvamuste voolu. «Tavatu loo» linaletulek põhjustas aga kriitikalerais täieliku kaose. Mõõgad ristsid peategelase hindamisel — kõrvuti Epp-Kai süüdistamisega debiilsuses astuti välja tema kaitseks. Pakuti koguni välja võimalikke konflikte arengu variante. Niisugune arvamuste vastandlikkus seletub vastuoluga stsenaariumi ning režissööri kunstniku- ja kodaniku positsiooni vahel. Käärid olid selles, et stsenaarium pakkus peategelaseks Epp-Kai, ülinaaiivse tüdruku, samal ajal kui Komissarovi kodaniku- ja publitsistipositsioon nõudis sootuks teistsugust kangelast, kellele see koorem jõukohane oleks olnud. Too oli muide siinsamas stsenaariumis olemas. Kuskil päris kõrval vilksatas pikajukseline poiss, silmad täis meeletu vaprust ja alatu arguse segu. Nimelt teda oleks tulnud jälgida, seda poissi, kelle pärast Epp-Kai astub oma mitte just kangelasliku sammu. Nimelt tema vanematega tulnuku vestelda, tema õpetajatega kohtuda, tema sõpru ära kuulata.

Kangelase vahetamisest tulenesid kõiksugu arusaamatused, kriitiliste traktaatide ja ettepanekute mitmekesisus. Kuna režissöörkontseptsioonile vajalik kangelane jäi tagaplaanile, stsenaariumi kangelanna aga ei suutnud oma õblukestel õlgadel kanda tema peale pandud sotsiaalseid ülesandeid, siis jäi filmi kõige enam kõlama Komissarovi kehasutatud noore uurija hääl. Tõsi küll, noor uurija ei pääsenud pseudokangelanna eest tuuleveskitega võitleva Don Quijote joontest.

70. aastate filmidest, mis nii või teisiti olid pühendatud noortele inimestele, teenis ehk Komissarovi «Tavatu lugu» kõige rohkem etteheiteid. Tundub aga siiski, et vaatamata kõigile neile ebaõnnestumistele, mis olid iseloomulikud ka teistele «Tallinnfilmis» mängufilmidele, elasid «Tavatu loo» tegelased sotsiaalse te probleemide maailmas. See oli aktiivsete otsingute ja ärksa südame-tunnistuse maailm. V. Käsperi edukatele inimestele saadeti nende inimliku olemuse kontrollimiseks kaela loodusõnnetusi («Tuulevaikus»), provotseeriti liiklusõnnetusi («Aeg elada, aeg armastada»), korraldati fantastilisi ekskursse minevikku («Väike reekviem suupillile»), Komissarovi filmi tegelastel jätkus oma probleeme. Ja kes teab, kui «Tavatu loo» autoritel õnnestunuks valida õige peategelane, oleksime võinud ehk eesti filmi noore kangelase biograafiat hakata kirja panema juba tookord, 1973. aastal.

A. Kruusemendi filmis «Naine kütab sauna» (1978) ilmuvad noored vaid mõnes episoodis, mis pigem illustreerivad peategelase hingeseisundit kui püüavad mõtestada noorte probleeme. Režissööri järeldused olid

enam kui primitiivsed: hukkaläinud noorus lõbutseb papakeste suvilates paljaste tüdrukutega, korralikud pesuvad kodus ilma käsimata põrandat.

Uue aastakümne alguseks on eesti filmitegijate teadvuses siiski kujunenud realistlikum suhtumine nooresse inimesse. «Pihlaka väravates» (1981), V. Käsperi viimases filmis, õnnestub režissööril lõpuks lahti saada dramaturgilistest liialdustest ja konflikti ülepingutustest. Noored tegelased sulasid filmi üldisse problemaatikasse, nende taga oli tunda reaalselt tegelikkust oma tõeliste probleemidega. Ja ehkki need olid vaid episoodilised tegelased, kelle elu kajastus ekraanil ainult sotsiaalsete «akvarellide» raames, tegi eesti film noore inimese kujutamisel sammu edasi.

«Ideaalmaastiku» ekraaniletuleku ajaks polnud eesti kineastid pakkunud ühtki sisukat noore inimese kaju, kes oleks selgesti kuulunud konkreetse tegevikkusse. Režissöör P. Simm ja stsenaarist K. Helemäe otsustavad hakata uurima noore inimese karakterit algusest peale, nimelt esimesest sotsialistlikus tegevikkuses kujunenud põlvkonnast. (Vaatamata sellele et süzee on seotud konkreetse ajalooetapiga, seostame peategelase karakterit ja konflikti tüüpi käesoleva artikli üldise problemaatikaga, sest «Ideaalmaastiku» peategelane kaldub nüüdis-kangelase poole ja ka ajaloolistele tõsiasjadele põhineval dramaturgilisel konfliktil pole sugugi vähem ühist tänapäeva tõsiasjadega.) Filmi autorid pidasid oluliseks jälgida veel väljakujunemata noore inimese kõlbelise enesemääramise protsessi. Reastades kangelase tegevikkuse-tunnetuse astmeid, püüdis nad teha noore peategelase ülesannet keerulisemaks. Igal tema ette kerkival probleemil on kaks lahendusteed ja iga kord peab volinik Kukemeri (A. Kukumägi) tegema otsuse ise. Üheski situatsioonis ei ole tema valik vaba, tegutseda tuleb välise surve all, kuid lõpliku otsuse langetamisel jätavad autorid peategelase oma südametunnistusega üksi.

Aegamisi, samm-sammult viivad autorid Kukemere esimese isiksusevalduseni. Iseisvus on esialgu küll tühine ja kahtlemata võrstsitatud üsna ohtra autoriiriooniaga — enne ärasõitu määrab Kukemeri kalamaksaõliga koolimaja uksi, mille kriiksumine oli kõigile närvidel käinud — tühine seik, kuid igati tähendusrikas. Sai tehtud üks tõe l i n e tegu, mida keegi polnud käskinud teha ja — mis peasi — ei töotanud tegijale mingit isiklikku kasu. P. Simm, hoolimata kogu oma sümpaatiast peategelase vastu, ei olnud vahest lõpuni veendunud Kukemere kõlbelise selgroo tugevuses. Läbi ironia laseb režissöör tunnetada mingit ruumi, kus on

ühtviisi võimalik minna nii edasi kui tagasi (meenutagem kas või lõppstseeni, kus jahmunud peategelane on jäetud teelahkmele).

Režissöör kaitseb mõtet, et inimene peab oma tegude eest vastutama. Ükski sotsiaalpoliitiline olukord ei saa olla õigustuseks kõlblusetusele ja ebainimlikkusele. Ka kõige keerulisemal ajalooetkel on inimesel iseisva tegutsemise võimalus.

Aasta pärast «Ideaalmaastiku» linaletulekut teeb P. Simm kaheosalise dokumentaalfilmi «Mitu värvi haldjad». Ei tegelaste valik ega problemaatika pole juhuslikud. Film saab niinimetatud rasketest teismelistest, kelle lapsepõlvele oli sel või teisel põhjusel kriips peale tõmmatud. Kui Mait Kukemeri tuli täiskasvanute maailma tõenäoliselt õnnelikust lapsepõlvest, siis tõsielufilmi reaalsed tegelased on juba varakult näinud elu tumedat külge. Paradoksaalne, kuid mõlemal juhul on ettekujutused kõlbelistest väärtustest moonutatud: esimesel tingituna täielikust eemalolekust reaalsest tegevikkusest, teisel liigvarasest kokkupuutest niinimetatud elutõega. Küsimus on selles, kes saab neile eeskujuks kõlbelise ideaali määratlemisel, kellest nad võivad ammutada moraalselt jõudu. Mait Kukemere vedas — filmi autorite tahtel ümbritsevad teda toredad inimesed, mida aga peavad tegema need lapsed, kelle ümbert ei leia midagi inimlikku? Ja ikkagi tundub P. Simmile inimese kujunemise protsessis määravam olevat mitte ümbruskonna mõju, vaid eneseanalüüsivõime, võime pidada avameelset dialoogi oma südametunnistusega.

Kaheksakümnendate aastate alguseks on eesti filmi noor kangelane lahti saanud oma primitiivsetest pretensioonidest tegevikkusele, sest seda ei pakuta enam nii ühetähenduslikuna nagu eelmistel kümnenditel. Mida täpsemalt õnnestub ekraanil edasi anda elu vastuolulisust, seda tõetruum saab kangelane. Mait Kukemere ilmumine andis eesti filmile teistsuguse noore inimese käsitluse: režissöör ei esitanud moraaliarvet mitte üksnes tegevikkusele, vaid ka kangelasele endale.

«Naerata ometi» on tänaseks viimane «Tallinnfilmi» mängufilm nüüdisnoorest. Sellele rajasid teed P. Simmi dokumentaalfilmid «Mitu värvi haldjad» ja «Järgmine loosimine» ning L. Laiuse «Sündis inimene» ja «Lapsepõlv» (operaator A. Iho).

Leida Laiuse tõsielufilmidega omandatud kogemused kandusid filmis «Naerata ometi» üle Moskva filmidramaturgi Maria Šeptunova stsenaariumi süzesse ja mõjutasid omakorda kogu filmi stilistikat. Orienteerumine dokumentaalsele elulähedusele vabastas autorid sõnalise kujundi diktaadist filmikujundi kasuks.

Dokumentaalne tõepärasus ilmnese kõige rohkem tegelaste valikul niimetatud teisejärgulistes osadesse. Hoopiski mitte filmilike nägude ootamatu filmipärasus — niisugust asja polnud eesti mängufilmis enne olnud. Film otsekui lõhenes kaheks maailmaks või ka kaheks looks. Esimene oli Mari, Robi ja Tauri lugu, teine Katrini, Siiri, Keritu, Triinu ja teiste lastekodukasvandike lugu. Teisest loost on pärit ka kutseliste näitlejate meisterlikult mängitud episoodilised osad — Mari sahmerdav isa (E. Hermaküla) ja tema järjekordne loppis näoga sõbranna (M. Klenskaja), Robi joodikust ema (M. Lill), ammu kustunud pilguga kasvataja (H. Kuningas).

Teatavasti mängib teatris kuningat tema õukond. Midagi säraarast juhtus ka filmis «Naerata ometi». Triumviraat koosseisus Mari, Tauri ja Robi võiksid lahus teistest lastekodu elanikest ehk isegi meenutada meile Lutsu «Kevade» eakraanikangelasi. Kas pole nad Teele, Arno ja Toots? Kuid jäigem realistideks ja ärgem hinnakem neid klassiku seisukohast, vaid vähemasti «õukonna» kontekstis, see tähendab meie teise loo tegelaste seisukohast.

Teises loos on vähe sõnalist selgitust — siin räägivad filmikujundid. Juba ammu enne seda, kui Mari juhuslikult tutvub lastekodukasvandike isiklike kaartide seisuga, on vaataja laste ja noorte nägudest välja lugenud nende vanemate eluloo. Esimese loo tegelased aga eksisteerivad sündmuste traditsioonilise põhjus-tagajärg seose raames. Tundma õpime neid seejuures tegelaste ütluste järgi, mitte filmikujundite kaudu. Nimelt esimeses loos pole autorid päriselt vabaks saanud eesti mängufilmi «traditsioonidest». Meenu-tame näiteks episoodi Mari korteris. Kunstnik T. Virve loob maailma, kust pole loetav mitte üksnes tegelaste olevik — ammu koris-tamata korteri pudelikaas —, vaid ka minevik. Raamaturiulite olemasolu räägib näiteks sellest, et kunagi on perekonnas olnud ka vaimseid huvisid. Kogu miljöö on tõepärane, kätkedes endas täpse sotsiaalse sisuga informatsioon. Ka näitlejaisikud, nende olemisviis räägivad meile selget keelt. Ent autorid, otsekui usaldamata filmikunsti seadusi, püüavad siinsamas visuaalset kujundit dešifreerida, pannes tegelaste suhu omaenda elu hindavad sõnad.

Eesti filmis on läinud nii, et näitleja loomulik veetlus tähendab *a priori* positiivset kangelast.

Robi osa kadestamisväärse professionaal-susega mänginud Hendrik Toompere sarm, võimendatud režissööri elavast huvist nii tegelaskuju enda kui selle esitaja vastu, jättis varju nooruki vastuolulise ja keerulise sisemaailma. Lisaks tegelase silma-

nähtavale kunstniku- ja näitlejaandele oli stsenarist mõelnud tema jaoks välja veel küllalt tähtsa jaamaepisoodi. Ja on tead-mata, mis oleks tol ööl tulnud läbi elada peategelasel, kui ei oleks õigel ajal appi jõudnud vaprad džuudotüdrukud. Paistab, et ka Hendrik Toompere meeldivuse kütke sattunud anarhiakummardajad jäta-vad vaatlusest täiesti välja ühe kurva fakti: Tauri ei ravi pärast kaklust Robiga oma haavu hoopiski mitte kooli isolatooris ega ka mitte traumapunktis, vaid haiglas(!).¹ Ühe õpetaja antud iseloomustus Robi kohta — ta paistab välja hullem, kui ta on — väljendab filmi režissööride seisukohta, sugugi mitte pedagoogi vananenud vaateid. Astunud välja Robi kaitseks, moonutasid režissöörid teatud moel sündmusi tema kasuks. Vaataja ees hargnevad episoodid, kus Robi on üli-sümpaatne, seal aga, kus ta oleks võinud oma reputatsiooni mustata, kus tegevusse astuvad tema sisemaailma vastuolud, pole režissöörid riskinud loobuda oma suhtumisest temasse. Kuna karakterit vaadeldakse nende sünd-muste kaudu, millega kangelane kokku puutub, siis mõnede episoodide teravust mahendades vaesestasid režissöörid ühtlasi tegelaskuju.

Peategelasega kujunes otse vastupidine olukord. Mari osatäitja Monika Järve liigutav poeetiline olemus, mingi hingeline rabeledus — kõik see vastab meie ettekujutusele tüdru-kutest, kes päevast päeva teevad salajasi ülestähendusid päevikusse. Kuid need takistu-sed, mis kerkivad filmi kangelanna teele ja millest ta lõppkokkuvõttes jagu saab, pole osatäitjale absoluutselt jõukohased. Sünd-mused on sedavõrd keerulised ja dramaatilised, et need hakkavad peaosalist enda alla matma ja arenema lahus tegelaskujust. Kulminatsioonimomenti — enesetapukatset —, mil kangelanna ja maailma vaheline ebakõla on kõige tugevam, tajutakse mõeldavana, sest see ei vasta Mari ekraani-kuju psüühiliste iseärasuste kogumile. Emot-sionaalselt hakkab kulminatsioonina peale suruma duširuumi episood, mis pole mitte lihtsalt meisterlikult filmitud, vaid ka kunst-iliselt avar. Selles soleebril teise loo peakange-lanna Katrin (Katrini Tammeleht), filmi kõige õnnestunud kuju.

Katrinile tunduvad kõik vaenlastena, maailm ise on vaenulik, kuid ennast kaitsma on ta valmis, sest on juba(!) veendunud, et õigus on füüsilise jõu poolel. Ja selle-pärast siis: armukadeduspiinade eest — võõraste saladuste kuulutamine, kadunud passi eest — laps pesumasinas. Just see

¹ Vt M. Aleksius. Lendas üle lastekodu. «Edasi», 1986, 6. apr ja M. Karusoo. Kas naeratame? «Sirp ja Vasar», 1986, 1. mai.

on anarhia, kasjuures hirmsam — hinged-anarhia. Katrini kuju pole ühetähenduslik, see peidab endas inimkarakteri vastuolulisust. Ütleme, et Mari ei saanud jätta Robisse armumata, sest viimasele kuulus kogu filmi autorite sümpaatia. Kuid miks armastab Katrin Taurit? Kas mäletate musitseerivatele Marile ja Taurile pööratud pikka-pikka pilku? Selles pilgus oli rohkem armastust ja rohkem mingit oma mõistatamatusega hirmutavat sügavust kui Robi ja Mari hüvastijätku episoodis. Ainult ühes pilgus, ühes lühikeses kaadris tunnetame argliku kulutamata õrnuse vastuolulist ühendust valmisolekuga oma tunnete eest julmalt võidelda ja samal ajal unistuse täitumatuse tajumist.

Pesumasinaepisoodi kõlajõudu ei valmistanud ette mitte üksnes kogu süzeeline areng, vaid ka Katrini karakteri edasiandmise sügavus. Konkreetne pesumasin, millesse niisama lihtsalt kui musta pesu võib panna ka lapse, kasvab jahmatamanevaks filmikujundiks. See on ambivalentne, sest me tajume seda erinevate tähenduskoordinaatide süsteemis. See on mehhaniseeritud emaüsk, milles peksleb ja karjub ema poolt maha jäetud laps. Katrinile on see piinamis- ja hävitamisvahend, ajaloost tuntud gaasikambri tänapäevavariant. Mõnele on see järjekordne meelelahutus, mõnele ei tähenda see mitte midagi.

Nagu ikka peitub filmi finaalis teatud üldistatud sümbol, mis määrab filmiteose idee. Mäletate Mari, kes silmitseb lastekodu ümbrust linnulennu kõrguselt? Mina

aga panen ette pöörduda filmi «Naerata ometi» alguskaadrite juurde ja nimelt neis aimata lubadust eesti mängufilmi homseks päevaks. Lastekodud on sotsiaalne pahe, sotsiaalne õnnetus, kuid nad ei ammenda tänapäeva ja nüüdiskangelase teemat. Nendel samadel kasvandikel tuleb ju ükskord astuda üle lastekoduläve ja minna täiskasvanute maailma, kus naabri või kolleegi südames ei pitsita enam sellepärast, et sa oled üles kasvanud ilma emaarmastusega. Isegi Katrin peab õppima nutma, sest elu, mis kulgeb lastekodu väravate taga, ei saa ära elada ainult rusikate abil.

Seda aegu, kui eesti mängufilm piinles oma kangelaste otsinguis, ei seisnud elu paigal. Kuuekümnendatel aastatel hakati kunagiste seenemetsade asemele ehitama Mustamäe elamurajooni, kus praegu kasvab juba teine põlvkond. Siis rajati Õismäe ja ikka harvemini võis kuulda «Ikaruste» rõõmsate reisijate sädinat tollal moodsates «ABC» kauplustes, mis tollal seisis Tallinna vaatamisväärsuste nimistus. Aastad läksid ja kunagi oma üksluisusega heidutanud Mustamäe tundub juba päris kodusena — seal on mõnus ja rahulik. Linn teises otsas on aga üles kerkinud Lasnamäe elamumassiivid. Uus linn, uus elustiil, uued inimpõlved. Nimelt nendele betoonimürakatele läheneb filmi alguskaadrites peategelane Mari. Kes nad on, seal kiviseinte taga, milles on nende elu mõte? Millest nad unistavad ja mille üle mõtlevad? Kes ta on, see meie kaasaegne?

SIRJE HELME

JÜRI KASSI LOOMING

Jüri Kass on sündinud 1956. a. Pärast Tallinna 46. Keskkooli lõpetamist asus Eesti NSV Riiklikku Kunstiinstituuti tööstuskunsti õppima (1974—1979). Peale instituudi lõpetamist töötas neli aastat Jõhvis, algul dekooraatorina, siis õpetajana laste kunstikoolis. 1986. aasta sügisest Kunstnike Liidu liige (noortekoondises aastast 1981). 1982. a määrati J. Kassile noortekoondise preemia ja 1984. a Balti plakatitriennaali diplom.

Kui eesti fotolavastuslik plakat ennast 80. aastate algul järsku ja võimsalt tutvustas, siis kuulus sellesse plejaadi ühe noorema liikmena ka Jüri Kass. Nii omanäolised ja

võimekad kui kõik need plakatistid olidki, suutis J. Kass veel nendegi hulgas tähelepanu võita. Oma ootamatute kujundimängudega, omamoodi pöörasusega ja mis kõige tähtsam — andega, mis on paratamatu nagu loodusõnnetus.

Praeguseks on J. Kass teinud umbes 60 (peamiselt trüki-) plakatit ja muidugi pole need kõik tiptööd. Algusest peale laskis noor kunstnik käiku kogu võtete arsenal, mida talle ühelt poolt pakkus fotolavastuslik meetod ja teiselt poolt sajandilõpu segipaisatud kunstipilt, mis ühendas endas tõsimeelset tragismi ja efektset kitsi. Kogu atribuutika — leegid, plahvatused, hajumine ruumi, inim-

näod ja maskid oma peaaegu võigaste tardunud naeratustega — on seotud dünaamikaga, pideva liikumisega, ja seda isegi näilise staatilisuse korral. Kunstnik kujutab liikumist nii ajas (nt plakat näidendile «Füüsikud») kui ruumis (nt plakat Kadrioru kunstimuseumile, kus ta ei suuda jätta segi paiskamata loomulikke ruumisuitteid ja -mõõtmelid). Kokkuvõttes on kõikide nende plakatite suur eelis olnud erilises atraktiivsuses, oskuses niigi kirevas linnapildis endale tähelepanu tõmmata, jõulises visuaalses surves vaatajale. Ilmselt pole J. Kass ennast plakatistina veel ammandanud, tema oskus tekitada segadust, luua stihiat ja seda siis pärast taltutatada annaks talle veel suuri mängumaid. Kuid 1986. a suvel Kiek in de Kökis toimunud personaalnäitus muutis oluliselt J. Kassi positsiooni meie kujutavas kunstis. Sest julgen kõhklemata kindlalt väita — tegu oli ühe kõige huvitavama personaalnäituse viimase aasta, vahest isegi pikema aja jooksul.

Ilmselt on näituse tähendus suurem, kui esialgsel vaatamisel tunduda võis, eriti kui lähtuda praeguseks väljakujunenud esteetilisest kategooriast. Sest näitusel polnud pistmist ei ilusa ega inetuga, ei hea ega halva maitsega. Tegelikult esitas näitus meile nende visuaalsete kategooriate sünteesi, mis meid ammugi ümbritsenud, kuid mille sissetung kujutavas kunstis on toimunud seni hoopis teisi kanaleid pidi, pigem nende nähtuste tähenduslikul kui visuaalsel pinnal (nt koomiksitud popkunstis, postkaartide ja fotode ülesmaalimine hüperrealismis, lugematud fotofikseeringud kontseptualismis jne). Nüüd esitab J. Kass sünteeskunst ühe võimaluse, mille kõige olulisemaks kategooriaks on kujunenud suhtlemine kaasaegse tehnoloogiaga, selle poolt pakutud, mõtemekordselt vahendatud maailmapildiga. Õieti on kunstide sünteesist palju räägitud kogu sõjajärgsel perioodil, kuigi tänaseks on selgunud, et probleem ise oli valesti püstitatud. Sünteesi all mõeldi endiselt kujutava kunsti ühitamist arhitektuuriga ja loodeti saada kvaliteete, mida eelmised suured stiilid ohtralt olid pakkunud. Paraku on võimas tehnoloogiline revolutsioon ümber paisanud praktiliselt kõik tegevusvaldkonnad ja loomulikult tugevasti mõjutanud ka kujutavaid kunste. Mis selle tagajärjel õieti toimuma hakkab, kuulub veel tulevikule. Kuid kujutava kunsti, mida peetakse kõlblikuks näidata muuseumides, galeriides, näitusesaalides, muutis see vaid üheks osaks totaalses visuaalses süsteemis, ja väga elitaarseks osaks. Ilmselt on tänaseks selgunud, et traditsiooniline kujutav kunst siiski niipea kuhugile ei kao, pigem muutub tema roll kahesuguseks — temast saab ideegeneraator, kust teised visuaalsed süsteemid ammutada võivad, ja ideeakumulaator, mis

neidsamu kõikvõimalikke astmeid läbikäinud ideed uuesti endas sublimeerib. Ja Jüri Kassi näitus oli sellise võimaliku sublimateerimisprotsessi üheks esimeseks näiteks eesti kunstis. Kui juba plakat sõltus suuresti tüpograafia tehnoloogilistest võimalustest, siis näituse töödöödes oli tunda veelgi totaalsema tehnilise vahendi — video — pealtingivat mõju. See võrdlus ei tähenda samastamist, vaid seda, et tegu on väga sarnaste kategooriatega. Ja see võrdlus on kaunis loogiline, kui vaatame nende töödöö kompositsioonilist, kujundi- ja värvstruktuuri. J. Kassi töödöö kompositsiooni aluseks pole kindel ülesehitus (mis võib sisaldada endas nii staatilist kui dünaamilist varianti), ruumi loomine mitte konkreetses või abstraktses tähenduses, vaid liikumises, õieti üksteisesse sulamises, vahelduvises. Tema pildiruum on transformeeruv, pidevalt muunduv, sellel puuduvad kindlad piirjooned ja tegevuskoha määramise funktsioon. Oluline on ka, et muutunud on suhe kujundis, st muutunud on nii kujundi maht kui manipuleerimine temaga. See, mida alates popkunstist on nimetatud kujundi totaalsuseks, kandvuseks, ei oma J. Kassi töödödes enam mingit tähtsust, ta ei ole ei visuaalne ega mentaalne pingetekitaja. Siiani on kujund olnud pildi «võti» ja tema sisuline maht on küllalt selgelt määratletav — ta on kas otseselt kirjeldav, tal on kontekstuaalne tähtsus (kirjeldab ajastu hoiakuid iseloomulike detailide või esemete kaudu) või ta hoidub üldse kramplikult suhtlemast mingi iseloomuliku sümboolikaga, mis aga kõik kokkuvõttes ühe ja sama välja teeb. J. Kassi teostel aga selline sisu puudub. Tõsi, võime talle ju mingi belletristliku loo juurde mõelda, aga tähendust sel ei ole. Vaatleme kasutatud kujundeid — põhiliselt on manipuleeritud inimfiguuriga, harva satub sisse teistsugust atribuutikat — peegel, klaas. Aga nii peegeldaval kui läbipaistval pinnal on eriline suhe inimloomusega. Samas on see figuur tihedalt määritud sajangilõpu alguse massikultuuri hoiakutesse — nendes figurides on vägivaldsust, agressiivsust, erootikat, seal on naise ilu ja sensibiilsust, iseenda kahestumist, absurdisituatsioone. Ja võiksime neid võtteid nimetada ka kitslikeks, kui see poleks vaid esimene tähendustasand ja kui nad J. Kassi käsitluses ei kuuluks juba hoopis teise süsteemi, mille taga on nõõrpeen äratundmine, kunstniku vaist, mille abil tegelikult kujundatakse uusi struktuure. Paraku, ka Kass ei pääse oma osalt intuiivsusele, osalt alateadlikkusele suunatud loomingus kontekstimehhanismist, ja selles peitub ka osa tema loomingu suurejoonelisusest — lasta kõigel sellel silme eest läbi voolata, olla tihedamalt kui suur osa teisi noori kunstnikke seotud kaasaegse maailmapildiga, ja orien-

teeruda selles visuaalses hullumeelsuses väga täpselt.

Niisiis, J. Kassi töödel puudub määratletav sisu, aga kujundi mahtu võiks formuleerida järgmiselt — tegu on nägemuse ülekandmisega, mille allikaks on ühelt poolt kaasaegse tehnoloogia poolt produtseeritav visuaalne keskkond ja teiselt poolt endassesüübib, isegi metafüüsiline maailmataju. Ja siinkohal võib formuleerida ka tema tööde tõelise sisu — selleks on tehniline teostus, variandid ja võimalused, mida see pakub. Töö sisuks on informatsiooni viis, aga mitte täpselt selle mõttes, millest omal ajal kirjutas M. McLuhan. Siin kasutatakse palju rohkem ära looja subjektiivsust, intuitsiooni, emotsionaalsust, kuid suures osas on orienteeritud

(paratamatult) vaatajale, kellel teravdatud vastuvõtuvõime kõrval on siiski kogemusi video-vaatemängude osas, kes suudavad suhelda pideva — nii ajalise kui ruumilise — hakitusega, kes mõistavad kasutatud koloorti — külmi intensiivseid toone (sinised, violetid, punased) kui üht osa töö tähenduslikus küljes.

Seega jõuame ka Kassi puhul tagasi juba vana probleemi juurde — õige mõistmise ja tähenduse tasand tekib ikkagi siis, kui tuntakse eelnevaid rännakuid, loobumisi ja otsimisi. Kuhu ka praegune kunst ei pöördu, ikka nõuab ta teadmist. Me ei saaks hinnata ka Kassi nii kõrgelt, kui ei teaks, millise näivuste hulga juures ta valis oma tee, mis pole mitte ainult perspektiivikas, vaid ka õige.

EDGAR SAVISAAR

VÕITLUS MÖTTEVIISI PÄRAST

Neljas lugu. Edasimineku alternatiivid II. Tsentraliseerimine ja regioonipoliitika

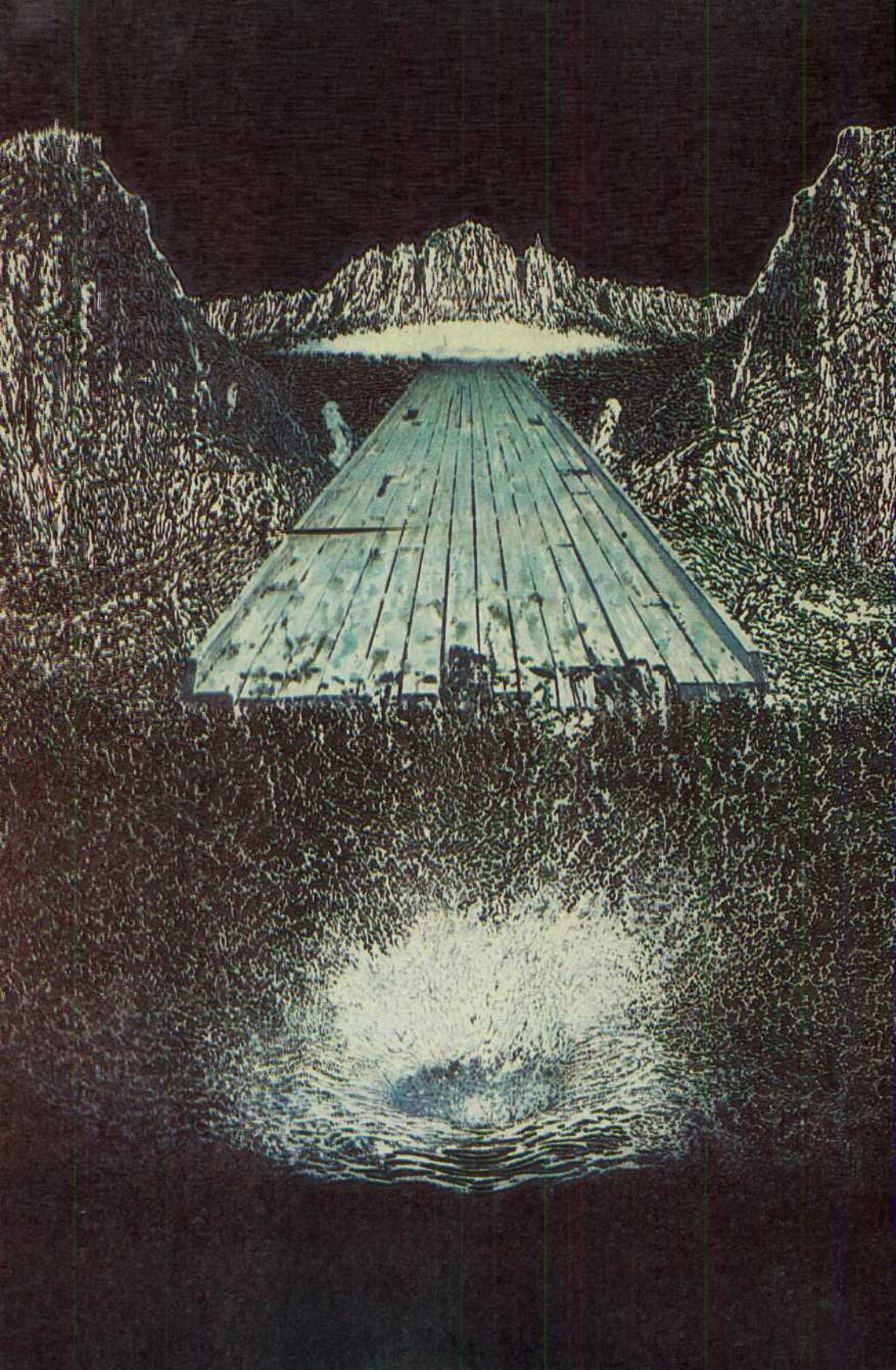
Tsentraliseerimise ja detsentraliseerimise vahekord on Nõukogude riigi ajaloo korduvalt muutunud. Sõltuvalt konkreetsest situatsioonist eristatakse selles küsimuses isegi V. I. Lenini eluajal kolme erinevat seisukohta. Ajapikku kujunes arusaam, et tsentraliseeritud majandamine võimaldab rahvamajandust arendada igakülgset tasakaalustatud plaanide alusel, määrata prioriteete ja tagada kiire edu majanduse eelissuundades. Viimasel ajal on aga üha selgemaks saanud ka tsentraliseerimise puudused, selle asendumine objektiivset arengut eirava omavoli ja bürokratismiga.

Tsentraliseerimine tähendab ressursside ja otsustamise koondumist keskusesse ning sellest tulenevaid piiranguid alamsüsteemide vabadusele. Sotsiaalses süsteemis on tsentraliseerimise elementideks ka seadusandlikus korras kindlaksmääratud õigused ja kohustused. Suhetes kodanikega iseloomustavad ülemääraselt tsentralistlikku süsteemi paternalistlikud arusaamad. Nende kohaselt arvab tsentraalne organ, et teab kodanikest endist paremini, milles seisneb nende heaolu, ja püüab seetõttu ellu viia ka otsuseid, mis alati ei lange kokku inimeste eelistustega. Samaaegselt võib enamik kodanikest arvata, et tsentraalse organi käsutuses on kõige täie-

likum ülevaade nende vajadustest ja jätta oma arvamus olemasolevate probleemide kohta välja ütle mata.

Kirjanduses kujutatakse jäigalt tsentraliseeritud süsteeme igavate, ühemõõtmeliste ja seetõttu ka probleemivaestena. See on aga nähtuse pealispind. Tegelikult sellised süsteemid lausa vappuvad probleemidest. Esikohal nende hulgas on krooniline informatsiooni nälg. Tsentraliseeritud süsteemis liigub informatsioon mõõda vertikaalset liini keskorgani ja madalamalseisvate lülid vahel. (Detsentraliseeritud süsteemis toimivad ka madalamalseisvate lülid vahel horisontaalsed infosidemed, mis lähevad seejuures mõõda keskorganitest.) Kuna madalamalseisvatel lülidel puuduvad infosidemed ja vajalik otsustamisõigus, siis on tohtu hulga detailiseeritud otsuste elluviimiseks vajalikud ka kõrgtasemel täielikult kooskõlastatud plaanid. Vähimigi kooskõlastamatus plaanide vahel seab ohtu nende teostamise. Kaugus juhitavast objektist tekitab juhis (mõnikord üsna põhjendatud) hirmu informatsiooni kao ja moonumise ees. Otsustaja (isik, organ, institutsioon) peab arvestama objektiivselt (inimese poolt mittejuhitavad protsessid, looduskeskkond, maailmaturu seisund) ja subjektiivselt (individuaalsete ja koordineerimata otsustuste arvukus, informatsiooni moonumine ja vastastikuse mõistmise puudulikkus) määramatuid faktoreid, mis võivad tegelikkust soovimatus suunas mõjutada. Selle vältimiseks

püüab otsustaja kontrollida võimalikult suuremat hulka muutujaid, koondada enesesse maksimaalse informatsiooni koguse ja välja töötada eeskirjad reageerimiseks kõigil erijuhtudel. Määramatust püüab ta vähendada ka tootmis- ja jaotusmahtude vahetu reguleerimisega neisse protsessidesse otseselt sekundes.

Tavaliselt ei anna need ettevaatus- ja ülekindlustamisabinõud aga tulemusi. Mida suuremat hulka muutujaid püütakse otseselt juhtida, seda võimsam peab olema administratiivaparatuur. Mehhaanilise ja korraliku käsutäitmise asemel tekivad täitjatel peatselt informatsioonilised ja motivatsioonilised probleemid ning ilmnevad sõltumatu käitumise elemendid. Hoolimata ettekirjutuste arvukusest on põhimõtteliselt võimatu ette näha reageeringuid igale välismõjutusele. Seevastu on paljude vastukäivate instruksioonide tulvas oma huvidele vastavat käitumisjoont isegi lihtsam hoida. Kehtib Murphy seadus, et «süsteemides ei tee inimesed seda, mida süsteem väidab neid tegevat».

Tsentraliseeritud püramiidi tipp omakorda ei kannata mitte informatsiooni vähesuse, vaid ülekoormatuse all. Võimalike määramatuste tarbeks nõuab ta üha mahukamaid ja rangemaid arvestusi, mille kasutamise tõenäosus samal ajal väheneb. Pealegi on kindlaks tehtud, et täiendava informatsiooni laekumine põhjustab pärast kindla piirsuuruse saavutamist otsustamisel alternatiivsetest variantidest ebaratsionaalsema valiku.

Juhtimisteoorias loetakse jäigalt tsentraliseeritud süsteeme väga keerukateks. Süsteemi ülereguleeritus nõrgendab integratsiooni jõude ja tekitab sisemisi vastuolusid. Jäiga režiimiga süsteem saab funktsioneerida vaid etteantud programmi alusel, igasugune kõrvalkalle programmist viib süsteemi lagunemisele. Võrdluseks võib tuua automaatrežiimil töötava valgusfoori, mis tänavaliikluse reguleerimisel ei arvesta ristmikul tegelikult väljakujunenud olukorda. Ükski jäik süsteem ei ole võimeline küllalt paindlikult ettenägematutele asjaoludele reageerima ega kaitse oma all-lülisid nende eest.

Uueks jooneks majanduselus on varjatud tsentraliseerimine, kus tootmise kontsentreerimise sildi all toimub varem iseseisvate ettevõtete juhtimise koondamine keskusesse. Sellisel juhul tsentraliseeritakse ettevõtete teatud õigused ja juhtimisalane informatsioon, aga tootmisprotsessides ei toimu mingeid muutusi. Madis Välja monograafias on juhitud tähelepanu sellele, et tootmise kontsentratsioonit olene maailmas esikohal, kuid sellele vaatamata jääme tööviljakuse tasemelt ikkagi maha mitmetest maadest, kus tootmise kontsentratsioon on märksa madalam. Ettevõtted,

milles töötab alla 50 inimese, moodustavad Prantsusmaal ettevõtete üldarvust 72%, Saksaamaa Liitvabariigis 74,5%, Itaalias 98%. Jaapanis annavad nad üle 2/5 tööstustoodangust, USA-s aga täidavad 1/5 Pentagoni sõjalistest tellimustest. Näiteid väikeettevõtete paremast kohanemisvõimest leiab ka meie maalt. Novosibirski oblastis uuendasid suurettevõtted kolme aastaga 27%, väikeettevõtted aga 70% oma rahvatarbetooodangust. (Vt selle kohta: М. Вяля. Системы управления. Развитие и проблемы их централизации. Таллин, 1984, lk 146—148.) Ka põllumajanduses on desentraliseeritud väikeettevõtlus juba oma elujõudu näidanud. Tohtu potentsiaal on isiklikel põllumajanduslikel abimajanditel. Neis on hõivatud väike arv inimesi ning tühine osa põllumajanduslikust maast, toodangut aga annavad nad palju. Eesti NSV isiklikes abimajandites toodeti 1985. aastal 18,1% piima, 18,5% liha, 22,9% munade, 39,9% juurvilja ning 30% kartuli kogumahust. Isiklike abimajandite tootmise maht (342 miljonit rubla) moodustas 20% põllumajandusliku kogutoodangu maksumusest. Tootmine isiklikes abimajandites võiks olla veel palju intensiivsem, kui meie maainimeste käes oleksid samasugused kaasaegsed masinad ja mehhanismid, mida paljudes riikides spetsiaalselt väikefarmide jaoks toodetakse.

Hiina Rahvavabariigi põllumajanduses mõõdundu viisaastakul toimunud reform andiski eelised väiketootmisele. Reformi esimesel etapil viidi sisse perekonnatöövõtt tootmisbrigaadide koosseisus. Brigaadid kindlustasid riiklike varumisülesannete täitmise ning organiseerisid ka teisi ühisettevõtmisi põllumajanduses. Seejärel aga hakati perefõvtõtu õigusi laiendama: maad ei kinnistatud talupoegadele enam mitte kolmeks, vaid kümneks või isegi rohkemaks aastaks, talupoegade omandiks anti suurem osa põllumajandustehnikat. Neile müüdi ligi 2/3 riigi traktoripargist ja rohkem kui sada tuhat veoautot. Talupoeg sai võimaluse oma töö vilja ise kasutada, põllusaadusi rohkem turul müüa ja vajadusel lisatööjõudu palgata.

Üleminek indikatiivsete meetmete rakendamisele majanduse juhtimisel toimub ka teistes sotsialismimaades. Näiteks Bulgaarias antakse ettevõtetele viisaastakuplaanis vaid miinimumülesanded. Plaanülesanded ei koorma tootmisvõimsusi täielikult, vaid 70—80% ulatuses. Vabu võimsusi võivad ettevõtted kasutada selleks, et iseseisvalt otsustada, millist kaupa tasub täiendavalt toota.

Nõukogude Liidu majandusprobleeme mõjutavad riigi tohtud mastaabid. Sellest ka vajadus mitte ohjata kõike ühest keskusest, vaid kasutada rohkem regionaalset lähene-misviisi. Ühiskonnateaduste kateedrite juha-

tajate üleliidulisel nõupidamisel (oktoober 1986) kinnitas NLKP Keskkomitee sekretär J. K. Ligatšov, et minevikku jääb praktika, kus igasugust katset kasutada üleplaanilist toodangut ja säästetud ressursse kohalikeks vajadusteks käsitatakse tingimata kui kolkuse ilmingut. Tema sõnade järgi kinnistub sotsialismi põhimõte «igapähe tema võimete kohaselt, igapähe tema töö järgi» praegu ka territoriaalsel tasandil. Tegu on «kolkuse» põhimõttele ümberhindamisega, kuna minevikus kasutati seda silti ka kohaliku initsiatiivi ja vajaduste eiramiseks.

Regionaalsest lähenemisviisist põllumajanduses on kantud ENSV Majanduse Instituudi direktori R. Otsasoni artikkel «Agrotööstuskompleksi majandusmehhanismi täiustamiseks» («Eesti Kommunist», 1986, nr 6), kus püstitatakse ülesanne leida igas majanduspiirkonnas just need konkreetset majandamisvormid, mis kõige paremini vastavad kohalikele isearasustele. See võimaldaks arendada majanduspiirkondade omaalgatust ning rakendada nende juhtimise mehhanismis isemajandamise elemente. Oma kontseptsioonis läheneb R. Otsason mitmete põllumajanduse juhtimise ja planeerimise küsimustele meie tavakujutelmadest erinevalt. Muuhulgas kahtleb ta näiteks agrotööstuskoondise tsentraliseeritud vahendite moodustamise ja kasutamise korra efektiivsuses. Põhjendamatult tsentraliseerimine on vastuolus isetasuvuse põhimõttega ning viib võrdsustamisele kõigi sellest tulenevate negatiivsete tagajärgedega: edukatel majanditel väheneb materiaalne huvi paremini töötada, mahajäänud aga jäävadki lootma väljast tulevate abile. Selle asemel pakutakse artiklis abinõusid objektiivsete tootmistingimuste võrdsustamiseks ning majandite huvitavate ergutamiseks isemajandusliku kogutulu suurendamise vastu. Suure tulevikuga näib olevat idee määrata kindlaks üleliidulisse fondi suunatavate tarnete maht stabiilsete normatiivide alusel, lähtudes vabariigile eraldatavate defitsiitsete tootmisressursside hulgast. See võimaldaks koos tootmise intensiivistamisega suurendada ka kohalike tarbimisfonde ning tõstaks selle kaudu töötajate huvi põllumajanduse arengu kiirendamise vastu.

Käesolevas artiklis ei taheta mingil juhul propageerida täielikku detsentraliseeritust. Kõigis nähtustes on peidus ka nende dialektilised vastandid. Nõnda võib süsteemi diferentseeritus viia nii stabiilsuse kasvule kui ka terviku sisemisele disharmoniale. Samamoodi kui üleohjamine võib ka detsentraliseerimine viia kaose ja ühiskondliku organismiti lagunemiseni. Jürg Tarveli huvitavas töös ametkondliku tsentraliseerimise ja piirkondlike huvide vastuoludest (vt J. Tarvel. Loode-Eesti väikelinnaliste asulate arengu-

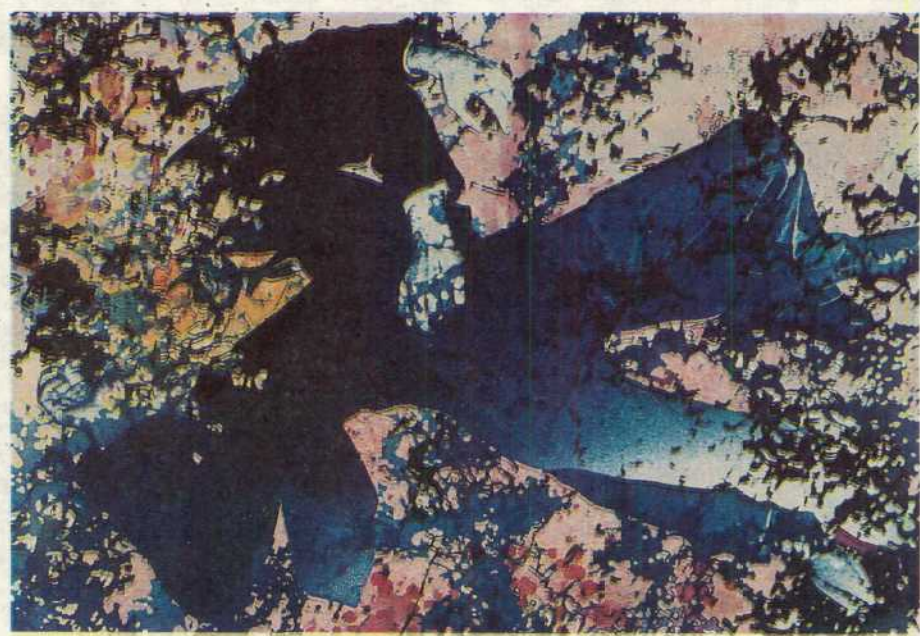
probleeme Nõukogude Liidu majanduspoliitika taustal. Tartu, 1985) näidatakse, et territoriaalse juhtimisega on võimalik olemasolevat küll kõige paremini paigutada, aga mitte uuendada. Tehnoloogilise struktuuri muutmine tähendab sisuliselt senise tööorganisatsiooni lõhkumist, seniste territoriaalsete proportsioonide hävitamist. Seega võib olemasolevale tehnoloogiale suunatud efektiivne territoriaalne korraldus samal ajal olla tehnoloogilise innovatsiooni piduriks.

Regionaalne lähenemisviis võimaldab paremini kooperaerida piirkonna ettevõtteid, väldib mõttetut edasi-tagasi vedamist, kindlustab majanduse territoriaalse kooskõla ning tõstab ühiskondliku töö hulka ja viljakust kohalike huvide parema rahuldamise nimel. Tema nõrgaks kohaks on aga vähesed võimalused tootmise spetsialiseerumiseks ja tehnoloogiliseks uuendamiseks, mis on ilma tootmisharust lähtuva juhtimiseta ilmselt raskenähtud. 1965. aasta majandusreformi üheks põhjuseks oligi tööstusharu kui ühtse tootmistehnilise terviku juhtimise killustatus paljude majanduspiirkondade vahel ning kohalike vajaduste poolt üldriiklikele eesmärkidele tekitatud piirangud.

Sama vastuolu all kannatab praegu Hiina Rahvavabariigi majandus. Enne reforme tehti Hiinas majandusalaseid otsuseid ainult kõige kõrgemal tasemel. Näiteks Pekingi suure masinaehitustehase juhtkonnal oli õigus iseseisvalt otsustada kuni 50 jüaani (võrdub 8 rublaga) suuruse summa kulutamist. Mis üle selle, nõudis juba kooskõlastamist kõrgemalseisvate organitega. Alates 70. aastate lõpust võeti Hiinas kurss investeerimisallikate detsentraliseerimisele. Ettevõtted said õiguse jätta osa kasumist oma käsutusse. Selle arvel moodustati kolm fondi: ergutusfond (30% ettevõttesse jäävast kasumist), sotsiaalkultuuriliste ürituste fond (20% kasumist) ning tootmise arendamise fond (50% kasumist). Nüüd, mil fondide moodustamisest viis aastat möödas, on riiklike kapitalalmahutuste osa investeerimispoliitikas järsult langenud. Riik finantseerib veel ainult 58% uusehitustest, kõik ülejäänud toimub ettevõtte fondide ja pangalaenu arvel. Detsentraliseeritud on ka ehituste varustamine materjalidega. Tsentraliseeritud fondidest eraldatakse ehitusobjektidele vaid 53% vajaminevast metallist, 57% metsamaterjalist ning 24% tsemendist. Kõik ülejäänud tuleb tellijatel ja ehitajatel tagada otsepepingutega. Hiinlased ise pole reformi tulemustega kapitalaehituses rahul. Ehitatavate objektide arvu ei ole õnnestunud piirata. Paari aastaga konserveeriti ligikaudu 6000 ehitusobjekti, kus olid ületatud normatiivsed tähtajad ning töö venis. Teiselt poolt hakkas ehitatavate objektide arv taas kasvama ning suureneb praegu

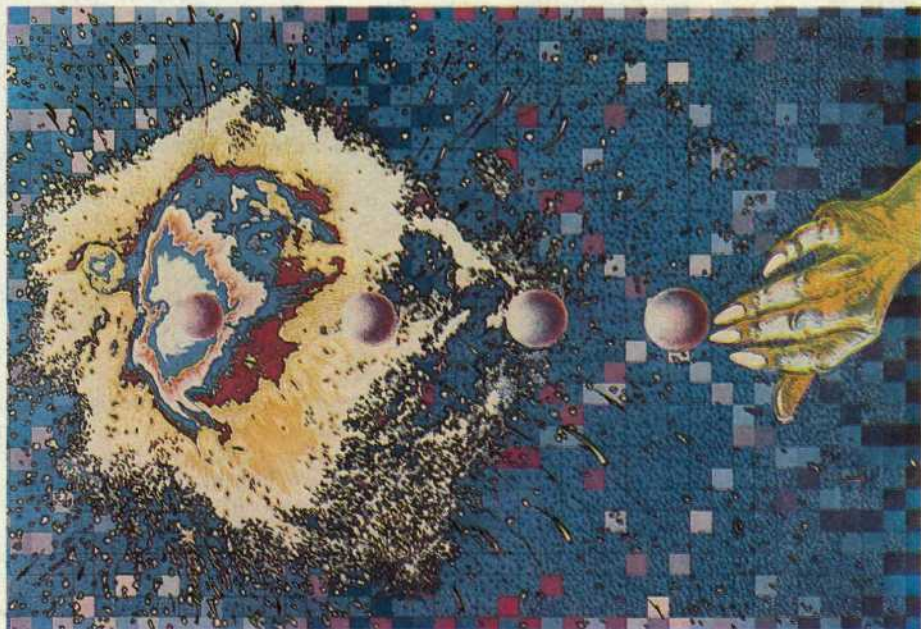
Jüri
Kass

Jüri
Kass

Jüri
Kass

Jüri
Kass

misringkond on tal kusagil mujal, elab ta ise aga kolmandas kohas.

Rahvasaadikute töö on loid, selles pole vajaliku mitme intensiivsust. Muutusi tooks üleminek mitme kandidaadi süsteemile. Pole ühtki põhjust, miks seda ei peaks tegema (kuigi poolt-häälte saamiseks peaksid saadikukandidaadid siis hoopis rohkem vaeva nägema ja mõnda kuldsuulist ning endast heal arvamusel funktsionääri ähvardaks oht mitte valitud saada).

Valimisseaduse muutmise andis Ungaris ja Poolas elanikkonna sotsiaalsel aktiveerimisel häid tulemusi. Nii 1985. aasta 8. juuni valimised Ungari Riiginõukogusse ja kohalikesse nõukogudesse kui ka 13. oktoobri valimised Poola Seimi näitasid rahvahulkade aktiivsuse olulist tõusu (vt ka «Советское государство и право», 1986, nr 4). Ungari uus valimisseadus lähtub põhimõttest, et kandidaatide valik riigivõimuorganites ei või toimuda spontaanselt ega etteotsustatud korras. Esimesel juhul oleks tegu vastutustundetusega, teisel juhul ükskõiksusega poliitika suhtes. Kandidaatide ülesseadmise koosolekul osalevad antud ringkonna elanikud ning ka sellesse ringkonda kuuluvate töökollektiivide liikmed. Kandidaadiks saab igaüks, kelle poolt antakse vähemalt 1/3 koosolekul osalejate häälest. Seadus näeb ette, et nii valimistel Riiginõukogusse kui ka kohalikesse nõukogudesse oleks esitatud vähemalt kaks saadikukandidaati. «Selline kandidaatide esitamise kord suurendab valimiste poliitilist tähendust ja võib kaasa aidata valitud saadikute töö aktiveerimisele.» öeldakse valimisseaduses. Ungari Sotsialistliku Töölispartei Keskkomitee sekretär Mihaly Korom põhjendas intervjuus ajalehele «Népszabadság» uut valimisseadust nõnda: «Kui paljudes elusfäärides arenesid sotsialistliku demokraatia institutsioonid edukalt, siis valimised, demonstreerides küll rahva toetust partei poliitikal, ammuendusi vaid hääletamise aktiga. Kuid valimised ei tohi mingil juhul jääda vaid sümbolseks aktiks: mitte ühelegi Ungari kodanikule ei tohi olla ükskõik, kes ja kuidas teda esindab riiklikes organites. Valimiste tulemused on vaja seada sõltuvusse sellest, kes kandidaatidest suudab valijatele paremini tõestada, et ta on võimeline kaitsma nende huve, aga samal ajal kohtadel ellu viima ka Rahvarinde valimiselset platvormi. Ka varem stimuleeris valimisseadus rohkem kui ühe kandidaadi esitamist ühes valimisringkonnas, praktikas aga tuli seda järjest harvemini ette (nt 1975. aasta valimistel balloteeris kaks kandidaati vaid 34 valimisringkonnas — E. S.). Põhjus oli ka selles, et kandidaat, kellele tekkis konkurent — eriti kui tegu oli erineva poliitilise kaaluga inimestega — ei näinud enese esitamises kandidaadiks mitte

niivõrd usaldus- ja austusavaldust endasühtes, kuivõrd ohtu valimistel kaotada. Seetõttu paljud mitte lihtsalt ei kõhelnud, vaid keeldusid üldse balloteerimast nendes valimisringkondades, kus oli vaja võidelda valijate häälte pärast ja võis jääda ka vähemusse. Tõenäoliselt on see seotud ajalooliste põhjustega, nimelt väheste demokraatlike traditsioonidega.» arvas USTP Keskkomitee sekretär.

Mõte üleminekust mitme kandidaadi süsteemile valimistel on aratanud vastukaja ka meil. «Edasi» vestlusringis «Kuidas anda komsomolile teine noorus?» (29. oktoober 1986) räägib üks osavõtnu heakskiitvalt EPA majandusteaduskonna komsomoli aruandekoosolekust, kus uus sekretär sel moel valiti. Üleminek mitme kandidaadi süsteemile kogu komsomolis oleks väga perspektiivne. Siis võiks loota, et kümmekond aastat hiljem, kui praegused komnoored jõuavad keskikka, juurdub sama põhimõtte ka teistes ühiskonnale elutähtsates institutsioonides.

Uueks elemendiks sotsialismimaade (ja vist ka maailma?) valimispraktikas on saadikukandidaadi püsistaatus. Selle omandab saadikukandidaat, kes jäi valimistel küll vähemusse, kuid sai ikkagi vähemalt veerandi antud valimispiirkonna valijate häälest. Püsival saadikukandidaadil on õigus juhul, kui mandaat volituste kehtivusajal jääb mingitel põhjustel vakantseks, omandada see ilma vahevalimisteta.

Varasem seadusandlus nägi ette valida igast ringkonnast üks saadik. Ka riigi kõrgjuhid esindasid teatud konkreetseid ringkondi. Sellel olid oma plussid ja miinused. Piirkond, mida parlamendis esindas riigi peaminister, sai kahtlemata paremad arenguvõimalused kui naabrid, kelle saadikuks oli tööline või kaubamaja müüja. Teiselt poolt aga pole kõrgjuhil ka parima tahtmise korral võimalik pühendada piisavalt aega ja tähelepanu oma valimisringkonna inimeste muredele, kuna tema ees on hoopis teise mastaabiga probleemid. Nüüd ei kandideeri ühiskondlik-poliitilise elu juhid, tuntud teadus-, kultuuri- ja usutegelased enam konkreetsetes valimisringkondades, vaid nende jaoks on koostatud üleriiklik kandidaatide nimekiri. Kuna sellesse nimekirja kantud inimeste (Ungaris 35, Poolas 50 kandidaati) tegevusel on riiklik tähtsus, siis ei pea nende parlamenti kuuluvuse üle otsustama mitte ainult ühe valimisringkonna elanikud, vaid kõik valimisõiguslikud ungarlased. Üleriikliku nimekirja koostab Ungari Rahvarinde Nõukogu. Tegu on vaba nimekirjaga, kust võib iga nime maha tõmmata. Kui kandidaat, kes sellesse kuulub, saab alla 50% häälest, siis teda ei valita.

Nimetame veel kaks tähtsat põhimõtet

Jüri
Kass

Jüri
Kass

Ungari uuest valimisseadusest. Esiteks otsustatakse saadiku ärakutumine samasugustel alustel, nagu toimuvad valimised, s.o kogu ringkonna valijate salajasel hääletamisel. Teiseks võib kodanik, kes valimiste päeval ei asu oma ringkonna territooriumil, valida ainult üleriikliku nimekirja alusel, aga mitte mistahes ringkonnas. Ka see põhimõte tundub olevat õige, kuna meil näiteks ongi tekkinud teatud kontingent omamoodi rändvalijaid, kes juhuslikult asuvad valimispäeval ühe või teise ringkonna territooriumil ning valivad, teadmata midagi valitavast kandidaadist.

Inimene ja ühiskond.

Kiirenduskursus realiseerub vaid sel juhul, kui ta leiab tuge inimestelt, äratades nendes algatusvõime. Siis saabub moment, mil Karl Marxi sõnusti teooria muutub materiaalseks jõuks, sest ta vallutab rahvahulga. Võitlus kiirenduskursi eest, see on võitlus inimese eest. Eriti tähtsaks pean seda, et inimene on osutunud nõrgaks lüüks kaasaja keerulistes tehnoloogilistes, majanduslikes ja sotsiaalsetes süsteemides. Inimese pärast toimuvad paljud õnnetused, jäävad realiseerimata head plaanid, sest me ei suuda ette näha inimese käitumist, ei suuda teda piisavalt innustada ega panna vastustust tundma. Sotsiaalselt arenenud ja haritud inimesi, kes tunnevad end isiksustena, ei saa nende isiklike huve arvestamata panna administratiivsete ja juriidiliste hoobadega ühtmoodi elama ja tegutsema. Tänapäeva inimeste sisulist tööd ei ole võimalik väljastpoolt kontrollida. Olemasolev äärmiselt kohmakas kontrolliapparaat (kus kontrollijate järele on seatud veel teist järku kontrollid jne) raiskab suurel hulgal kvalifitseeritud tööjõudu, tema efektiivsus on aga madal. Ainus tõeliselt efektiivne kontrollivorm on enesekontroll ja sinneroole tuleb püüda.

Ajalehes «Pravda» hoiatas professor N. Lapin juba, et vana loosung «plaan iga hinna eest» kohandub mõnel pool üleskutseks «kiirendus mistahes hinnaga!» Mistahes hinnaga ei saa kiirendada — inimene on meile kõikide väärtuste mõõt ja kiirendus on tähtis sedavõrd, kui võrd ta arvestab inimest, kui võrd inimesed teda ellu viivad ning kui võrd ta toob neile kasu. Vladivostokis peetud kõnes veenis M. Gorbatšov, et uuendused on täpselt nii tugevad, nagu oleme me ise, ja keegi peale meie ei tule neid ellu viima. Muret ei tee mitte niivõrd uuendamise vastased kui osa selle pooldajaid. ENSV Kirjanike Liidu kongressil kasutati sotsiaalse väsimuse mõistet, peegeldamaks passiivset hoiakut, mis on kuhjunud pikaajalistel kokkupuudetel nürupidiste olunähtustega. Nende vastu on põrganud ja nüristunud nii mõnigi initsiatiiv, moonduvad eetilised normid ja majandus-

likud uuendused. Eesmärk ongi kõigepealt jagu saada sotsiaalsest väsimusest uue mõtteviisi potentsiaalsete toetajate leeris. Igaüks peab aru saama, et valik on juba tehtud, et enam pole võimalik kõhelda ega kompromisside ahela otsi sõlmida. Nüüd ei saa tagasi pöörduda ega aega järelemõtlemiseks peatada.

Kiirenduskursi saab ellu viia vaid realselt olemasolevate inimestega. Küllap see on ka üheks põhjuseks, miks ühe või teise institutsiooni võtmeasendite asuvad ikka veel inimesed, kes ja end minevikus bürokraatide, konservatismi ja ebakompetentsusega kompromiteerinud. Rahva hulgas räägitakse nendest palju, sest inimestel on üldiselt võrdlemisi hästi teada, kes on kes. Kohtumisel Krasnodari krai parteiaktiiviga hoiatas M. Gorbatšov: «Tööinimesed näevad kõike ja annavad igaühele väärilise hinnangu. Ühele praegu, teisele veidi hiljem.» Tähtis on ka peasekretäri järgmine mõte: «Me peame kaasa neid inimesi ühiskondliku mõjutamise jõuga üldrahvalikku võitluse partei kongressi otsuste elluviimise eest.» Niisiis mitte läheneda vana mõtteviisi kandjatele pika malakaga (selline praktika on end ajaloos juba kompromiteerinud), vaid püüda neid kasvatada ja õpetada uute mõttemallide järgi. See ei tähenda muidugi leppimist: kui nemad on demagoogid, siis meie vastust tuleb põhjendada argumentidega; kui nemad salatsevad ja püüavad probleeme peita kabinetide kinniste uste taha, siis meil tuleb need tuua rahva ette; kui nemad ütlevad välja vaid osa tõest, siis meil tuleb lisada ülejäänud. Pettusele rajatud usaldus on illusoorne ega saa püsima jääda. Kui inimene loeb, et rahvatarbekaupade toodang suurenes nii mitu protsenti, aga kaupluses sortiment ei laiene; kui talle kinnitatakse, et ükski kuritegu ei jää karistamata, aga õhtuti on ohtlik pimedasse parki minna, siis lakkab ta meid tõsiselt võtmast. Kiirendus on usaldus, usaldus aga avalikkus.

Avalikkus on meile printsiipaalne küsimus ja võitlusrelv mitte ainult kiirenduskursi elluviimisel sisepoliitikas, vaid ka ideoloogilises heitluses kapitalistliku maailmasüsteemiga. Ühiskonnaelus toimuva avalikustamine on oluline sotsialismi eelis, mida nii tuleb ka mõista. USA ajaleht «New York Times» tõesed hiljutise avaliku arvamuse küsitluse järel, et ameeriklased on harjunud kuulma oma valitsuselt valet ning poolikuid tõesid. 53% küsitluid arvas, et administratsioon räägib tõtt vaid teatud juhtudel; 9% aga oli seisukohal, et praktiliselt ei kuule valitsuselt tõtt mitte kunagi. Esitades need drastilised andmed, nendib ajaleht «Pravda» (13. november 1986), et asjade nimetamine nende õigete nimedega, inimeste tõene informeerim-

mine sellest, mis on meil õnnestunud, mis aga mitte ja miks — see on sotsialistliku ühiskonna jaoks oluline tingimus, kindlustamaks sidemeid partei ja rahva vahel, suurendamaks usaldust partei poliitika suhtes.

*

Ajakirjal on pikk tootmistsükkel ja praktiliselt kõik sarja «Võitlus mõtteviisi pärast» artiklid on kirjutatud kolm kuni neli kuud enne nende ilmumist. Meeldiv oli näha paralleele selle vahel, millest mõeldi Tallinnas ja mis samal ajal toimus üleliidulises poliitilises elus. Varsti pärast «Arusaamade ja eelarvamuste» üleandmist toimetusele toimus ühiskonnateaduste kateedrite juhatajate üleliiduline nõupidamine, kus põhirõhk asetati dialektilise mõtlemismeetodi arendamisele noorte seas. Ladumisi tuli artikkel «Bürokraatia *contra* kiirendus», kui üleliidulises ajakirjanduses avaldati I. Bestužev-Lada huvitav käsitlus bürokraatia olemusest. Samal ajal kui ilmus artikkel «Avalikkus ja uus mõtteviis», kus kandev osa oli vana mõtteviisi kriitikal, öeldi ka NLKP Keskkomitees, et «meie elu ümberkorraldamise, tema uutmise käigus kulgeb terav, mitte alati avalik, kuid kompromissitu ideede, psühholoogiliste suuniste, mõtlemis- ja käitumisstiilide võitlus. Vana ei alistu ilma lahinguta». Ilmumas oli artikkel iseregulatsioonimehhanismidest ja elanikkonna huvitavuse ärakasutamisest teenuste sfääri laiendamisel, kui NSV Liidu Ülemnõukogu võttis vastu seaduse individuaalse töö soodustamise kohta.

Ühiskonna edasimineku tempo on sedavõrd kiire, et mitmed artiklisarjas avaldatud mõtted tunduvad vananevat veel enne, kui nad lugejate ette jõuavad. Praegu, kui panen neid ridu kirja, on veel oktoobrikuu. Püüan kujutada, mis on juhtunud 1987. aasta veebruariks, kui see lugu ilmub.

& Vabariigis on uuenduse toetuseks loodud klubid, mille ülesandeks on akumuleerida ideid, propageerida kiirenduskursi ning kaasa aidata avalikkuse kontrollile ametkondade üle. Eestvedajateks peaksid olema partei rajoonikomiteed, klubid ise aga võiksid olla moodustatud nende ajalehtede-ajakirjade toimetuste juurde, kus kiirenduskursiga on hoogsamalt kaasa mindud. Need klubid tegutseksid kui mõttekaaslaste liidud. Liiga palju energilised ja mõtterikkad inimesed on end viimastel aastatel suvilatele, maamajadele ja autodele pühendanud, sest midagi muud pühendumisväärselt nad siis ei näinud. Nüüd on olukord muutumas. Klubi-esse peaksid kuuluma nii praegused 20aastased kui ka inimesed, kes «kuldsetel kuuekümnedatel» ilma tegid. (Mind üllatab, et vaikinud on mitmed neist, kes veel aasta

tagasi üsna erksalt oma mõtteid avalikkuse ette tõid. Marju Lauristin ja Hans Trass jätsid millegipärast vastamata isegi möödunud aasta kevadel nende artiklite kohta tehtud selgelt ühehübalisele kriitikale.) Meelsasti näeksin nendes klubides eestvedajatena ka selliseid inimesi nagu Alma Vaarmann, Hendrik Allik ja paljusid teisi hingelt ning mõtetelt noori veterane.

& Ajaloolised tänava- ja kohanimed on juba ammu taastatud. Pole vaja «nimede asjus autoriteetset ja igakülgset kompetentset komisjoni, kes vaataks läbi vaidlusalused objektid ning langetaks vastavad otsused», nagu «Sirbis ja Vasaras» ettevaatlikult soovitab Enn Kreem. See oleks vaid uus bürokraatlik organ, pealegi tõenäoliselt ebaefektiivne. Tallinna Linna RSN Täitevkomitee juures on juba pikka aega töötanud küllaltki kompetentne nimede komisjon, aga sageli pole tema ettepanekuid arvestatud. Vaja on vaid ühe ajalehe initsiatiivi, kes koguks ettepanekud (neid on juba praegu küllalt), trükkiks hääletustalongi ja saadaks need koos päevalehega tellijale koju. Täitevkomiteel jääks vaid hääletustulemuste põhjal otsus vastu võtta ning vaevalt kahtleks siis keegi selle otsuse põhjendatuses.

& Regulaarselt korraldatakse avaliku arvamuse küsitlusi, kusjuures avaldatakse nii tulemused (et inimestel oleks ülevaade sellest, mida mõtlevad teised antud probleemide kohta) kui ka küsitluse läbiviimise meetodika. Käivad aktiivsed ettevalmistused üldrahvaliku referendumi läbiviimiseks Virumaa kaevanduste tuleviku küsimuses. Toimub normaalne avalik diskussioon: ühed hoiatavad potentsiaalse ohu eest, mida eneses kätkevad uued kaevandused; teised põhjendavad nende majanduslikku vajalikkust; kolmandad kutsuvad üles kasutama rahvaküsitlusel avalikkuse vetoõigust.

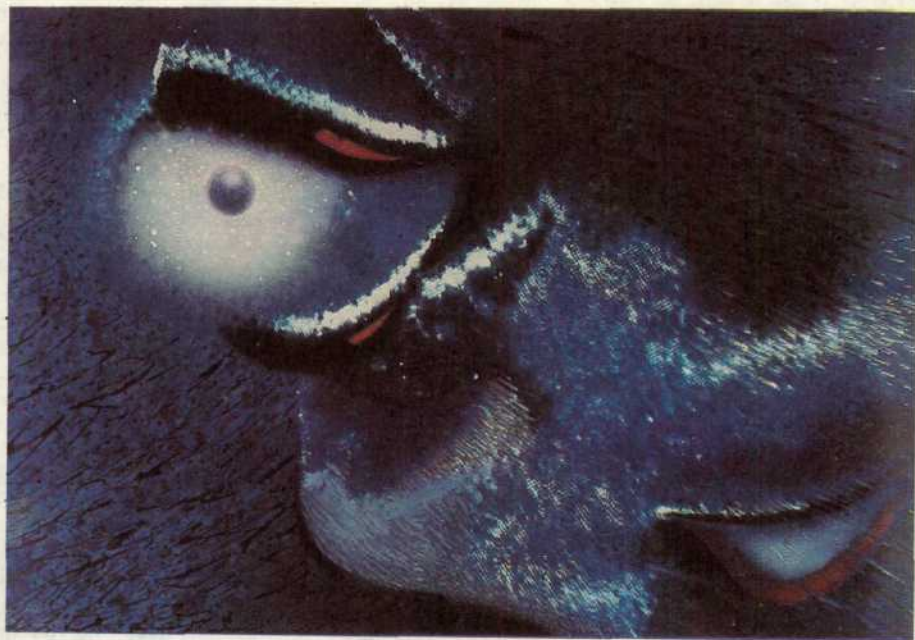
& Aktiivselt kulgevad ettevalmistused 1987. aasta valimisteks kohalikesse nõukogudesse. Valimiseelsetel koosolekutel esitatakse mitmeid konkureerivaid kandidaate, selleks ei tee takistusi ka kehtiv valimisseadus. Inimese võimalus valida mitme kandidaadi vahel on saanud avalikustamise tõhususe põhiliseks garantiiks.

& Inimesed otsivad ja leiavad kohtust kaitset bürokraatide eest. Näiteks on kohtu all see ametnik, kes Tallinna autobussijaamas koostas omal ajal ülipika ankeedi, mis tuleb täita igaühel, kes soovib tagasi müüa oma bussipileti. Algatatud on süüasi ka selle ametkonna vastu, kes omaenda mugavuse nimel otsustas keelata kahekordse eesnime kasutamise lapsele nimepanekul jne.

& Üha sagedamini näeb inimeste mõtetes ja tegudes süsteemsust ning perspektiivitunnet. Äärmustest on loobutud: enam ei

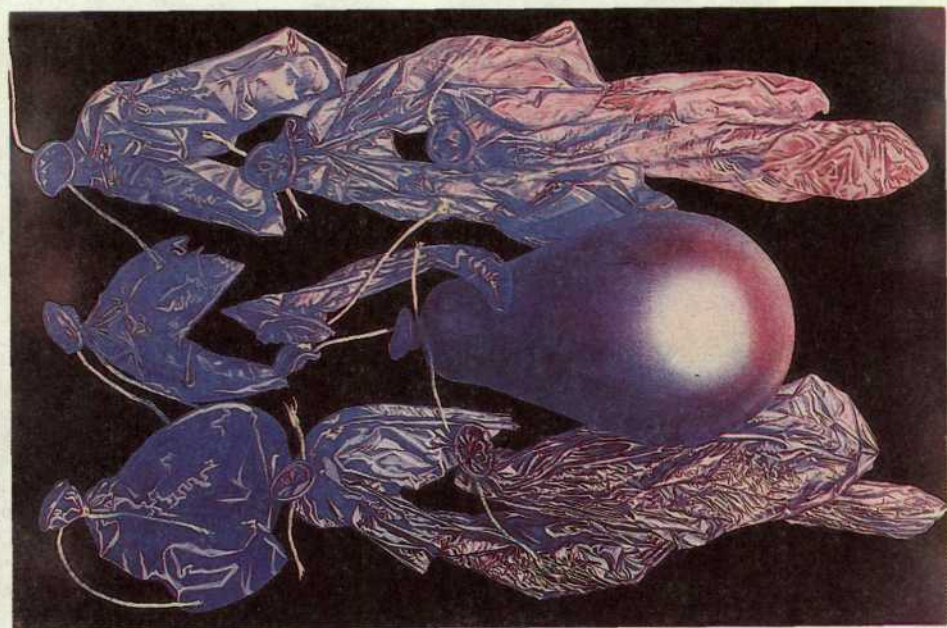
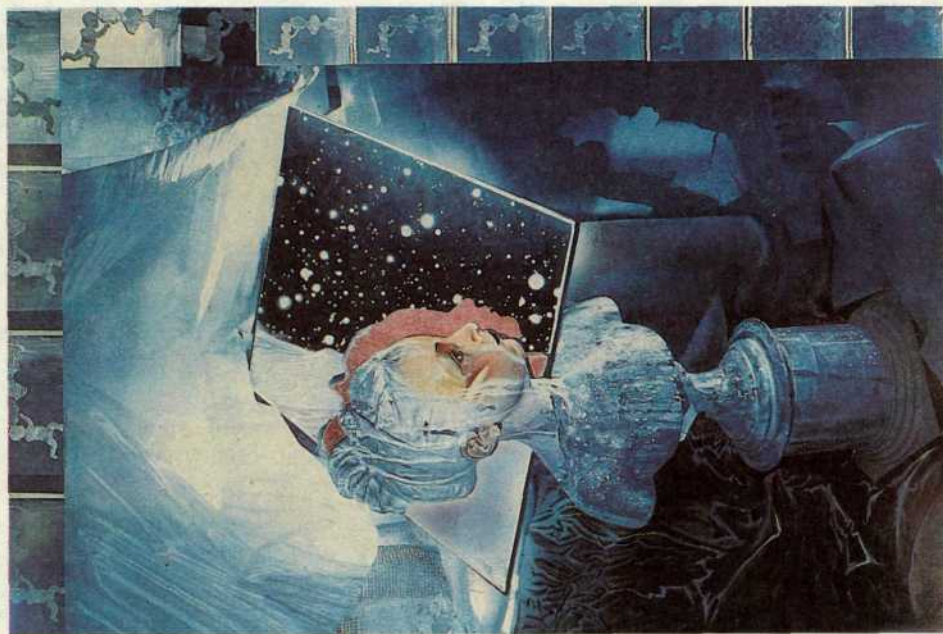
Jüri
Kass

Jüri
Kass

Jüri
Kass

Jüri
Kass

kohta lihtsameelseid arvamusi, nagu võideldaks alkoholismiga sel moel, kui restoranid ja varieteed suletakse keskööl, või et narkomaaniast saab lahti siis, kui ka aknooli ja odekolonni hakatakse müüma kella kolmest peale lõunat.

& Majandusteadlastele on välja kuulutatud ja juba andnud ka esimesi tulemusi avalik konkurss Eesti NSV rahvamajanduse pikaajalise arengustrateegia stsenaariumide koostamiseks. Seejuures lähtutakse aktiivsest regioonipoliitikast, mis arvestab kohalikke vajadusi, võimaldab selle kaudu aga suurendada ka meie panust üleliidulises tööjaotuses.

& Juhtimisaparaati on koondatud suurujärgu võrra. Kus varem istus sada ametnikku, seal saavad nüüd kümme hakkama. Koondataki ülalt alla tervete struktuuriüksuste kaupa (kui säilitada «pea», siis sünnivad varem või hiljem uuesti ka alltäitjad). Ministeeriumide ja riiklike komiteede, nende juurde kuuluvate PKBde, KTBde ning muude ametkondlike ripatsite arvu on vähendatud rohkem kui poole võrra. Kontorite ja asutuste alt vabanenud pinna jagavad kohalikud nõuko-

gud elanikele, ametitelefoniid kodanikele, ametiautod ja bensiinilimiidi linna teenindavatele asutustele. Ootamatult lihtsalt lahenevad nii inimeste korteri- kui ka telefoni-mured.

Keskse juhtimisaparaadi normaalsuurusse tagasiviimisest saab majandustöö edukuse eeldus kohtadel. Praktikast on see juba tõestust leidnud: mitmed ettevõtte- ja kolhoosijuhid kinnitavad, et kõige paremini läks töö siis, kui ülalpool toimusid struktuursete uuendused, jagati ümber portfelle ning puudus aeg all-lülidega tegelda.

& Edukalt kulgeb tariifimäärade ja ametipalkade korrastamine. Selle tagajärjeks on tuntav tööviljakuse tõus, tootmisülesannete pingestumine ning lõppkokkuvõttes arenguprotsesside kiirenemine rahvamajanduses.

*
Need olid vaid mõned kujutluspildid sellest, mis suunas liigub kiirenduskurs, kui me kõik teda toetame. Andku lugeja andeks, kui ma oma mõtetes küllalt julge polnud.

IGOR ŽURJARI - OSSIPOV BORIS SANDRATSKI

VALUUTAGA HANGELDAJAD

Kriminaalasjast nr ... ajendatud mõtteid.

Asunduses, kus paikneb tugevdatud režiimiga koloonia, tulid koos meiega bussist maha elatanud naine ja umbes üheksa-aastane tüdruk.

Naine pidas meid vist kohalikeks. Ta küsis, kuidas leida koloonia pääslat. Tee peal saime jutule. Selgus, et meie vestluskaaslasel on ühe süüdimõistetud ema ja tütar. Nad olid sõitnud siia Novosibirskist. Naine nägi väga väsinud välja. Ta ütles, et eelseisev kohtumine pojaga on ta kangesti ärevile ajanud ja teel olles ei saanud ta seepärast magada.

Naine hakkas nutma. Edasi läksime vaikides. Lubadebüroos ilmnis naise dokumentides mingi ebatäpsus ja neil tuli oodata. Naine ja tüdruk läksid välja ning jalutasid edasi-tagasi kõrge kivimüüri ääres, mille üla-

osasse oli veetud veel metallvõrk ja okastraat. Naine püüdis tüdrukut julgustada, puhkes aga ise taas nutma.

Mõne aja pärast tuli meile järele sisevägede ohvitser, kinnine ja napolisõnaline mees. Käskis meil asjad lubadebüroosse jätta. Siis astusime pääslla raudkuse juurde ja ohvitser vajutas kellanupule.

Läksime läbi mitmest uksest, mis raske metallikäginaga meie ees avanesid ja meie taga sulgusid. Seejärel kõndisime tükk aega piki ühe hoone tumma müüri. Lõpuks jõudisime tootmistsooni. Ohvitser korraldas meie koloonia territooriumil midagi ekskursionistaolist, kui seda muidugi nii võib nimetada. Õigem oleks ehk öelda «tutvumine territooriumiga».

Astusime tootmishoonesse. Töö käib siin

kahes vahetuses. Kui ei oleks süüdimõistetute ühesugust musta riietust, peas musta värvi müte ning rinnal perekonnanime, initsiaalide ning jao numbriga silti, võiks arvata, et tegemist on tavalise tehasega.

Tarbekaupade tsehhis näidati meile valmistoodangut — suusaklambreid ja kööginõusid; õmblusjaoskonnas — väikelaste pükse, mütsikesi ja siputuspükse. Märganud ohvitseri, kustutas üks süüdimõistetutest kiiresti sigareti — suitsetamise eest selleks mitte ettenähtud kohas karistatakse siin rangelt.

Teises tsehhis seletas süüdimõistetute hulka kuuluv meister, eakas korrektne mees, meile töö tehnoloogiat. Pärast saime teada, et ta oli kandnud karistust tapmise eest juba neliteist aastat ja pidi kuu aja pärast kolooniast vabanema.

Meile näidati ka jagude ühiselamuid ja klubi. Iga ühiselamu ümber on aiaa piiratud territoorium — lokaaltsoon. Sellest saab välja ainult läbi pääsja, ilmtingimata rühma koosseisus ja vastava loaga. Ühiselamud meenutavad sõjaväekasarmut. Tubades on narid ja öökapid. On ruum, kus vabal ajal kuni kella 10 õhtul võib vaadata televiisorit. Iga tsooni õuel on laud ja pingid. Ilm juhtus soe olema, tööst vabad süüdimõistetud mängisid parajasti doominot ja võrkpalli. Spordiväljakul teisel pool lokaaltsooni võrk-aeda käis koondsalkadevaheline jalgpallivõistlus.

Keegi meist tegi kohmakat nalja, et riika naise eest oleks päris hea paaris-kolmeks aastaks kolooniasse puhkama tulla.

«Eks te istuge siin kolm-neli aastat,» soovitas ohvitser lahkelt. «Või kümme aastat. Tööle rivis, sööma rivis. Hommikul ja õhtul loendus, kui vaja, siis ka öösel. Mida kästakse, seda pead vastuvaidlematult tegema. Ja kogu aeg üks ja seesama lokaaltsooni väike õu, koguni puud on ikka ühed ja needsamad. Kuidas oleks, mis?»

Tugevdatud režiimiga koloonia erineb tavalisest karmima korra poolest. Süüdimõistetul on õigus kohtuda sugulastega aasta jooksul kaks korda pikemalt ja kaks korda lühiajaliselt. Tingimusel, et ta hästi töötab ega riku distsipliini. Pikk kohtumine võib kesta kuni kolm ööpäeva, lühike kaks kuni neli tundi. Sugulased peatuvad koloonia territooriumil asuvas erihoones, kus toimuvadki kohtumised.

Kirju võib kolooniast saata vaid kolm tükki kuus, kuid saada neid piiramatul arvul. Kell kuus on äratus, kell kümme algab õörahu. Pühapäev on puhkepäev. Pärast õörahu algust jääb ainult koridoridesse valvevalgustus.

Koloonias on isemajandamine. Viiskümmend protsenti töötasust läheb riigituludesse. Peale selle arvatakse maha alimendid, riiete

ja toidu maksumus ning riigile väljamõistetud summad. Ülejäänud kantakse kinnipeetava isiklikule arvele.

Kehtestatud korraga ettenähtud päevadel võib koloonia territooriumil asuvas kauplusest teha sisseoste. Selle jaoks on igal süüdimõistetul vastav kaart. Kui ta täidab vahetusnorme 100protsendiliselt, siis võib ta osta 9 rubla eest kuus. Plaanil ületamise puhul lisandub viis rubla. Peale selle on olemas veel mitmeid soodustusi, nii et kui ülemustel märkusi ei ole, võib kulutada kuu jooksul ostudeks kuni 25 rubla. Müüa on toidukaupu, sigarette, tualett-tarbeid. Kauplusse tuleb tulla ilmtingimata vanema saatel vähemalt 5mehelises rühmas.

Distsipliinirikumise eest nähakse ette täiendavad ebamugavused. Koloonias on trahviisolaator, kambrid distsipliinirikujate jaoks. Siia sattunu võib päevas kõigest 30 minutit jalutada. Selleks on spetsiaalselt eraldatud õu, mida neljast küljest piirab müür ning müüri kohal kõrgub traatvõrk.

Kuigi koloonias peetakse mitmetel spordialadel suve- ja talisparkiaade; kuigi pühapäeviti võib klubis vaadata mängufilme; kuigi tehakse ka isetegevust, siin on meeskoor, isegi üsna hea vokaal-instrumentaalansambel (on ju koloonias ka endisi professionaalseid muusikuid); ning kuigi siin annavad aegajalt šefluskontserte elukutselised kunstnikud... jääb koloonia külastamisest siiski rusuv mulje. Väga rusuv. Nürimeelsuseni rõõmutu. Ängistav.

Miks kirjeldada kõike nähtut nõnda üksikasjaliselt? Esiteks sellepärast, et need kaugeltki mitte salajased teadmised pääsevad harva trükki. Miks? Ei tea. Kuid selle tõttu on üsnagi paljudel noortel kujunenud arvamus, et kolooniasse sattumine ei olegi nii hirmus asi, ei midagi hullemat kui üksnes põnev seiklus. Teiseks jõudsim me järeldusele, et koloonias nähtu mahavaikimine poleks lugeja, eriti noore lugeja ees aus. Täiendavad kommentaarid ja õpetussõnad jätame ära. Selle asemel esitame loo, mis oli meie kolooniaskäigu põhjuseks.

*

Sõitsime kolooniasse asja pärast, kohtuma Tallinna ühe endise valuutaga hangeldajaga, kellele mõisteti kuus aastat ja kuus kuud vabadusekaotust kinnipidamisega tugevdatud režiimiga parandusliku töö koloonias.* 8. augustil 1985. aastal pidasid SORVVO töötajad ta kinni. Sellest päevast algaski tema vangipõli.

* See lugu rajaneb faktidel. Välja mõeldud on ainult nimed — me loodame, et pärast karistuse kandmist pöörduvad need inimesed tagasi ausasse ellu.

Aga tol hommikul oli Eesti Tsiivilennunduse Valitsuse lennutehnika baasi tehnilise kontrolli osakonna insener kolmekümneaastane Aleksandr veel vaba. Ja üpris edukas tallinlane. Kella 11 paiku hommikul läks ta külla oma sõbrale Vadimile. Kumbki neist ei osanud veel arvata, et õõ veedavad nad juba Lubja tänaval eeluurimisvangistuse isolaatoris. Ja et ees seisavad pikad kuud uurimist.

Toome kõigepealt ära väljavõtte Aleksandri ülekuulamise protokollist. Need tunnistused andis ta vahistamisele järgnenud päeval.

«8. augustil umbes kell 13 kohtasin ma Raadiomaja juures juhuslikult Vadimi. Mul oli kaasas magnetofon «JVC» ja ma küsisin, kas ma võin selle jätta Vadimi juurde koju, sest mul oli vaja üht-teist osta ja ma tahtsin aega kokku hoida. Magnetofoni olin ma ostnud tundmatu inimese käest, kellega ma olin eelmisel päeval, 7. augustil kohtunud komisjonikaupluse juures Pikk tänav 39. See oli umbes minu kasvu noormees. Ta küsis, ega ma ei tunne huvi stereoaparatuuri vastu. Ja pakkus mulle müüa magnetofoni «JVC». Me leppisime kokku, et kohtume järgmisel päeval, 8. augustil kella 10.30 paiku Kunderi ja Kingissepa tänava nurgal. Noormees jäi veidi hiljaks ja sõitis kohale taksoga. Otse taksos vaatasin ma magnetofoni üle ja maksin selle eest 1800 rubla. Noormees sõitis ära. Tagasiteel nägin ma Vadimi. Me läksime tema juurde ja jätsime magnetofoni tema korterisse. Siis tulime jälle välja ja leppisime kokku, et kohtume kell 16 sertifikaatide poe juures. Kell 16 saime kokku ja läksime jalgsi «Viru» hotelli juurde, kus võtsime takso. Sõitsime Vadimi juurde. Ma võtsin magnetofoni ja sõitsin oma vanemate juurde sööma. Ütlesin emale, et tulen õhtul läbi, ja sõitsin sellesama taksoga linna. Vadim oli kogu aeg taksos. Lõime niisama aega surnuks. Kella 20ks läksime Vadimi juurde, kus meid kinni peeti...»

Paberikulust hoolimata jutustame nüüd Aleksandri tunnistuse oma sõnadega ümber, leidmaks, mis siis kõiges selles kriminaalsel on. Niisiis, Aleksandr otsustas tundmatult noormehelt importmagnetofoni osta. Otse käest kätte — nii läheb kiiremini. Ja ostiski, Nõukogude raha eest. Kuivõrd magnetofon kuulub isikliku omandi hulka, siis võib seda nii osta kui ka müüa. Noormees, kes talle magnetofoni müüs, polnud Aleksandr varem näinud. Ei teadnud tema ees- ega perekonnanimi. On see mõeldav? On küll. On siin tegemist mingisuguse seadusvastase valuutaoperatsiooniga? Muidugi mitte! Seepärast kirjutab Aleksandr pärast vahistamist oma seletuskirjas: «Valuutaoperatsioonidega ma tegelen ei ole.» Täiesti kategooriliselt.

Nüüd aga pöördugem tolle augustipäeva

juurde tagasi. Mis siis tegelikult ikkagi toimus?

Juba eelmisel õhtul oli Aleksandr leppinud Vadimiga kokku, et nad ostavad valuutakauplusest «Turist» importmagnetofoni. Järgmisel päeval kell 11 hommikul oligi ta Vadimi juures, kes elas Narva maanteel. Peagi jalutasid nad juba Lomonosovi tänaval. Raadiomaja vastas pargi juures nägid nad kaht kodanikku, kes olid eeldatavasti välismaalased. Aleksandr, kes oskab üsna hästi inglise keelt, astus nende juurde ja küsis, kas nad oleksid nõus ostma talle tema enda valuuta eest magnetofoni «JVC»? Välismaalased mõtlesid veidi ja nõustusid. Aleksandr andis neile umbes 3000 marka ja tõttas siis Vadimile järele. Välismaalased tulid nende kannul. «Turistis» läksid Aleksandr ja Vadim teisele korrusele ja jäid vitriini juures seisma. Varsti tulid sinna ka välismaalased. Aleksandr osutas «Sharpile», see oli odavam kui «JVC», üks välismaalastest ostis selle ja lahkus. Aleksandr ja Vadim järgnesid talle. Paarkümmend meetrit kauplusest eemal võttis Vadim magnetofoni ja Aleksandr klaaris välismaalasega arved: «Sharp» maksis 2190 marka, ülejäägi sai ta tagasi. Teene osutamise eest andis Aleksandr välismaalasele 50 marka.

Makk viidi Vadimi juurde koju. Aleksandr peitis ülejäänud marku puhvetkappi, kui Vadim teatas, et temagi tahab endale «Sharpi». «Laste Entsüklopeedia» vahelt võeti Vadimi säästus, ligikaudu 3000 marka, ja mindi jälle «Turisti» juurde. Aleksandr leppis välismaalasega kokku, kõik kordus. Makiostuga toime saanud, viis sõprade tee edasi sertifikaatide poe juurde. Valuutaga hangeldaja käest hüüdningega Jaša osteti 440 rubla eest veel 800 marka. Umbes kell kuus õhtul sõideti Kallaveresse välismaalastest ehitajate ühiselamu juurde. Vadimil oli kaasas 300 rubla, 100 eest ostis ta ühelt välismaalaselst tossud ja ülejäänud raha eest ligikaudu 500 marka. Aleksandr ostis umbes 800 marka.

Siis sõitsid nad uuesti Vadimi juurde, kus neid ootasid SORVVO töötajad. Sellised olid lühidalt ühe päeva sündmused.

Väljakujunenud traditsiooni kohaselt tuleks nüüd hakata üksikasjalikult Aleksandri ja Vadimi eluloos tuhnima, alustades poiste ilmaletulekust ja lõpetades etteheidetega nende vanematele, koolile, kommunistlikule noorsooühingule, kes ei märganud, magasid maha, ei pööranud tähelepanu ja nii edasi. Peaks ehk koguni imestust avaldama: kuidas võisid kaks nõukogude noormees üldse nii inetult käituda? Kuid vaadake seda probleemi ka teise kandi pealt. Mida annab meile teadmine, et õppimisega Vadim koolis eriti silma ei paistnud, Aleksandr aga, vastupidi, oli mitmetes õppeainetes üpris edukas? Ka

tutvumine vanematega ei seleta, miks Aleksandrist ja Vadimist said kurjategijad. Vadim kasvas ilma isata, tema ema oli kirjajakandja ja raha lugeda perekonnas osati. Aleksandri perekond oli märksa kindlustatum, kuid ega siingi raha tuulde loobitud, temagi vanemad teenisid ülalpidamist oma tööga. Järelikult tuleb põhjust otsida mujalt: meie ühikonnas lähiminevikus valitsenud moraalsetest õhkkonnast, karistamatuse, minnalaskmise ja voolujoonelistest sõnakõlksude õhkkonnast.

Viimasel kümnel-viieteistkümnel aastal on meie keelde tulnud ning noorte sõnapruugis üsna igapäevaseks saanud mõisted ärikas, valuts, firma... Ei, need sõnad olid ka varem olemas. Kuid varem oli neil teistsugune tähendus või siis poolpõlglik, irooniline või selgelt hukkamõistev varjund. Oleme maha maganud hetke, mil need sõnad omandasid prestiižika maine. Samuti nagu on prestiižikaks muutunud baarmeni, kelneri, autolukksepa, bensiinijaama operaatori, müüja elukutsed, mis annavad võimaluse «vahelt lõigata», põhipalka aga pida taskurahaks. Sest «lisateenistus» on 5—6 korda, mõnel juhul aga 15—20 korda põhipalgast suurem.

Inimesed, kel on selline «teenistus», varastavad meilt rahulikult ja asjalikult. Väliselt sageli koguni intelligentselt. Kui veel hiljuti assotsieerus sõna «kelner» sõnaga «jultunud», siis nüüd kelner enam jultunud ei ole. Te ütlete kelnerile, et ta eksis teie kahjuks tühise 70 kopika võrra. Ta naeratab, vabandab ja laob need 70 kopikat lauale. Pärast aga kasseerib selle tagasi pooleltajalt teiselt külaltajalt, kes pole sellised «tähenärijad».

Meie ajakirjanduses on peaaegu reeglilik, et kui rubriigis «Kohtusaalist» tehakse juttu näiteks järjekordselt varguselt tabatud müüjast, kiirustatakse ilmingimata lisama, et rõhuv enamuse kaubandustöötajaid on muidugi mõista ausad inimesed. Lugejad naeravad selle lause üle, kaubandustöötajad isegi itsitavad, kuid lause rändab vankumatult ühest artiklist teise. Võib-olla on nii kombeks mingite pea peale pööratud eetikanormide järgi? Või siis kardavad artikli autorid, et pärast materjali avaldamist üjutatakse toimetus üle tuhandete ausate ja nõrduinud kaubandustöötajate kirjadega, kes pole mitte iialgi kedagi kaaluga petnud, pole iialgi koju viinud ühtki kilogrammi «tasuta» liha, pole iialgi defitsiitset kaupa leti alla pannud, et müüa

seda VAJALIKELE inimestele vastutasuks mõne teene eest? Meie ühikond on pärinud lähiminevikult terve põlvkonna inimesi, keda on mürgitanud seesama karistamatuse ja vastutustundetuse õhkkond. See põlvkond on oma ihusilmaga näinud üsnagi kõnekaid pilte sellest, kuidas elavad nende ausalt töötavad vanemad ja kuidas elavad inimesed, kes saavad mittetõist tulu. Nad on näinud, kuidas vargad löövad üles kahekorruselisi eramuid, puhkavad suvilates, kuhu võiks ära mahutada terve lasteaia, sõidavad ringi uute autodega ning kuidas nii- ja niisugused sidemed aitavad keda tahes soojale kohale sokutada või kellel tahes suu kinni panna. Täna need noored on kõike seda külluses näinud ja teinud enda jaoks järelduse: me ei taha töötada tehases, sest tahame elada nagu inimesed. Aga elada nagu inimesed, see tähendab osata «asju ajada». Ärikas on tänaste tüdrukute ja poiste ettekujutuses supermen, kes suudab kõike ja saab kõike. Ärikatega võrreldes näeb riiklik kaubandusvõrk välja nagu mingi vanatüdruk, kelle kõik riidehilbud on esiteks näotud, teiseks nigela kvaliteediga ja kolmandaks ammugi ajast ja arust.

Nüüd nimetatakse meie ajakirjanduses inseneride ja teenistujate palkasid ja töötasutariifimäärasid lubamatult madalaks, mis ei ole kooskõlas normaalse ausa kaasaegse inimese vajadustega. Nüüd otsivad majandusteadlased, kuidas maksta andekale insenerile tema töö eest kolm, viis, viieteist korda rohkem kui inseneripaberite ja ülemusliku meelelaadiga andetule inimesele. Kuidas teha nii, et entusiast ei peaks vajalikuks tööks luba hankides igasuguseid ametiasutusi pidi jooksuma. Et riigile ülirasulise ratsionaliseerija ei saaks kõrgel tasemel professionaalse loomingu eest preemiaks mitte naeruväärsed 15—20 rubla, vaid 15—20 tuhat rubla. Et andekad stsenaariumid ei koguks aastakümnete kaupa tolmu filmistuudiotest arhiivides. Et noorte autorite andekad raamatud ei jõuaks raamatukaupluste lettidele alles tolleks ajaks, kui nende autorid on juba jõudnud halliks minna.

Olgem siiski optimistid. Et kõiges korda luua, on vaja aega. Ent selle aja kättejõudmist saab omaenda tööga kiirendada. Mitte jääda ootama, kuni keegi teine selle töö ära teeb. Seni aga... on meil hea õppetund tulevikuks.

ELAV AJALUGU

HARALD HABERMAN

Tagasivaated

Harald Haberman oli teadlane ja ühiskonnategelane, bioloogia doktor, professor, akadeemik, Eesti NSV teeneline teadlane. Võttis 30ndate aastate lõpul osa pahempoolsete kultuuriorganisatsioonide tegevusest Tartus; 1940. aasta juunist kuni septembrini töötas J. Varese rahvalitsuses sise ministri abi ja sisekaitse ülemana; aastatel 1940—1944 oli ENSV Rahvakomissaride Nõukogu asjadevalitseja; 1944—1948 TRÜ õppeprorektor; 1947—1977 ENSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituudi direktor; 1954—1964 ENSV Teaduste Akadeemia akadeemiksekretär. Kuni surmani (16. XII 1986) töötas Zooloogia ja Botaanika Instituudi juhtivteaduri-konsultandina. Valitud katkendid pärinevad kirjastuses «Eesti Raamat» tänavu ilmuvast H. Habermanni mälestusteraamatust «Tagasivaated». Vahendanud ja kommenteerinud on neid ajaloodoktor Jüri Ant. Toimetus leiab, et meie ühiskonnas praegu toimivate sündmuste taustal on tähtis taasavastada ja uuesti kõlama panna vanema põlve ühiskonnategelaste rikkalik vaimne pärand. Kuna nii mõnigi revolutsiooniline põhimõte on aja jooksul väärastunud või leidnud võõriti käsitlemist, kavatseb «Vikerkaar» ka edaspidi pöörduda vanade revolutsionäride eheda elukogemuse poole.

Revolutsioonide aasta. Senini on mees isa sõnad: tsarism on kukutatud, nüüd hakkame üles ehitama uut maailma ja näitama, et ka meie oleme inimesed. Noil aegadel sai sügavalt läbi elatud see, mida nimetatakse revolutsiooniromantikaks. Oli üllatav näha, kuidas rahvas hakkas tegutsema ja rääkima. Rongkäikude, vangide vabastamise, kõnekoosolekute, poliitiliste parteide tekkimise taustal kerkis rahva tulevikku küsimus hoopis uues plaanis. Nooruki hinge süüvisid kahe põhilisema elamusena vana välkkiire varisemine, seniste suuruste häving ja uus, ülesehitav revolutsiooniromantika. Uute, senikuulmatute ideede tulv vabadusest, vendlusest, üheõigulisusest. Maadliigi surutud rahvast plahvatuslikult võrsunud uued särasilmised tõtt ja õigust kuulutavad ning nõudvad inimesed. Üleöö uueks sündinud, aktiveerunud töölised, alates mu enda isast. Esimene reaalne tunnetus rahvast kui ahelaist vabanenud jõuküllasest hiust.

Tänavamiitingud ja rühmavaidlused,

siiani suletud ja nüüd sulle avanenud ukSED koosolekutele, kontsertidele, teatritesse. Punalipulised rongkäigud. Uute elamuste ja mõtteaine tulvas hakkas võrsuma ühiskondlik tunnetus ja mõtlemine. Kui palju uusi veel omandamata mõisteid! Kui palju eri arvamusi ja eri parteisid! Kui ohtrasti igapäevaseid talitusi, mida ei tehtud enam selle pärast, et nii paratamatult peab, vaid millegi täiesti uue nimel, inimõiguse nimel, läbimõeldult ja läbitunnetatult.

Kogu sündmuste virvarrist on ereda mälpildina säilinud Paksu Margareeta vallutamine. Suur rahvasumm, eriti palju on madruseid. Pika palgiga rammitakse väravaid. Püssilasad ja kära. Rüsin läbi lahtipaiskuvate väravapoolte. Algul sisse, siis välja. Mustas mundris vanglaülema kogu kerkib täki-dele. Samas heidetakse see värava kõrvale maha. Väljuvad vangid taovad vanglaülemat kes jalaga, kes kaikaga. Õlgadel kantakse üleni karvadesse kasvanud kõhetut meest, kel ahel ümber jala ja selle otsas kõlkumas lahtisaetud palgitükk.

Teine pilt 1917. aasta 1. maist. Vene turgu piirab tohtu rahvahulk. Vaevu leian Viru mäel vaateväljaga paiga. Saabuvad kolonnid. Ühe kolonni ees käib ka mu isa loitva punalipu all, millelt hõiskavad vastu kullased sõnad: «Vabadus, Vendlus, Võrdsus» — «Kõigi maade proletaarlased, ühinege!» Üks loosungeist nõuab: «Maha Aju-tine Valitsus!» Teine, hõredam kolonn tuleb Narva maanteelt. Selle loosung kuulutab: «Elagu Aju-tine Valitsus!» Väheste punalippude seas lehvib seal ka sini-must-valge trikoloor. Kolonnid marsivad teineteisele vastu, segunevad. Väljakul on sagimist, hüüdeid, tõusvaid ja langevaid lippe. Samas aga korrastuvad kolonnid uuesti, nende kohal lehvivad nüüd vaid punalipud.

Siis uhtus kõigist üle võimas Oktoobri-revolutsiooni tõusulaine. Petrogradis vallutati Talvepalee. Aju-tine Valitsus oligi võimult maas. Toompeal võttis V. Kingissepp üle kubermanguvalitsuse. Mu isast, kes nüüd töötas telluloosivabrikus, oli saanud töölisanem ja Tallinna Revolutsioonilise Tribunali sekretär, üks Punakaardi organiseerijaid. Temaga koos läksin esimest korda Toompea lossi. Tõusime trepimademeni, millel seisva suure trümoopeegli ees keegi mees hoolikalt habet kammis. Isa hakkas temaga oma asju arutama. Päriti ka, mida poiss teeb, kelleks tahab saada ja kuidas õpib. Silitati siis mu pead ja kästi hästi õppida, et võiks targalt seista töörahva huvide eest.

Too mees oli Viktor Kingissepp.

Oktoobrirevolutsioon tähendas rõõmu kooliski. Kool lahutati kirikust ja pandi kirja, kes ei tahtnud usuoõpetust õppida. Need 20 poissi ronisid uljalt mööda linnamüüri, kui ülejäänud 12 tunnis haigutasid. Kogu õpetus toimus nüüd eesti keeles, mida mõni õpetaja vaevaliselt murdis.

Ajad läksid aga üha ärevamaks. Isa õhtustest juttudest kuulsin, et kellegi juurest oli leitud kuulipilduja ja kast käsigranaate. Leiti ka hävitamisele määratud punaste nimestikke. Spekulantidel konfiskeeriti tohutul hulgal toiduaineid, vägijooke, riiet, pesu, rublasid ja «kerenkate» patakeid. Detsembris tapsid parunid Püssi mõisas Mihkel Aitsami ja kaks punakaartlast. Tallinna proletariaat mattis ohvrid suurte auavaldustega Kardiorgu. Vaenlased kogusid allkirju Saksa vägede kutsumiseks, moodustati kodanlaste Päästekomitee. Saabusid teated, et Haapsalust tulevad parunid valgekaartlastega. Revolutsioon oli ohus. Punakaart saatis neile vastu vabatahtlike üksusi. Ühel päeval saabus ka täies sõdurivarustuses isa traagilise sõnumiga: «Tulevad Saksa väed. Keilas purustati Punakaardi salgad. Tuleb taganeda. Tallinna Punakaart läheb sõjalaevadele, mina olen määratud «Rjurikule». Tulin jumalaga jätma. Ärge kurvastage, me tuleme varsti tagasi.» Ema kojujäämisekeelustele vastas isa: «Ei usu, et te tahaksite mu taldu Vene turul altpoolt vaadata.» Nii lahkus isa koos parteija nõukogude aktiiviga sõjalaeval. Edasi jätkus tema teekond kuulsa jääretkega Kroonlinna. Viimased mälestused isast ongi seotud manööverdava «Rjurikuga», mida Saksa lennuk püüdis pommitada. Kuidagi ei tahtnud uskuda, et koos silmapiiri taha kaduva laevaga lahkus ka isa.

Rohkem ma isa ei näinud. Kuid Petrogradist saime veel käest kätte rännanud kirju. Muuhulgas kirjutas ta sellest, kuidas Smolnõis vahis olles vestles Leniniga. Isa langes Krasnodari all võitluses Denikini vägede vastu. Ja veel. Pärast 1941. aasta sündmusi, kui ajakirjanduses hakkas esinema minu nimi, sain 1941. aastal Moskvas kirja ja postipaki Kaukaasia andidega ühelt sealselt eestlaselt. Ta kirjutas: «Tere, vana Mart! Me arvasime, et sind pole elavate hulgas, aga näe, ilmusid jälle nähtavale. Tegutse siis nii nagu seitsmeteistkümnendal aastal — puhasta meie paljukannatanud maa kodanluserämpsus!» Isa vana sõjakaaslane oli nime järgi otsustanud, et tegu on isaga.

Tookord loojus itta oktoobripäike, viies endaga isa ja vabadusevõidu. Läänest tõusis rusuv Saksa reaktiooniöö. Otse jalgade alt tõusva umbrohuna võrsusid kohalikud valgete käesidemetega isandad.

Okupatsioonipäevist meenub Schnelli tiigi ääres korraldatud nn Platzmusik, mille me poistega kohe plärtsmuusikaks nimetasime. Erilist lõbu pakkus meile Patkuli trepilt pilduda saksa ohvitseride kividega. Tabasin kord üht neist nii, et sel müts peast lendas. Pärast redutasime mitu tundi kodumaja keldris, kartes tagaajamist. Rõõmsat eluvust tekitasid päevad, mil sakslased ära hakkasid minema. Rebisime õpikutest välja Saksa keisrite ja väejuhtide pilte, «kujundasime ümber» ja löime süljega seintele. Kui lahkus kooli direktor, tüüpiline baltisakslane Petzold, kes meid kõiki matsideks kutsus, löikasin poisid ta kalossilid tallad alt ja pildusid teda tindipottidega.

Revolutsioon võitles edasi Nõukogude Venemaal. Seal tegutsesid ka Eesti revolutsioonilise avangardi paremad tuhanded, kandes töörahva unistusi ja lootusi. Neid oodati tagasi võitjatena. Ja Saksa okupatsiooni varisemisele järgneski uus kangelaslik katse taastada Oktoobrirevolutsiooni võidud täies ulatuses Eesti Töörahva Kommuuni näol. Paraku ei suutnud töörahvas ka nüüd võita. Kuid rahva tulevikku kandvas osas elas revolutsioon edasi. Oktoobrirevolutsioon ja kommuun olid andnud uued kogemused, avanud tööliste silmad klassiteadvusele, vastanud küsimustele, kes ja mis põhjustas rahva enamiku alandamise ja kannatused, kuidas seda tehti ja mida tuli endal teha inimõiguste tegelikuks kättevõitmiseks. Minusse jätsid revolutsioonid kustumatu mulje revolutsioonilisest vaimustusest, imetluse ja armastuse uue elulaadi eest võitlejate vastu, veendumuse uue elukorralduse ideaalide õigsuses ja teostatavuses.

Revolutsioonieagadel olid meil koolis omad «punased» ja «valged». Kes valis värvi parema äratundmise järgi, kes sotsiaalse kuuluvuse põhjal. Nüüd tuli hakata oma värvi määrama juba palju tõsisemates situatsioonides. Eesti jagunes otsekui kaheks leeriks. Ühel pool vana- ja uusjõukad, kes tegid poliitikat ja püüdsid üha tugevneva natsionalismi ideoloogiaga rõhutada, et kõik on «oma» — maa, rahvas, riik ja kõik sinna sisse kuuluv. Teise leeri moodustasid lihtsad töötægijad, keda päevast päeva ahistasid tööpuudus, madal palk, kehv korter ja kellele oli päevselge, et paljukiidetud «oma» pole üldse mitte oma. Need leerid olid sügavalt vastandlikud, aga muidugi polnud piir nende vahel sugugi kindel. Iga päev tõi muutusi: oli neid, kes «ülalt» alla sadasid, ja neid, kes enda arvates juba haljale oksale jõudsid, välja võideldes kas tüki maad, võrts-poe või töökoja, kus sageli tuli olla ise omanik ja töötægija, turustaja, varustaja ja koristaja.

Kodune kasvatus, elukogemused, ehkki

veelapid, ümbritseva elu terane jälgimine — kõik see hakkas mõjutama ka minu maa-ilmapiiti.

1920. aasta 5. detsembril asutati Üle-eestimaaline Noorproletaarlaste Ühing (ÜENPÜ). Hakkasin sel ajal 16aastaseks saama. Noorproletaarlastega olid mul oma-moodi sidemed. Nimelt olid meil perekondlikud suhted Klementi perega — nad olid emapoolsed sugulased. Klementide kaudu tekkis mul tihe läbikäimine Arnold Sommerlingiga. Ühendas ju noori inimesi ÜENPÜ aegadel mitte ainult revolutsionääritöö, vaid ka üldinimlikud suhted. A. Sommerling oli sisse võetud Vilhelmine Klementist ja tolle-aegse terminoloogia järgi kurameeris temaga. ÜENPÜsse ei viinud mind veel teadliku noore revolutsionääri arusaamad. Asi oli hoopis proosalisem. ÜENPÜ korraldas kõige muu kõrval esperanto õpetamist ja õppimist. See oligi ajendiks, miks me koolivend Erich Humalaga* sellesse ühingusse sattusime. Astusime noorproletaarlastega päris ametlikku kontakti, aga ühingu liikmeteks meid vastu ei võetud. Leiti, et oleme veel liiga noored. Toetajaliikmeteks võeti aga küll.** Muidugi võis ühingu juhatusel olla veel ka teisi kaalutlusi. Nii oli E. Humala ema elukutselt juuksur ja ilmselt ka põrandaaluste sidemees. Igatahes nende korter oli põrandaaluste konspiratiivkorteriks.

Niisiis õppisime esperantot. Erilisi kohustusi ega ülesandeid meile ühingu poolt ei antud. Siiski sai just see aeg otsustavaks minu maailmavaatelises kujunemises. Algas tõsisem tutvus marksismiga. Mul olid juba mingid algteadmised, või täpsemalt kuuldused ja kujutlused marksismist, ning ühel päeval otsustasin A. Sommerlingilt küsida lugemiseks K. Marxi «Kapitali». Seepeale hakkas Sommerling naerma ja soovitas südamlikult esialgu «Kapitaliga» veel mitte vaeva näha. Kuid siitpeale võttis ta mu erilise hoole alla. Esimeseks marksistlikuks raamatuks, mille ta mulle lugeda andis, oli N. Buhharini «Kommunismi aabits». Järgmisena lugesin juba G. Plehhanovi «Monistliku ajalookäsituse arengu küsimustest». Need kaks raamatut panid aluse regulaarsele marksistliku kirjanduse tundmaõppimisele. Selles mõttes loen ennast A. Sommerlingi õpilaseks.

Muidugi sai osa võetud ÜENPÜ töö-

* Tollase perekonnanimega Hulman (ka Uhlman).

** ÜENPÜ põhikoosseisu moodustasid 16—25aastased noored. 1921. a oli ühingu Tallinna osakonnal 579 tegev- ja 150 toetajaliiget. — Vt Ülevaade Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu ajaloost. I osa. Tln, 1975, lk 100—101.

koosolekutest. Meeldejäädavad olid ühingu juhatusse sekretäri Richard Mirringu esinemised.

Niisugused olid minu kokkupuuted ÜENPÜga. Organisatsioon keelustati 1921. aasta 14. aprillil. Arreteeriti üle 50 aktiivsema liikme, teiste hulgas ka Arnold Sommerling. Mõni aasta hiljem oli ka minul väike sekeldus noorproletaarlaste pärast. Töötasin Riigikogu kantseleis stenografistina, kui mind kutsuti asjadevalitseja Hans Martna juurde. Ta teatas, et minu vastu on tõsised süüdistusi seoses põrandaalusesse noorteorganisatsiooni kuulumisega. Seletasin siis ära, et esiteks polnud see põrandaalune, vaid ametlikult registreeritud ühing, teiseks olin ainult selle toetajaliige ja kolmandaks õppisin seal vaid esperantot. Leppisime siis kokku, et kui veel keegi selle asja kohta midagi pärib, vastan nii nagu temalegi.

ÜENPÜ sulgemine ei katkestanud minu enesetäiendamist marksismi-leninismi õpetuse vallas. Käisin tööliiskosolekutel ja tutvusin mitmete huvitavate inimestega. Sain teadmisi kogu eluks.

Kord sain Aleksander Resevilt marksistliku raamatu — pealkirja küll enam ei mäleta —, mis vapustas mind oma põhjaliku läbitöötatusega. Korralikud eri värvi allakriipsutused, marginaalid jms. Kui seni olin raamatut pidanud n-õ pühaks ja puutumatuks, siis see pani mõtlema, milleks raamat üldse on, milline abiline ta võib olla ja kuidas temaga tuleb töötada.

Uutest tuttavatest ja tööliiskosolekute oraatoritest kujunesid mul omad arvamused. Tihti kuulasin Hans Kruusi esinemisi, mis meie, tolleaegsete noorte arusaamise järgi jäid siiski üsna «saksikukuks». Johannes Reesen tundus palju teadva ja palju lugenud mehena. Neil aegadel sain tuttavaks ka Hendrik Allikuga. Meie esimene tutvus algas sellest, et ta päris mult üksikasjaliselt, kes ma selline olen. Jutuajamise lõpuks olin veendunud, et tegemist on üsna muheda mehega.

Marksismi-leninismi õpetuse tundmaõppimisega hakkas minu ees avanema täiesti uus maailm. Mõistsin peagi, et ühiskondlike valedel labürindis orienteerumiseks on see ainus usaldatav teejuht. Otsiva vaimuni jõudis see tol ajal rangelt konspireeritud teid pidi küll sõnas, küll pildis, lohutas, selgitas ja innustas. Marxi ja Lenini õpetus kõlas tolleaegse poliitilise laadakära kõrval nagu klassikaline sümfoonia. Ta asendas meelevalduse ja kaose vaadetes ajaloole ning poliitikale rabavalt täiusliku tervikliku teooriaga. Õpetus, kuidas ühest iganenud ühiskondliku elu vormist areneb tootmisjõudude kasvades teine, kõrgem, kohustas mis tahes

sündmuste hindamisel asuma kindlalt uue ühiskondliku jõu, proletariaadi vaatekohale. Olin ju ise näinud, kuidas tuhanded seda võitluses kapitalismi vastu rakendasid, ja taipasin, miks see õpetus on saanud miljonite teejuhiks.

Jutuks olevast ajast on meelde jäänud 1922. aasta maipäevad, mis said saatuslikuks EKP rajajale ja juhile V. Kingissepale. Mairongkäik algas «Estonia» eest ja siirdus läbi linna Kadriorgu. «Russalka» juures kõneles parajasti Eduard Kägu, kui hakkasid kostma paugud. Viskusime kõik pikali. Kägu karjus rahvale, et pole midagi karta, need on vaid lõhkevad «paukkonnad» ja tegu on provokatsiooniga. Nii see oligi. Pärast demonstratsiooni hakkasime kolonnides linna tagasi liikuma. Teel olid politseitõkked, mis sundisid kolonne kahestuma. Pärast iga tõket ühineti uuesti. Narva maanteel peatusid demonstratsiooni ratsapolitseinikud. Algas jaht pörandaalustele.***

Õige pea jõudis minuni ka teade V. Kingissepa arreteerimisest. Elasime tollal Toomkuninga tänaval. Meie majas nii nagu paljudes Tallinna vanemates majades paiknesid käimlad koridorides. Olin just seal väljumas, kui sattusin vastamisi meestesummaga, mille keskel oli üks käeraudades mees. Nuhk kargas minu juurde pärima, mida teen ja kust tulen. Seletasin asja puhtsüdamlikult ära. Küsiti abielupaar Hendriksoni**** korterit, mis asus otse meie korteri vastas. Täpsemalt kuulsingi hiljem Miina Hendriksoni käest. Kogu kamp oli vajunud nende korterisse. Käeraudus meheks osutus J. Linkhorst. M. Hendriksoni jutu järgi oli Linkhorsti nägu kohutavalt segi pekstud. Temalt oli nõutud ainult ühte: ära tunda koht, kus ta on. Sõrmedega vedanud Linkhorst paisetanud silmalaud poikvele ja kinnitanud — jah, see on tõesti see koht. Niimoodi tehti kindlaks ühte partei konspiratiivkorterit. Siis kuulsin ka mina V. Kingissepa kinnivõtmisest.

Sellised olid olud, kui hakkasin valikut tegema nii elu enda kui ideoloogiliste arusaamade suhtes.

Juunipäev

Mäluga on nagu haritud aiamullaga kevadpäikeses: murede mustal pinnal särab ka

*** 1922. a maidemonstratsiooni ja miitingut Tallinnas on põhjalikumalt kirjeldanud A. Vaarman raamatus «Surmast tugevam». Tln, 1976, lk 167—171.

**** Miina ja Anton Hendrikson osalesid revolutsiooniliikumises. A. Hendrikson langes 1924. a 1. detsembri relvastatud ülestõususes.

helkivaid rõõmukilde. Need kõnelevad tegudest, mida külvab 1940. aasta.

1940. aasta kerkib meenutustes silme ette kahe külje ühtsuses. Üks neist oli parteilisorganisatsiooniline külg. Olin kommunist, allusin partei distsipliinile ja täitsin ülesandeid, mida parteiorganisatsioon mulle andis. Teine külg — see oli puhtinimlik, või ehk võiks isegi öelda praktiline. Praktiliselt mõtlemaid sõpru ja tuttavaid oli mul palju — A. Valsiner, E. Grabbe, V. Kosenkranius, V. Hion, M. Laosson, A. Kaal jpt. Kuid meid kõiki painas küsimus: mis saab edasi? Selge oli, et kujunenud olukorras ei ostsuta väike Eesti maailmaküsimusi, ehkki ta võib neis kaasa rääkida. Fašismivastase võitluse järjepidevust ja kindlust kehastas maailmas Nõukogude Liit. Järelikult pidi eranditult iga inimene endale selgeks tegema, kelle poolt ta on. Sellest, kuidas langeb liisk, oles kogu rahva tulevik. Oma ringkonnas olime järgitult veendunud, et alanud suures heitluses peab Eesti liituma Nõukogude Liiduga.

Sellest, mis hakkab toimuma 21. juunil, ei teadnud ma otseselt midagi. Mulle tundub, et teadjate hulk oli üsna piiratud. Tolle päeva hommikul kella poole kaheksa ajal prõmmiti ukse taga. Tulijaks oli Andrus Johani, suur punane rosett rinnas. «Noh, sina, sindrinahk, veel magad! Läheme Töölismajja. Kas sind tõesti pole veel välja kutsutud?» — need olid tema esimesed laused. Seni, kuni riietusin, oli ta oma suure roseti pooleks lõiganud ja teise poolega kaunistasime minu kuube.

Jõudsime Tartu Töölismajja. Sain sündmuste käiguga kiiresti kurssi. Parajasti peeti aru ettevõtete töölisesindajatega. Paul Keerdo oli hädas Peetsi vabrikus töölisvanemaga. «Räägi sina temaga,» sõnas ta mulle. «Peremees pani ukseid lukku ega lase kedagi välja,» kurtis töölisvanem. Viskasime nalja, et tore lugu küll, üks mees paneb mitu meest luku taha, et kas nad siis ei oska enda asemele peremeest luku taha panna. Mees mõtles ja hakkas suure häälega naerma: «Kurat, see on õige mõte! Varsti tuleme!» Ja tulid ka. Sel ajal kui töölisesindajad ettevõtetesse tagasi läksid, käis meil äge vaidlus, kui palju töölisi meelevaldusele tuleb. Üldine arvamus oli, ehk mõnisada ikka. Optimistid tõstsid arvu tuhandeni. Tuli aga vähemasti kolm tuhat. Pikkamööda hakkasid kolonnid ja salgad Töölismaja juurde kogunema. Tuules lahvas punane lipp. Hakkas kujunema kolonni pea: K. Jalak, P. Keerdo, N. Ruus jt. Keegi sõnastas ilusasti mõtte, mis mul siiani hästi meeles: «Näed sa, proletariaat täidab alati oma ajaloolist ülesannet korralikult.»

Rongkäik hakkas liikuma Raekoja platsile. Juurde tulid politseinikud ja küsisid viisakalt, kas me ei vaja nende abi. Täna-

sime sama viisakalt ja soovitasime neil eemale hoida. Raekoja platsil algas miiting. Esineti lahtiselt veoautolt, sõna said K. Jalak, N. Ruus, P. Keerdo jt. Esinesin ka mina. Miitingu ajal saabus Viktor Hion, kes samuti sõna võttis. Hommikul olin jõudnud talle Paidesse läkitada telegrammi, et nüüd on õige aeg Tartusse tulla. Hion tuli ja temperamentse inimesena oli ta kõigest suures vaimustuses. Sügavalt liigutatult rääkis ta, kuidas nad teel Paidest Tartusse olid jäänud takerduma Nõukogude sõjaväekolonna taha. Komandör, kuulanud ära, kes ta on ja kuhu tõttab, lasi tee vabastada ning kogu väeosal au anda eesti revolutsionäärile.

Pärast miitingut Raekoja platsil hakkasid demonstrantide kolonnid liikuma Tähtvere parki. Seal toimus omapärane manifestatsioon. Inimesed kogusid gruppidesse, kuulasid kõnelejaid, arutasid sündmusi. Meeleolu oli ülev. Kõnesid peeti palju. Ka mul endal tuli veel kord esineda.*****

Miitingule sattus ka auto punaarmeeleas- tega. Nad olid teel Tähtvere mõisasse. Ohvitser kanti kätel lauani, millelt paluti esineda. Kuid tundub, et neile oli situatsioon veel üsna võõras. Erilist vastukaja tema kõne ei äratanud.

Hinge on jäänud põgus kohtumine ühe lihtsalt riietatud naisega. Ta tuli minu juurde ja lausus: «Olen majateenija ja palun — tehke nüüd ometi üks korralik riik valmis, nii et saaksin ennast inimesena tunda.» Ütlesin talle, et pole õige öelda «tehke», vaid «teeme». «Kuidas ma siis riiki teen, kui ma eluaeg pole teinud muud, kui härrastel pesu vahetanud ja pörandaid pesnud.» Peab ütle-

---

***** Ajaleheülevaate põhjal puudutas H. Habermani kõne Raekoja platsil intelligentsi ülesandeid alanud sündmustes («Eesti intelligentsil on kohustused leida oma rahvas ja abistada ning juhtida teda uue tuleviku rajamisel...»). Tähtvere pargis peetud kõnes kritiseeris H. Haberman kodanluse hariduspoliitikat. — «Postimees», 1940, 22. juuni, nr 167.

ma, et taoline kohtumine ja jutuajamine ei jäänud sel päeval sugugi ainsaks.

Tähtvere pargist kavatseti minna Raadile mälestama langenud revolutsioonivõitlejaid. Esimene peatus tehti «Postimehe» toimetuse ees. Minu jaoks demonstratsioon siis lõppeski. Koos M. Laossoni, A. Hindi, I. Kruusi, A. Uibo ja K. Taeviga hakkasime «Postimeest» üle võtma. Kohe pidime välja andma ka esimese numbriga «Rahva Postimeest», nagu omavahel lehe ristasime. «Postimehe» toimetaja oli tollal J. Kitsberg. Tegime talle kõik koos selgeks, et rahvas on meile ülesandeks teinud välja anda uus «Postimehe» number. Toimetajale oli meil vaid üks küsimus: kas ta teeb kaasa või ei? Ta teatas, et võib seda küsimust otsustada vaid toimetuse koosolekul. Koosoleku läbiviimiseks palus ta viis minutit. Veidi aja pärast ilmuski ta taas nähtavale ja ütles, et toimetus lööb uue lehe väljaandmisel kaasa. Vaja vaid mõista, kuidas. Ütlesin, et me koostame juhtkirja, vaatame läbi kõik ülejäänud ilmuva materjali ja lisame üht-teist juurde. Tegime Laossoniga sealsamas juhtkirja valmis. Peab ütleva, et eelnevalt lehte planeeritud lood olid üsna tageda iseloomuga. Andsime toimetajale valminud maketi alla kirjutada. Vähe aja pärast teatas Kitsberg: «Kui ma sellele alla kirjutatan, teevad Tõnisson ja Kant homme mulle tuule alla. Ma ei saa alla kirjutada.» Küsisin siis, kas tal ei oleks paras aeg mõelda, mis saab homme «Tõnissonist ja Co-st»? Ehk tehakse hoopis neile tuul alla? Kitsberg istus ja mõtles. «Ega tea jah. Kirjutame alla!» oli tema lõplik otsus. Nii et esimene revolutsiooniline «Postimehe» number ilmus vana toimetaja allkirjaga. Tahtsime väga, et leht ilmuks veel samal päeval. Viisin ta ise trükkotta ja palusin: «Pange kõik rattad käima, et see nii ruttu välja tuleks, kui vähegi võimalik.» Number ilmus siiski alles järgmisel hommikul.

Niisugusena on minu mälestustesse jäänud see juunipäev. Öhtul otsis mind üles Paul Keerdo ja ütles, et mul tuleb kiiresti sõita Tallinna ja minna Karl Säre juurde.

REIN VEIDEMANN

Millest näen, millest tunnen, et on alanud u u s a e g? Nõnda küsivad täna paljud iseendalt, oma sõpradelt, nendelt, kellel kohustus vastata. Kas uus aeg algab sellest, et kauplusesse minnes võid avastada end äkki keset küllust, valikuvabadust, et üht ja sama teenust pakuvad sulle erinevad inimesed, erinevad ettevõtted, võisteldes omavahel sinu «eelistuse» pärast? Ei, uus aeg ei alga sellest. Aineiline hüve ei ole teatridekoratsioon, mille võib püstitada paari nädalaga, mis hakkab vananema esietendusest peale ning mis lammutatakse pärast tüki mahavõtmist kavast. Aineiline hüve ise ei ole uue ajastu eeldus, vaid paljude protsesside summa, tulemus.

Loomulik oleks oletada, et uus aeg algab inimesest. Aga siin tuleb edasi küsida: misugusest inimesest? Suur osa inimestest on juba «valmis», välja kujunenud ja sellistena jäävad nad oma aega. Teisel osal on kõik alles ees ja seetõttu ei saa nemadki tähistada uue aja algust. Neist saavad uue aja lapsed. Kõne alla tulevad siis inimesed, kes on püsinud uue ootuses, suutnud säilitada endas valmisoleku uuele, kes on elanud piiril. Piirulukorras avaneb nii see, mis jääb ringi sisse, kui ka ringist väljaspool asuv maailm. Inimene piirulukorras on avatud inimene. Tema kõhklustes, kahtlustes kehabub kahe jõu, kesktõuke- ja kesktõmbejõu omavaheiline võitlus. Tõenäoliselt tundis Marx süm-paatiat niisuguse inimese vastu. Vaevalt oleks ta midu oma «Pihtimuses» lemmikmotoks kirjutanud «De omnibus dubitandum».

Niisiis, kui uus aeg algab inimesest, siis algab see piirilolijast. Piirilolija avatus on tagatis (uue) idee tekkimiseks. Ludwig Feuerbachi üks tuntumaid teese kõlab: «Idee on arenemise võimalus». Ma ei pea seletama, et idee tekkimiseks ja olemasoluks ei piisa ainuüksi selle kandjast, et selleks peavad olema ka objektiivsed tingimused, soodus keskkond — oleme seda ju korranud õpikust õpikusse. Mind huvitab käesoleval juhul tõesti vaid selle rõhutamine, et uue ajastu äratundmine algab idee produktiivsusest. See idee või, täpsemalt, ideestik peab olema sedavõrd revolutsiooniline, et murda vana aja stambid, olla alternatiiviks ja kätkeda endas peale selle veel energiat edasiarenemiseks, koguni kumuleerimiseks.* Peab lootma, et praegused ideed seda on.

Mind rõõmustab, et oleme jälle liikuma

hakanud, ja seejuures suunas, mis tõesti üritab põhineda uuel ideel. Muidugi, me ühtlasi otsime seda. Sest mõtlemine on otsimine. Ja mõtlemine ei tunne piire. Ei saa siis öelda, et teie seal metropolis muudkui mõelge, meie siin provintsis vaatame, mis sellest välja tuleb.

Aga «mõtete valvurit» hirmutabki just ideede paljususe ja mitmekesisuse võimalus. Tema tahaks, et marksism oleks mugav ja käepärane, et see oleks taandatud otseku kristlik dogma kümnele käsule, ja et kõike, mis jääb sellest väljapoole, saaks määratleda kui õpetusele vastanduvat ja kahjulikku. Ta unustab, et seesugune «mõtlemine» õhnestab mõtlemise printsiipi (tees — antitees — süntees) ennast. Ja loomulikult unustab ta siis ka selle, et marksismi võlu ja veenvus seisnevad Hegeli dialektikast edasiarendatud loovusel, et marksism «on arvel» kõigi eelnevate ajastute õpetuste kogemus ja et seesuguse mälu olemasolu tõttu on marksism võimeline ühtlasi dialektiliselt assimileerima endas erinevate mõttesuundumuste produktiivsemaid aspekte.

Oleme nüüd kõrgetelt foorumitelt kuulda saanud, et just marksismi loovat arendamist on jäänud väheks meie ühiskonnateadlaste tohtus seltskonnas. Aga see ei ole ka ainult teadlaste asi. Marksism on meie kõigi asi. Sest vastasel korral võib ju jälle ühel päeval juhtuda, et kateedritest muudkui loetakse ja tõestatakse, presiidiumidest kuulutatakse, aga elu kisub kiiva.

Mis oleks selles olukorras noore inimese kohus? Ma ei tunne end kasvatava «onukesena», et banaalsuseni korrata *à la* «tuleb õppida uut meele mõtlema» või «aktiivsemalt ellu suhtuma» jne. Kardan, kas mõtlemit üldse saab õppida. Loogikat küll. Mõtlemine pigem kujuneb, kujundajaks muidugi elu. Kui ma midagi aga tõesti soovitada julgeksin, siis oleks see eneses küsimisvalmiduse harjutamine, sest kes juba küsida oskab ja julgeb, küllap sel on siis ka suhe ühiskonnaga ja küllap suudab ta siis tõusta juba oma igapäevase elu kohale.

Sellesamas küsimisvalmiduse harjutamises näen ka noorteajakirjanduse üht põhi-

* Idee arenemise esimeses järgus prevaleerib sage-li kriitilisus (eituse). See ei saa olla poolik, sest siis ei saa üle minna eituse eitusele. Seepärast, kui täna võidutseb kriitiline meel, siis ei maksa minna seda manitsema, vaid seda tuleb käsitada kui tee puhastamist, rajamist uuele.

toimet. Mind on ikka hämmastanud paljude meie väljaannete kiretus, registreeriv-tutvustav põhiilme, mida aeg-ajalt katkestab tähtpäevapaatos ja mis seetõttu mõjubki võltsilt, et see on ainult tähtpäevaline. Kui vähe oskab meie ajakirjandus küsida — ja ma mõtlen seejuures elu põhiküsimusi! (Kes me oleme? Kuhu läheme ja missugune on meie koht Päikese all?) — ja kui palju võib leida seesugust varjatud küsimistarvet rahva hulgast?! Me nagu pelgaksime vastata ja kardaksime oma vastustes eksida.

Ilmne uus aeg nüüd selles, et meil ei oleks üksteise ees saladusi, ei küsijail ega vastajail. Ja lisagu uus aeg ajakirjandusele omaduse olla *i d e e d e p a n g a k s*. See tähendab, et senise elutõe peegeldamise kõrvale tõuseb võrdväärseks toimeteguriks mõtete kogumine, avamine, võimendamine ja vahetus. Nii loob ajakirjandus ühiskonna-elu dünaamilisusele adekvaatse vastet ühiskonna teadvuse tasandil. Sest uus on üksnes see, mis pidevalt uueneb.

LUGEJA KOOL

AIN KAALEP IV

Eelmise vestluse lõpetasin küsimusega, mis loodetavasti mõnele lugejale intrigeerivalt mõjus: kuivõrd tohib või peab lugeja ennast samastama niisuguste romaanide peategelastega nagu Dostojevski «Kuritöö ja karistus» ja Tammsaare «Tõde ja õigus»? Ühe lugeja seisukoht on vahepeal tõepoolest minuni jõudnud, ja oma rõõmuks pean märkima, et tema mõttekäik suundus just sinna, kuhu ma seda suunata tahtsingi. Nii et võin mõninga rahuloluga jätkata seda arutlust kirjanduse emotsionaalsusest ja romaani-kunsti olemusest.

Tema arutles nii. Ei ole sugugi tõestatud, et lugejate enamik teosesse sisse elab, lugejaelamus seisneb hoopis kaasa-elamises. Nii et romaani (mõistagi hea romaani) tegelase tegusid, mõtteid, tundeid ei ole tarvis pooldadagi, kõnelemata nende omaksvõtmisest, tähtis on ainult, et neid mõistetak ja nende vastu huvi tuntaks. Autori meisterlikkus tekitab mõistmist ja huvi, millest siis kasvab tõeline kaasaelamine; see viimane jääks aga jõuetuks, kui ei hõlmaska ka lugeja tundeid.

Tema arutles muidugi lähtudes omaenda kogemustest, millest ta ei kavatsenud mingit üldreeglit tuletada. Aga teoreetilise aluse saan ma juba lisada omalt poolt, pöördudes sealjuures taas iidsetesse aegadesse, kust aina ju on võtta ikka veel kasutamiskõlblikku tarkust. Nii umbes kahe tuhande kolmesaja aasta eest kirjutas vanakreeka filosoof Aristoteles teose «Luulekunstist» (ilmunud Jaan Undi tõlkes ajakirjas «Keel ja Kirjandus», 1982, nr 7 ja 8). Tõsi küll, romaanist ei kirjutanud ta selles teoses sõnagi; ei saanukski

kirjutada, sest romaani ei olnud tollal veel olemaski. Tolleaegse ilukirjanduse kõige kandvamaks žanriks oli tragöödia, mille elamuslik vastuvõtt toonase avalikkuse poolt on mitmes suhtes võrreldav tänapäeva romaani omaga. Just tragöödia süüvis inimhinge vastuoludesse ja keerdkäikudesse, tehes seda küll nii pühalikult tõsisel stiilis, et tänapäevakirjanduses sellega midagi võrreldavat õieti pole, kuid samal ajal saavutades niisuguse intensiivsuse, et see pole oma mõjuvõimu kaotanud ega tõenäoliselt kaotagi. See, mis inimhinge sügavustes leida, on sealjuures ikka põhiliselt sama, see ei ole aastatuhandete jooksul muutunud, muutlikud on olnud pealiskihid... Aristotelese meelest tekib traagiline elamus *h i r m u s t j a k a a s t u n d e s t*: «See, kes kuuleb nende sündmuste toimumisest, tunneb juhtuva puhul nii külmavärinaid kui ka kaastunnet.» Huvitav on veel lisada, et tragöödia peategelane peaks tema arvates olema «omasugune», selline, kes pole «eriliselt väljapaistev võoruse ja õigluse poolest ning kes ei satu õnnetusse mitte pahalisuse ja kõlvatuse, vaid mingi eksiarvamuse tõttu». Aga mingit samastumist sellise «omasuguse» tegelasega ta küll ei nõua. Mõistmisest piisab!

Kas ei ole need Aristotelese hirm ja kaastunne väga omal kohal, kui tahame ise loomustada neid tundeid, mis meid haaravad lugedes näiteks Raskolnikovi pihtimust Sonjale või kirjeldust sellest, kuidas Indrek annab oma emale mürki? See, et me üldse ei jaga Raskolnikovi mõtet, nagu võiks lähtudes loosungist, et «inimene pole mitte täi, vaid Napoleon», kedagi — kas või halba inimest — tappa, või seegi, et Indreku tinti õlgu kehitama panevalt passiivne loomus meile lähedane pole, jääb meie tundeist kõr-

vale. Tänu Dostojevski ja Tammsaare suurele kunstimeisterlikkusele kardame ja kurvastame nii Raskolnikovi kui Indreku pärast.

Aga nüüd oleme jõudnud kõige tähtsamani. Olen kindel, et Dostojevski ega Tammsaare polnuks rahul lugejapoolse vastuvõtuga, mis piirdunuks ainult hirmu ja kaastundega, emotsioonidega. Nende äratamine oli suurtele kirjanikele ja mõtlejaile vajalik kui vahend, mitte kui eesmärk. Tundeliselt vapustatud inimestid nad panna mõtlema, tundeid tahtsid nad suunata kindlasti inimhinge sellesse osasse, mis teeb järeldusi ja otsustusi, et siis nende põhjal kavandada tegusid, ühesõnaga, lõpuks pidasid nad ikkagi silmas inimese arusaamisvõimet, mõistust, intellekti.

Intellekti abil võime sõnastada õpetuse (ärgem kartkem seda sõna, see on hea sõnal!), mille mõlemast romaanist kaasa võtame. Väga suurtes joontes võiks see olla selline. Kõige tähtsam on armastus. Kui see unustatakse, muutub väärtusetuks, isegi ohtlikuks, isegi kuritegelikuks üksikisiku eneseteostus ja ka igasugune võitlus tõe ja õiguse eest. Nõnda siis väga üldistavalt. Edasi peakime juba täpsustusteni jõudma, ja muidugi hakkaksime siis märkama Dostojevski ja Tammsaare mõttemaailma erinevusi, mis on siiski õigegei suured, olgugi nad põhilises ühel nõul. Aga käesolevate ridade sihiks ju polegi anda kõnesolevate romaanide hõlmavat analüüsi.

Ärgem nüüd unustagem peasja: oleme jõudnud mõistuseeni. Kes siis ei teaks, et see ongi, mis meid, inimesi, loomariigist esile tõstab, järelikult ka kohustab: kui me seda ei kasutaks, reedaksime Suure Looduse ülesande nagu lind, kes ei tahaks lennata, ja karistuseks muidugi lõpuks hukkuksime... Ka kõige ilusamad ja jõulisemad emotsioonid ei asenda intellekti, isegi mitte kirjanduses. Ja eks saa me teadlikuks oma emotsioonidegi väärtusest alles intellekti päikesesäras.

Kirjandusteose kogu rikkalikkus avaneb alles siis, kui me elamuslikule osasaamisele lisame mõistusliku vaatluse. Või õigemini: tervikelamusest moodustab tunnete liigutatust ainult ühe osa, terviku loojaks saab alles intellekt.

Tuleme hetkeks tagasi nendesamade romaanide juurde, mida eespool hirmu ja kaastunnet meenutades silmasime. Mõlemas on näiteks väga tugev psühholoogiline

kude: tegemist on lausa uurimustega, mida täiesti võib vääristada sellest seisukohast, et aeg-ajalt osutab ilukirjandus teed teadusele, antud juhul siis psühholoogiateadusele. Lugeja õpib hoopis sügavamalt kui üksnes oma isiklikele elukogemustele tuginedes tundma inimest kui sellist. Mõlemal teosel on suur ajalooline väärtus: Dostojevski annab suurejoonelise pildi möödunud sajandi Venemaa ühiskonnast ja selle probleemidest, milles juurduvad ju nii mõnedki tänapäevaprobleemid; Tammsaare pakub võimsa kujutuse eesti rahva kõige olulisemast arengust umbes poole sajandi jooksul 1920. aastateni, eesti rahvuse tekkimisest. Kirjanduslooline vaatlus võiks meie intellekti eriti rikastada: püüdkem vaid leida motiive, mis Dostojevskil viitavad näiteks Piiblile ja Tammsaarel Goethe «Faustile», või võrrtelgem «Kuritööd ja karistust» Turgenevi «Isade ja poegade» ning Tšernõševski «Mida teha»-romaaniga, «Tõde ja õigust» aga... kas või ainult selle neljandat osa Vilde «Mäeküla piimamehe» ja Tammsaare enda kahe romaaniga, «Kõrboja pere-mehega» ja «Elu ja armastusega». Isegi biograafiliselt end täiendades võiksime oma elamust rikastada: Dostojevski ja Tammsaare elulood annavad mõnegi pidepunkti nende loomingule liginemiseks; siin on vajalik siiski olla ettevaatlik, sest kui me nende romaanides lausa autori enesekujutust näeksime, oleksime küll päris naiivsed. Üldse peab olema ettevaatlik ilukirjandusliku teose ja selle alusmaterjali võrdlemisel: prototüübid võivad ju olemas olla, aga ega nad ilukirjanduslikule tegelasele täpselt vasta kunagi; isegi nii elulähedase Oskar Lutsu loominguga mõistmisel ei saavuta me liiga palju, kui me näiteks tema mälestusteseeria Andrest autori enda täpse teisikuna näeme. Et lõpetada veel ühe tsitaadiga Aristoteleselt:

«Ajalooline ja luuletaja ei erine mitte selle poolest, kas nad kõnelevad värrsides või värrssideta (---), vaid selle poolest, et üks kõneleb toiminust, teine aga sellest, mis võib toimuda. Seetõttu on luule filosoofilisem ja tõsisem kui ajalugu: kõneleb ju luule rohkem üldisest, ajalugu aga üksikust.»

Luule all mõistab Aristoteles muidugi kogu ilukirjandust, nii et ka meie väikeses romaani-arutluses peaks tema mõte märki tabama — ja meie mõistust teritada aitama.

ÜLO KAEVATS

MIS ON TEADMINE? Mõtle, lugeja, veidi... veel natuke... ja veel... Kes teab, et ta teab, mis on teadmine mitte ainult argitähenduses, see võib meie seekordse mõttematka rahumeeli kaasa tegemata jätta. Kes arvab seda teadvat, võiks oma arvamuse kinnituseks või korrigeerimiseks alljärgnevad märkmed siiski läbi lugeda. Ülejäänud aga peaksid märkama, kui sügavad ja piirideta on ühe näiliselt lihtsa, kuid olemuselt filosoofilise küsimuse varjatud tagamaad.

Mitmesugused teadmised on inimesi «ümbritsenud» kõikjal ja alati, kuid tänapäeval, teaduse ja tehnika progressist johtuva infoplahvatuse ajastul, on neid kindlasti rohkem kui iialgi varem. Teadmiste saamisele ja omandamisele, nende säilitamisele ja korrastamisele, kasutamisele ja edastamisele kulutab nüüdisvõimelisatsioon tohtu suuri vahendeid. Egas asjata 20. sajandit infosajandiks nimetata! Ennekõike teadmistega seostame usu inimese (kõik-) võimsusse ja lootused sotsiaalsele progressile. Teadusteadmised on selle usu ja lootuse vundamendiks, tehnilise ja sotsiaalse arengu käivitajaks. Ent juba praegu, eriti aga (lähi)tulevikus, elab inimkond paljude ressursside piiratuse, halvenemise ja lõppemise tingimustes. Seepärast tõusevad teadmised kui kõikide muude ressurssidega võrreldes täiesti unikaalne «tooraine» eriti lootusrikkalt esile: teadmised ei kahane ega kao kasutamisel, vaid hoopis kasvavad-rikastuvad.

Teadmised on igasuguse inimtegevuse tarvilik eeldus ja vaimutöö peamisi tulemusi. Teadmiste abil me mõtleme, orienteerume asjades, inimestes ja olukordades, tegutseme, meenutame olnut ja projekteerime tulevikku. Et seda kõike järjest paremini teha, peame aina rohkem teadma. Selleks aga tuleb omakorda teada sedagi, mida üldse tähendab midagi teada ja kuidas kõige paremini saada (palju) teadjaks.

Inimeste igapäevane mõttering on küll rikas erineva loomu ja otstarbega teadmistest, kuid siin tavaliselt nende ümber eriti ei probleemitseta. Arutlemistarvet kahandab kindlasti asjaolu, et teadmised on keele, mina, mõtlemise, meelelise taju, ruumi, aja, armastuse jts nähtuste kõrval üks neid realiteete, millega kõik inimesed juba maast madalast kokku puutuvad. Niisugusest kooselust sünnib loomulik arusaamine, et need «elukaaslased» on nagu iseenesest tuttavad, lõpuni tuntud ja mõistetud. Argimõtlemine ei kahtle selles, kas meie teadmised maailma

ja iseenda kohta ongi üldse täisväärtuslikud. Loomulikult on! (Kõhkclus on siin harv külaline, mõtteviisi terviklikkuse seisukohalt pigem erand kui reegel.) Pealegi tuleb iga terve mõistusega indiviid talle vajalike teadmiste hankimisega iseseisvalt toime. Ning on hoopis väheoluline, et ühel läheb see paremini korda kui teisel.

Tavateadvuse niisugune teadmise-optimum on tugevasti juurdunud paljude põlvkondade tunnetuskogemuses. Ja absoluutne enamus inimesi saabki oma elus taolise seadumusliku pagasiga lahedasti hakkama. Aga ometi: kui palju vaesemad me oleksime, kui piirduksime kultuuriruumis vaid selle kõrgusega, mille loob argitunnetus! Sest mitte kõik, mis tuntud, pole kaugel: kiiresti veel tunnetatud, nagu õpetas Hegel. Argiteadvuse «süüdimatus» tuleneb praegusel juhul tema enesekindlusest võtta maailma tunnetatavust kui midagi lihtsat ja iseendast mõistetavat. Põrmugi ei imesta ta selle üle, et tunnetus, s.o teadmiste omandamine (saamine? loomine? hankimine?) üldse võimalik on. Aga imestamisvõime pole ainuüksi tunde maailma nähtus. Juba Platon ja Aristoteles seostasid tunnetuse, tõetsingu alguse mõtleja oskusega imestada. Ning kuus on ihanud seda lapseomadust kõik loojad!

Kriitilist mõistust ei ole too rahulolu õnneks iial uinutanud. Sest tema jaoks pole miski liiga selge, mis ei vajaks sügavamate eelduste ja aluste otsimist, tekkeliste, ehituslike, toimimise ja arenemise seoste väljaselgitamist, terviklikkuse avamist, selle miski ja keskkonna vastasseoste selgekestegemist. Filosoofia jaoks on need «miskid» ennekõike maailm, inimene, teadmine, headus ja ilu. Kõik muu on nendega seotud või neist tulenev.

Justkui vastukaaluks argiteadvuse ühekihilisele teadmise käsitusele on filosoofias teadmise probleem igipõline ja üks keskseid. Mis on üldse teadmine? Millised on ta omadused? Missugune on ta olemise viis? Kuidas teadmisi saadakse? Kuidas klassifitseerida erineva loomuga teadmisi? Missugune on inimteadmiste üldstruktuur? Mille poolest teadmine erineb arvamusest, illusioonist, veendumusest, eelarvamusest, tajust, kujutlusest? Milline on teadmise vahetõde tegevuse, usu, väärtuse, oskuse, tarkusega? Missugune on teadmiste hulga ja teadmiste sügavuse suhe viljakas loomingu protsessis? Milline on teadmiste roll inimese vaimuilmas? Milliseid funktsioone täidavad teadmised kultuuris? Kas tehissüsteimid (raalid) võivad omada ja omandada teadmisi? Jne, jne.

Niisuguse küsimusterea ees osutub tava-

teadvuse intuiitiivne selgus sügavalt illusoorseks.

Kui teadmistel on nii tähtis osa ühiskonna, kultuuri ja üksikinimese elus, miks ei peaks neid siis ka nende rolli vääriliselt uurima? Põhimõtteliselt pole nad uurimise jaoks ei halvemad ega paremad kui näiteks tahke keha, demograafilised protsessid või vähtkõbi.

Kuidas aga teadmisele kui uurimisobjektile ligi pääseda? Ja kuidas olla kindel, et teatud hetkel oleme ta täielikult hõlmanud? Meenutagem ebamugavustunnet, mis (oletavasti) tekkis loo alguses palutud iseseisva mõtlemise hetkedel. «Ma... noh, tean seda küll, aga... ei oska ütelda.» Mida üldse tähendab uurida tunnetuse allikaid, eeldusi, võimalusi, piire? Neile küsimustele pole lihtne vastata. Ometi on filosoofid aegade jooksul peale probleemide nägemise ja uurimiseks soodsa seadmise välja töötanud ka nende filosoofilise lahendamise vahendid — spetsiaalsed mõistesüsteemid, mis hõlmavad kogu uurimissituatsiooni põhimomendid. Marksistlik filosoofia näiteks töötab niisuguste mõistetega nagu tunnetuse subjekt ja objekt, praktika, vastastoime, peegeldus, meetod, kogemus, taju ja mõtlemine, keel, objektiivne tõde, tõestus, fakt, hüpotees, mudel, teooria, tegevus, tunnetuskujund, märk, mõiste, tähendus jpt. Peale filosoofilise tunnetusteooria ja loogika uurivad teadmiste saamist, kvaliteeti, organiseerimist, toimimist ja arengut veel vähemalt psühholoogia, lingvistika, pedagoogika, heuristika, informatsiooniteooria, teaduse metodoloogia, teaduse ajalugu, teadmise sotsioloogia. Viimasel ajal on siin keskset kohta võitmas kognitoloogia — inimõtlemise komplekse uurimise suund. Filosoofia ülesandeks on kogu see hargnemine ja killunemine üht otsa pidi siiski koos hoida. Ilma selleta oleks tegemist luige, haugi ja vähi looga.

Filosoofiline teadmise uurimine ei jälgi seega niivõrd teadmise erinevaid avaldumisvorme, kui püüab tabada tuuma. Sest üksikut ei saa uurida, kui alatasa üldisele komistatakse. Kas filosoofia on oma ülesandega ka toime tulnud, ons teadmise sügavaimad saladused juba avastatud? Vastata võiks niimoodi: tehtud ja leitud on väga palju, kuid uurida ja avastada pole vähem. Sedavõrd ammendamatu on teadmiste maailm. Üks suuremaid raskusi uurimise teel on olnud teadmise esitamine kindlapiirilise uurimisobjektina. Suhteliselt hõlpsasti on märgatud teadmise pinnalisi, vahetuid, nähtumuslikke tahke ja seoseid, kuid ikka osakaupa ja ühekülgset on tabatud varjatud, vahendatud, olemuslikke külgi. Neid viimaseid tuleb aga otsida väga sügavalt ja kaugelt, sest teadmistes koondub praktiliselt kogu kultuur. Filo-

soofia ja loogika ajaloos on teadmisi uuritud ikka «maskeeritult», mitte iseseisvalt, vaid nendega kaasnevate ja piirnevate fenomenide kaudu. On uuritud teadmiste saamist (s.o tunnetusprotsessi), teadmiste sotsiaalset funktsioneerimist (s.o ühiskonna eneseteadvuse vorme), teadmisfragmente, mis seotud erinevate mõtlemisvormidega (mõiste, otsustus, järeldus, hüpotees jt).

Möödunud aegade mõtlejad on teadmiseprobleemis avastanud paljugi alustpanevat ja olemuslikku. Nimetagem üksnes suurimaid neist: Demokritos, Platon, Aristoteles, F. Bacon, R. Descartes, J. Locke, I. Kant, K. Marx, L. Wittgenstein, E. Husserl jt. Meil ei ole siinkohal ruumi nende igaühe panust kas või paari lausegagi skitseerida. Tutvustame ainult üht käsitlust, mis vast on argiteadvust, tervet mõistust kõige rohkem mõjutanud. Demokritoselt pärineb esimene selgelt sõnastatud ja materialistlikus mõtetraditsioonis kava käibinud arusaam, et teadmine on eseme koopia ülekanne tunnetaja pähe. Kõik inimest ümbritsevad esemed produtseerivad iseenda mikroskoopilisi materiaalseid dublikaate (eidoseid), mis ruumis «voolates» põrkuvad kokku inimese meeleorganitega, tungivad ajju ja paigutuvad seal teadmisenähtuse maailma kohta. Antiikfilosoofide loomulik eeldus, et teadmine ei saa olla midagi muud kui esemete eriline koopia, teiseses materialismi edasises arengus arusaamaks, et teadmine on kujund esemest, asi, mis võib eksisteerida ka subjektist sõltumatult (näiteks raamatus). Vaieldi peamiselt nende mehhanismide üle, kuidas objekt teadmiseks tõlgitakse.

Tänapäeval on teadmise filosoofiline käsitlus loomulikult võrratult komplitseeritum. Marksismi filosoofias, dialektilises materialismis, on selle loomisest peale paika pandud küll mõningad teadmise mõistmise viljakad üldprintsüübid, kuid tõelist edu tervikvaate loomisel on taganud tunnetuse ja teadmise uurimine paaril viimasel aastakümnel nn tegevuskontseptsiooni raames. Teadmise eripära tuleb seletada selle tegevuse (sotsiaal-kultuurilise, tehnoloogilise, operatsioonalse ja muude külgede) avamisega, mis teadmise saamiseni viis. Teadmist mõistame niimoodi erilise vaimse tegevusena, mille operatsioonid pärinevad (lõppkokkuvõttes) praktilise tegevuse operatsioonidest ja objektideks on reaalsed objektide asendajad-esindajad mõtlemises (keelemärgid, joonised, sümbolid jms). Alles sel viisil saab materialismi üks alustõdesid — «teadmised on objektiivse reaalsuse peegeldus inimpsüühikas» — tänapäevasele tunnetustasemele vastava sisu. Aga mitte kõik pole siin veel selge, palju on vaieldavat. (Soovitan asjahuvilistele lugeda nii üle- kui sisse-

vaateks kõlbavat väga head raamatut: В. С. Швырев. Научное познание как деятельность. М., 1984, 232 lk). Arvatavasti loetletud raskuste ja üksmeele puudumise tõttu, aga samuti ammendava ja lõpliku definitsiooni võimatuse pärast puudub märksõna «teadmine» näiteks autoriteetses Filosoofia Entsüklopeedias, ka ENEs. Ent neidki teatmeteoseid lugedes, kus säärast tihendamist siiski üritatud on, ei saa just palju targemaks.

Mida siiski tähendab midagi teada saama, teadmist omandama? Eks eelkõige seda, et inimese kogemustepagas rikastub mingi kultuuris akumuleeritud, tihendatud, kontrollitud ja kinnitust leidnud uue kogemusakti võrra. Inimese sisemaailm saab nagu juurde ühe täiendava «akna» välismaailma. Eriti oluline on, et uue kogemuse omandamisega peab tingimata kaasnema sellest arusaamine, mõistmine. Üksnes siis lülitub see inimese teadmistesüsteemi ja võib informeeritusena saada sihikindla käitumise koostisosaks. Uus teadmisfragment esineb reeglina keelelises rüüs, on enamjaolt väljendatud mingi reegli, soovituse, järelduse või kirjelduse kujul. Nimetatud situatsioon ei kujune ühtäkki ega üleöö, vaid vormub paljude inimeste ja põlvkondade ühistegevuses, vastavate nähtuste pikaajalise hõlvamisega käigus. Sest uus teadmine tekib üksnes vana teadmise täpsustamise ja teisen-damise tulemusena, keeleliste väljendusvahendite arendamise käigus.

Kas niimoodi mõistetuna ei ole teadmine kui uurimisobjekt meil lõpuks käes? Oh ei. Mis on kogemus? Mis on keel ja kuidas see areneb, esitab teadmist? Samuti mõistmisprotseduuri mitmekihilisus ja uue teadmisosise «esivanemate», s.o varasemate teadmisüksuste ahela ebamäärane pikkus — need on vaid mõned probleemid, mis muudavad uurimissituatsiooni hägusaks. Pealegi on teadmises sulandunud tema sisu (teadmise objektide omadused ja seosed vastavas keeles väljendatuna) ja vahendid, millega teadmine on saadud (eksperiment, intuitsioon, teoreetilise mõtlemise meetodid jms). Need vahendid aga ei ole teadmise sisu suhtes midagi välist, vaid on ta tekkimise, olemise ja

arenemise põhitingimusi. Teadmine ei sünni ega ela mitte tühjuses või kõlevaeses abstraktsioonide maailmas, vaid teatud kindlas kultuuri aegruumis. Viimase rikkus ja elujõud määravad teadmise iseloomu ja saatuse.

«Vaid vähesed teavad, kui palju peab teadma, et teada, kui vähe me teame,» manitseb elutargalt tuntud aforism.

«Teadmine on jõud,» kuulutas juba 17. sajandi algul uusaja teaduse lätete juures inglise filosoof Francis Bacon. Aeg on sellele lihtsale mõttele andnud prohvetisõna kaalu. 21. sajandi künnisel ei kahtle keegi, et just teadusteadmine on erim vorminud nüüdisivilisatsiooni palgejooni, veel rohkem teeb ta seda tulevikus. Tõeste teadmiste muretsemine ja kasutamine on arenenud ühiskonna eksistentsi asendamatu alus.

Ometi pole ükski asi ainult hea. Ta on seda vaid ühekülgses, s.o pooltõde-poolvale-mõtlemises, dialektiline mõtlemine peab silmas mõlemat poolt. Inimkond ja maailm ei ole iial varem olnud nii ohtlikult enesetapu piiril. Teadus hangib tõeseid teadmisi ja võimaldab neid praktilise tegevuse kaudu muuta tõest lahusesisvaks üldtarbitavaks hüveks või hüveks väljavalituile või... inimkonna hulgihävitusvahendiks. Kõik sõltub teadmiste kasutamisest. Ohtlikuks muutuvad teadmised siis, kui inimesed, ametkonnad, valitsused kas ei näe ette uute võimalustega kaasnevaid tagajärgi, ei arvesta neid piisaval määral või kasutavad teaduse ja tehnika saavutusi omakasupüüdlikel ja ideoloogilis-poliitilistel eesmärkidel ühapävatulu saamiseks, allasurumis- või koguni tapmisvahendina.

Suuri pingeid ja kulutusi tuleneb sellest, et teadmised on ühiskonnas jaotunud äärmiselt ebahõltselalt, seda nii inimeste, institutsioonide, professionide kui eluolukordade vahel. Omajagu vastuolulist pretensioonikust külvab pealiskaudne palju-teadmine, tõeline paljuteadmine omakorda jälle ahistab keerulistes olukordades otsustusvõimet, toob kaasa kahtlusi jne.

Teadmiste (punktirne) panoraampildistus otse sunnib edasi minema ilmekamate lähivaatluste poole.

LENDLAUSED. PÜSIMÕTTED

LINNAR PRIIMÄGI
Ecrasez l'infâme!

Vaevalt leidub valguse ja selguse filosoofi Voltaire'i vaimupärandis enigmaatilisemat (mõistatuslikumat), tumedamat väljendit kui «écrasez l'infâme», «l'omastage nurjatu», millega ta kümme aastat (1759—1768), järjekindel nagu Cato, lõpetab oma kirjad. (28. novembril 1762 d'Alembert'ile: «Mida te nüüd teete? Kas tegelete geomeetria, ajaloo või kirjandusega? Aga mida te ka iganes teeksite, lõmastage nurjatu ning armastage seda, kes teid armastab.») «Ecrasez l'infâme!» kõlab korrespondentidele üleskutse, jättes oma grammatilises määratamuses võimaluse käsitada «nurjatuna» ükskõik keda või mida. Aga: nii segaselt saab öelda üksnes enesestmõistetavusi. Kaasaegsetele polnud saladus, mille vastu võitleb entsüklopedistide juhiks tõusnud Ferney Patriarh: jumaliku ettehoolduse, teodiike ning optimismi, loodusseadusi eiravate imede, absurdsete ning amoraalsete usupärimuste, religioosse sallimatuse, õiguse- ja loogikapuuduse vastu — kõige vastu, mis oli ühitamatu (tema) mõistusega. Selle mõistusevastasuse kõige ehedamat avaldust nägi Voltaire fanatismis ning raske on leida tema tolaegsetest kirjutistest kompromiteerivat sõna kui «fanaatik» või «fanaatiline». Eriti selgesti ilmneb see õukondlaste ja daamidele õpetlikuks ajaviiteks mõeldud filosoofilise sõnastiku artiklites, kus «fanaatiku» sünonüümidenä figureerivad «hull», «vaimuhaige», «mõrtsukas», «määratsemistõbine», «freneetik», «lurjus», «ebausklik», «pettur», «ohtlik koletis» jms.

Et Voltaire ei tauni fanatismi mitte fanatismi enese pärast, vaid just kui kõige jälgimat pattu selge mõistuse vastu, selgub hästi artiklist «Entusiasim». Nimelt on entusiasim Vana Šveitslase käsitus fanatismi eelaste. Mõlemad tähendavad pea asemel kõhuga mõlemist. Just sellepärast etümologiseerib Voltaire teadlikult valesti, groteskselt: «enthousiasme» tulenevat sõnast «entrailles», «sisikond». Nii et kui Voltaire hüüab: «Ecrasez l'infâme!», siis riimib kaja ka: «L'enthousiasme.»*

* Omaaegses prantsuse häälduses oli selle sõnalõpu s tumm. Entusiasmikontseptsiooni arengust: W. Krauss. Über französisch «enthousiasme» im 18. Jahrhundert. Rmt-s: Werk und Wort. Aufsätze zur Literaturwissenschaft und Wortgeschichte. Berlin, Weimar, 1972.

Eksivad need, kes vastates küsimusele, kuidas suhtus Voltaire fanaatikutesse, osutavad ainult kirjakohtadele artiklis «Fanatism»: «Palugem vaid Jumalat hommikul tõustes ja õhtul magama heites, et ta vabastaks meid fanaatikute...»**, unustades tema peateose, tema kirjavahetuse kümneaastase refrääni: «Lõmastage nurjatu!» Pidada Voltaire'i sallivaks ainult sellepärast, et ta sallivust käsitles, on sama ennatlik kui pidada teda teistiks artikli «Théiste» pärast. Kas peame siin meenutama ausameelset Pompi gnani, kelle Voltaire naeruvääristas, sest neile meeldisid erinevad filosoofiad, või Montesquieu'd, kelle kuulsust ta kadestas nii sapiselt, et Condorcet pidi teda manitsema, või Buffoni, kelle paleoloogiliste vaadete kallal ta ülekohtuselt ilkus, või Rousseau'd, kelle pihta lennutatud pamfletis «Sentiment des citoyens» kostab «fanaatiline pastori» hää (Lanson)?

Igähele, kes lähemalt uurib valgustusajandi prantsuse vaimuõhustikku, selgub, et entsüklopedistide sallimatus, mille üle kurdab Rousseau' savoia vikaar, kuulub sinna niisama loomulikult nagu nende ususalvudoktriingi. Mõistuseajastu päeva valgustas päike muidugi ühtviisi kõigile; ööd aga valgustasid välgud, mis pidid ometi kuhugi ka sisse lööma! «Ecrasez l'infâme» oli välk, mille tollase filosoofia-Olümposse peajumal paiskas fanatismi pihta.

Ja tabas. See sõna, see mõiste, see meeleseisund osutus haritud Euroopa silmis häbi-väärseks. Ei aidanud siin isegi Rousseau' vastuväited («Kõiges oma verejanulisuses ja julmuses on fanatism ju suur ja tugev kirg, mis ülendab inimsüdan, paneb ta surma põlgama ning annab talle võimsat hoogu, mida tuleb üksnes paremini suunata, saavutamaks õilsamaid voorusi»). Voltaire vastandas fanatismile filosoofia: «Filosoofid on nende hingede arstid, mille mürgitajad on fanaatikud,» kirjutab ta d'Alembert'ile teadmises, et XVIII sajandil filosoof olla tähendab eelkõige evida kriitilist mõistust.

Kriitika, mis meie tänapäevases arusaamas on taandunud pelgalt kunsti järelnähtuseks, oli valgustusajastu filosoofilise eluhoiaku, filosoofia sünonüüm üldse. Kui mitte etümoloogia (kr *krinō* 'eraldan'), siis veenavad selles Kanti kolm kriitilist pea-teost «Puhta mõistuse kriitika», «Praktilise

** Voltaire. Filosoofiline sõnaraamat. Tallinn, 1986, lk. 201.

mõistuse kriitika» ning «Otsustusvõime kriitika»: «kriitika» nende tiitelhel tähendab analüüsi, lahutamise- ja eristamismenetlust, vaatleja ning tema eseme vahelist mõistustlikku distantsi. «Meie ajastu on kriitika pärisajastu, kus kriitikale peab alluma kõik. Tavaliselt püüavad religioon oma pühadusega ja seadusandlus oma majesteetsusega selles pääseda. Aga siis tekitavad nad enese suhtes õiglast kahtlust ega saa enam oodata teeskluseta lugupidamist, mida mõistus möönab vaid tema vaba ning avaliku kontrolli väljakannatanud asjadele,» alustab Kant «puhta mõistuse» eritlust. Olla filosoof tähendas temale olla kriitik, olla kriitik tähendas olla filosoof. Olla kriitik...

Tähelepanuväärselt on fanatism ja kriitilisus jäänud mõisteteks ning eluhoiakuteks, mille vastandlikkus on selgeks lahvatanud kõikidel inimajaloo kriitilistel pööretel. Tungivamalt kui «Ecrasez l'infâme» on seejuures kostnud just ässitus: «Lööge ta maha, ta on kriitik!» Uuema aja kultuuriloo põhikonflikti pole kandnud mitte Poet ja Idioot, vaid Kriitik ja Fanaatik.

Meenutagem, kui selgesti avaldus see tõsiasi näiteks Hitleri-Saksamaa kultuuripoliitikas. Natsionaalsotsialistlikku sõnapruuki analüüsinud kirjandus- ja keeleteadlane V. Klemperer on näidanud***, kuidas «fanatism» ja «fanaatiline» hakkasid Reich'is käibima positiivses tähenduses ning kuidas selles peegeldus fašismi vaimne olemus: «... Et natsionaalsotsialism rajaneb fanatismil ja kasvatab fanatismi kõikide vahenditega, siis oli «fanaatiline» Kolmanda Riigi ajal ülivõrdeliselt kiitev omadussõna. See tähendas mõistete «vapper», «andunud», «visa» ülimalt määra, või täpsemalt: kõikide nende vooruste pühapaistelist sulamit, nii et isegi õrnim halvustav tundevarjund langes LTI uususes ära. Pidupäevadel, näiteks Hitleri sünnipäeval või võimu ülevõtu päeval, ei leidunud ühtki ajaleheartiklit, ühtki õnnitlust, ühtki väeosale või organisatsioonile läkitatud üleskutset, mis poleks sisaldanud «fanaatilist töotust» või «fanaatilist heakskiitu», mis poleks kinnitanud «fanaatilist usku Hitleri riigi igavesse püsimisse.»

Sellele fanatismile oli kriitika muidugi algusest peale vastuvõetamatu. Parteipropagandast kõneldes rõhutas Hitler juba «Mein Kampf'is»: «Niisugusel koosolekul viibiv intelligendikene, kes, hoolimata kõnepidaja mõjust vallutatavaile alamatele kihtidele, norivalt kritiseerib kõnevaimeset madalust (die Rede hinsichtlich der geistigen Höhe bekriftelt), tõendab oma

täielikku mõtlemissvõimetust (!) ning oma isiku väärtusetust noorele (natsionaalsotsialistlikule) liikumisele.» Töö iseenda kallal tähendas õigele natsionaalsotsialistile «enesefanatiseerimist» («Selbstfanatisierung».)****

Teisiti ei saanud olla ka kunstnike ja kunstiga, mida Hitler e ka «kultuurikõnes» 1933 määratles kui «ülevat ja fanatimiks kohustavat missiooni». Osalt muidugi selle missiooni tegeliku kehvuse kaitseks, osalt aga ka fašismi põhimõttelise mõistusevastasuse (ja -pelguse) loogilise tulemusena keelati 1936. aasta novembris Goebbelsi korraldusega igasugune kunstikriitika Reich'ile polnud vaja, et õõnestataks «üldrahvalikku vaimustust», et analüüsitaks «jäägitut andumust». Kriitika, mis per definitionem pole fanatiseeritav, oli kurjast, oli «der jüdische Kritizismus», «Marxismus», «Nihilismus», «Individualismus», «Liberalismus», «Rationalismus» — ja kuulus väljajuurimisele.

Et tervet mõistust siiski välja juurida ei anna, selles veenab ka «fanatismi»-sõna ajalugu: «Juba aasta möödudes Kolmanda Riigi kokkuvarisemisest võib tuua veenva tõendi selle kinnituseks, et «fanaatiline», too natsismi võtmesõna pole ülemääraste tarvitamise tagajärjel iial tegelikult minetanud oma mürgisust. Sest kui kõikjal tänapäeva keeles leidub LTI sugemeid, siis «fanaatiline» on kadunud. Sellest võib kindlalt järeldada, et just rahva teadvuses või alateadvuses elas kõik need kaksteist aastat õige arusaam: nimelt et hägust, haigusele ja roimale ühevõrra lähedast vaimuseisundit oli kaksteist aastat peetud ülimaks vooruseks» (V. Klemperer).

Vaevalt see ajalugu saanuks olla niisugune, kui kriitiline inimõistus piirdunuks vaid «Jumala palumisega hommikul tõustes ja õhtul magama heites, et ta vabastaks meid fanaatikute»st». Kriitikarelva kõrvale, õpetas Marx, on tarvis relvakriitikat. Seepärast peab Voltaire'i «Ecrasez l'infâme!» kriitilises vaimus paratamatult vastu kõlama iga kord, kui kostab sümpaatiavaldusi fanatismile.

Võibki täheldada, et viimasel ajal on meie keelepruugis sõnale «fanaatik» leidunud lähedamat ruumi ning kummalisel kombel varjub tema taga taas vaikne tunnustus ning imetus. Alles möödunud aastal tahtis meie noorteajakiri sisse seada rubriigi «Fanaatik» ja selles tutvustada oma alale «jäägitult andunud» noori! Muidugi, «fanatismi» sagemisele ja leebumisele reageerib kõige tundlikumalt ajakirjanduskeel. Näiteks «Eda-

*** Raamatus «LTI» (1946), mille pealkirja moodustavad esitähed ladina sõnadest «Lingua Tertii Imperii», «Kolmanda Riigi keel».

**** Vt G. Hartung. Literatur und Ästhetik des deutschen Faschismus. Berlin, 1983, lk 145.

sist» võis möödunud suve 9. augustil leida seda sõna koguni kahel korral: avaküljel ütles tuntud lektor oma õpilase kohta: «Tahab ise hirmsasti teha. Olen kindel, et jõuab veel kaugele. Tänapäeva mõõdupuude järgi oma spordile pühendumisega haruldane fanaatik» ja spordileheküljel ütleb pildiallkiri: «Nigel Mansell (inglise autospordifanaatikud kutsuvad teda Our Nige) on süvenenum ja eesmärgikindlam kui eales varem».

Uudne sõnapruuk ei piirdu aga ainult spordivallaga. Keeletundlikumad kirjanikud on üles tähendanud selle vokaabli ringlust kultuurisfääriski. «Loomingust» nr 2, 1985 võis näiteks lugeda, et Viru kolhoosi juht, Rakvere kirjandusklubi eestvedaja, «Tarvanpää» ballettmeister, kohaliku koduloomuuseumi pere ja raamatukoguhoidjad on kõik «kultuurifanaatikud»; et kultuurimaja direktoriks otsitakse fanaatikut; et Rägavere mõis restaureeriti tänu fanaatiku-

tele, kes leidsid fanaatikuid... Kohalikku kultuurisituatsiooni vaadates küsib autor: «Viimseni on välja mängitud fanatism ja entusiasm. Mis nüüd?»

Mis nüüd? — Nüüd on kriitika aeg. Kaine mõistuse ning intellektuaalse ergastuse aeg. Ning mis võiks olla veel loomulikum, kui et see olukord paistab ka kunstisituatsioonist ja kirjanduskultuurist, kus just kriitika ning esseistika on tõusnud silmapaistvale kohale.

Kahtlemata parim, mida kriitika oma tänasel kohal teha saab, on näidata, et kriitiline vaim, kriitiline eluhoiak pole mitte mõne tsunfti omand, mille pruukimiseks peab olema ette näidata ametlik lubatäht, vaid isiksuse omadus, või veelgi täpsemini: isiksuse kriiteerium. Ärgem siis unustagem Voltaire'i õpetust: «Mida te ka iganes teeksite, écrasez l'infâme ning armastage seda, kes teid armastab.»

VAATENURK

TÖNU ÖNNEPALU

Tuletame koos sõnad jälle meelde

Aleksander Suuman. Nofretetega metsas. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 104 lk.

Mul on üks sõber, keda muidu ei või küll luulesõprade kilda arvata, kuid kes Aleksander Suumanist (ehkki ta räägib temastki harva) räägib üksnes ülivõrdes. Ma pean seda oluliseks näitajaks. Luulesõprade hinnangud on sageli liiga ette valmis, et neid tõsiselt võtta. Värske pilk ei peta. See viimane oli öeldud nii sõbra kui Suumani kohta. Ehk kasutades ta enda Vanapagana-tsiteeringut: «Luuletada tohivad poisikesed, / mina ja Sass Suuman / teised ei tohi, teised oskavad.»

Ja imelik asi küll, et Suumanil seda oskamatus, seda võrratut värskest aina jätkub. «Meil siin Hüperborea» tundus juba täiesti täiuslik. Huvasti suurelikud! Aga võta näpust — Nofretetega pole põrmugi vähem põnev. See põnevus mind kirjutama ajaski. Ütlen kohe, et metsas on radasid palju ja see, mille ma siin valisin, on vaid üks paljudest võimalikest.

Prantsuse luuletaja André Frénaud on nimetanud luuletust kasutuks masinaks, mis, nagu ta küll möönab, ei olekski nii kasutu, kui osutuks võimeliseks kaasa haarama teda

pöörlema pannud teadvust ja «seda oma rütmi kaudu ühendusse viima Kõiksuse energia sügavamate liikumistega».

Eesti luuletaja Aleksander Suuman on ka masina-võrdlust kasutanud: *Igav tekst/ täiesti käsitamatu masin*, kirjutab ta. Ja tõesti, nõutult peame me seisma keset nii paljude arusaamatute masinate müra, oskamata neid väljagi lülitada. Pidev müra loob harjumuse, koguni müravajaduse. Hakkamegi neid masinaid kasulikuks pidama, treime tasapisi juurde. Mõnikord nimetatakse seda kirjandusprotsessiks. Mõnikord võiks seda nimetada kirjanduse kuhjumiseks. Mõnda tüütabki kuhi ära, ronib kuhja alt välja, näeb, et saab ka teisiti, lausub: *Tuletame koos/ sõnad jälle meelde*.

Ja siis hakkab otsast peale, *halastamatus*est, *algusest*, seda peaaegu mõtetut, peaaegu lootusetut üritust — luua sõnadest masin, mis ei seisakski kasutuna inimese ja ta maailma vahel, luua luuletus. Ja ta haarab meid kaasa, luues kõigepealt vaikuse, milles me, kui vaid soovime pingutada, võime kuulda, näha seda raskesti nähtavat muusikat — seda maalikunsti, seda luulet.

Mitte et ma maalikunsti ja luulet võrdustaksin või võrreldagi tahaksin — Suumani puhul on selleks ahvatlev võimalus küll — tahan vaid öelda, et mõlema muusikat on võimatu näha läbi hinnangu prillide. Aga hinnangud kipuvad meil loomuldasa kõige ees käima. Nad pole ainult mõõdapääsma-

tuteks prillideks, vaid ka turvaliseks toeks, tublideks karkudeks, millel oleme lapsepõlvest, kooliajast (eriti kooliajast!) saadik harjunud komberdama üle maailma võrratu määramatuse.

Agas kui viskaks kargud korraaks kõrvale. Kui tõesti tuletaks sõnad jälle meelde? Ja esimeste sammude ebakindlusest üle saanud, lähaks õige jalutama. Kas või Tallinna tänavaile kui mitte just Hüperboreasse, kaugele Vilsandi saarele; kas või Nofretetega metsa. Usun, et tasub proovida, ehkki karkudel kõndimine on väarikam.

Kõnelesin kirjanduse kuhjumisest. Täpustaksin.

Luuletuse loomisel kasutab iga luuletaja hulka võtteid. Ühendab neid nii ja teisiti, leiutab uusi, parandab vanu. Luuletuse, sõnalise objekti arusaadavus, headus, ilu ei sõltu ühestki võttest (riimidest, süntaksist, kirjajahemärkidest, graafilisest kujust, sõnalikust jne) eraldi, aga kõigi võtete kasutamisest kokku küll. Seda, et teatud võtetega võib üht-teist saavutada, märkavad paljud; mõnikord süvendab seda muljet ka kirjanduskriitika. Nii haaravadki paljud kinni sest käepärasest võimalusest, haaravad sulle ja asuvad luulendama. Luulendamiseks kasutatakse vastavalt moele kas sonetti, haikut, vabavärssi, mingeid riimisalmikuid vms. Põhiline, et kasutatakse, mitte ei looda, luulendatakse, mitte ei luuletata. See on ju nii lihtne. Ja hakkabki kuhjuma tekste, päris häid sealjuures. Lõpuks viib see nagu muugi küllalt järjekindel tegevus absurdini. Seda ei märgata aga iseenesest. Harjutud on tegevust oluliseks, sisukaks pidama, kirjanduse aastaülevaateid koostama, koosolekutel sõna võtma. Luulendaja muutub märkamatuks luule ohvriks, kirjanik kirjanduse ohvriks, kui ta omaloodud kuhja alt ei märka õigel ajal välja tulla. See näib kehtivat nii üksikkirjaniku kui terve kirjanduse kohta.

Ärgu mõistetagu mind valesti: mitte et võtted oleksid halvad, vastupidi, kõik võtted, kõik teed on head, kuid ükski neist pole siiski nii hea, et tast ei võiks kahjuta loobuda. Et tast ei peaks loobuma, kui seda nõuab luuletus, see enneolematu asi. Käteõpitud võttest ei tohi liiga armsaks saada, muidu algab autoepigoonlus, millel on epigoonlusega ühised hädad: luuletus on ehk «paremgi» kui ta eelkäijad, aga ta ei kõida meid enam, sest kõike seda oleme juba kuulnud. «Uue aine» sissetoomisest üksinda jääb väheks, sest ainegi on vaid üks vahendeid, võtteid luuletaja käes. Lõpuks on see sügavamas ikka üks ja sama, millest poeet kõneleb, mida ta kuuldavaks, nähtavaks püüab teha. Aina püüab. Mõnikord öeldakse: luuleeksperiment. Nagu võiks luule ollagi midagi muud kui

eksperiment! (Ka kanooniliste skeemide kasutamine peab olema eksperiment, nagu on näiteks Suumani sonetid «Hüperboreas».)

Ei näe mingit järsku erinevust «Hüperboreas» ja «Nofretetes» vahel. Selles, mis neis on põhilist. Muutusi muidugi on: kadunud on riimid ja sonetid, Vilsandi piltide asemel on Tallinna omad; vahest ehk veidi enam om nihestatud tähendused, ehkki äratuntav on ikka seesama mitte-õel huumor. Mis peamine, kõik on sama loomulik, sama peen, sama tundlik — kui kasutada epiteete, mis ju tegelikult asja olemust ei selgita. Loomulikult ka see näiliselt järsk vormimuutus. Iga mäng läheb igavaks, kui lõputult samu vigureid kasutada. Eesti luulegi läheb igavaks, kui aina kuuekümmendaid taga ihaledes salmikuid treida.

Tulles masinavõrdluse juurde tagasi, ütleksin: aeg on küps, et masin ära lõhkuda, võtta ta osadeks lahti ja hakata otsast peale kokku panema. Võõrdumus on juba liiga suureks kasvanud. Julgeksin väita, et taolisele äratundmisele on jõudnud juba vähemalt kolm eesti luuletajat: J. Kaplinski, P.-E. Rummo ja A. Suuman. Tõsi, nad lähevad erinevaid teid, jõuavad erinevate tulemusteni. Seegi on loomulik.

Ma ei arva, et vahepealne luule oleks valelik olnud; vale oli, et me temaga ära harjusime. Harjumus on suurim vale. Ja harjumusest peabki meid raputama luuletaja rahutus, ta *hea truu rahutus*; ma loodan, et niipea ei tule aeg, mil luuletaja veel vaid naeratab *raudsel, lumivalgelt, plastsel, kuldsel.* / *Ja muud ei teegi.* Et luulemaastikule ei lasku mäletsemise rahu, et seal ei puhke õide lootusetuse lill.

Ja et mõnikord ikka *kõu* ta üle naerab.

MART SUSI

Pliiatsivisandeid esteetilisest luuletajast ning tema raamatust

Max Harnoon. Mustvalge. «Eesti Raamat», Tallinn, 1986. 48 lk.

Ikka ja ikka mind on painanud monomaania sellest, kas ja millistelt lähteaspektidelt on esteetiliselt uurimiseks võimalikud objektiivsed, eruditsioonist ning elukogemusest mitesõltuvad otsustused. Mind on jälitanud mõte kriteeriumist, mis võimalikult väikese ohu kõrval langeda subjektivistlikesse, mitte-tõestatavatesse väidetes annaks võimalikult töökindla ning üldistatava aluse artistliku teksti äratundmiseks. Ses otsingus üle parda tuleb esimeses järjekorras heita kõik teksti sisulised elemendid ning ideed, sest järeldused nende kohta ei pääse kõrvale kas sotsiaal-

ravivaist või poliitilist värvinguist; paremal juhul on otsesõltuvuses otsustaja haritusest, meeoleolust või eluloolistest andmetest — ühesõnaga see on kahe keerulise süsteemi asetamine teineteise kohale. Ärgem asetagem ka kirjanduslikke meetodeid kui niisuguseid püramiidi, sest valik siin sõltub eelistusist ainetes ning valgustusisugavusis. Lähtudes aga eeldusest, et kõik need meetodid põhimõtteliselt on võrdväärsed ja paiknevad tasapinnaliselt, jääb võimalus sirnata, mil määral on kinni peetud reeglitest, mis iga konkreetne meetod kasutajale seab; ning kas esineb sõnu, mis vastuolus tekstuuri sisemise loogikaga.

Kõik eelnev vaid kordab vana tõdemust: kunst — see on käsitöö. Kui küsite, ons verbaalse kunsti suurus üksnes kirjandustehniline täiuslikkus või on siin ka midagi muud, siis vastan: ei ole midagi muud. Iga teine seisukoht asetab kirjanikule piiravad eeltingimused (näiteks: tekst olgu huvitav), kuid kerge on märgata ning tõestada, et kõik need tingimused on eetilise-utilitaarsed. Praktikalist tähtsust selliseil meeldetuletusil on küll vähe, võib-olla ainult ses mõttes, et näitavad esteetikule sekkumismomendi: nimelt esteetik võib neist kõnelda alles siis, kui mingi teose tehnilise taseme suhtes kahtlused on kõrvaldet. Tõsi, sellest vinklist peame tunnistama kunstiks ka kõik nn triviaalse, kuid sihikindla sõnakasutusega tekstid, kas või ansambli «Modern Talking» laulud. Kuid kasutades juba sõna «triviaalne», võime kasutada ka epiteete ning öelda: tõepoolest, see on küll kunst, kuid halb kunst kasvatuslikust aspektist.

Ülaloleva valgustusel jääb vähe kõhklusi, et tehnilisest ning hariduslikust küljest Max Harnooni luuletused on kasulikud. Oleme tunnistajaks peenendunud keeleinstinktile, mahult väheldase kogu piirides väga mitmesuguste, erinevate tugevate külgedega võtete kasutamisele. Mainigem kas või morfoloogiliste sünonüümide stiilinüansse kui tegelaste väljajoonistamisel tarvitet põhivahendit. («See kohiseb natuke nagu mu kodumetsad.» ütles Fagahan. — «Ma armastan sind, ka.» ütli Sisa.») Või võtet, kus tähenduselt lähedasi sõnu või mõttearendusi lükitakse järjest teineteise otsa («avastanud neis uusi madalikke/ võrenguid koolmekohti/ tundnud uusi pulsilööke/ kellatiksumisi kellalööke pulsitiksumisi»).

Triviaalne sõnatarvitus esines siinkirjutaja tähelepanekute järgi vaid ühes luuletuses; ja seegi, nagu selgitin, oli trükiviga. Nõnda lk 17 leiduva sõnapaari «sõber sygis» asemel peab olema «höber sygis».

Üldistades nähtub, et Max Harnooni tunnetuslik positsioon on triviaalsele otse polaarne, elitaarne ning kohati äärmuseni

estetistlik. Sõnatarvitusi, mis seda kinnitavad — aga teisiti seda kinnitada ei saagi —, leiame peaaegu igast luuletusest või proosapalast. See avaldub, esiteks, sellastes nimi-sõnades nagu «neim», «härasmees», «tuber-kuloos» (mitte kui füüsilise seisundi konstateering, vaid kui teatava hingeseisundi hõllandus). Kas reaalinimesed tarvitavad selliseid sõnu, kui sagedasti neid üldse on kuulda või lugeda? Intuitsioonile tuginedes öelgem, et vaid haruharvadel kordadel. Teiseks see ilmneb sõnaseostumistes, kus sõnad eraldi võetuna on täiesti tavalised, kuid nende ühitamise läbi saadakse uus kvaliteet, milles — kestvamal süvenemisel — pole tunda triviaalse eluaistmise hõngugi, näiteks «tumesinine üksindus», «närviline Hermann», «ärauputamine». Lõpuks me näeme sagedasti väljendeid, mis annavad tunnistust hingelistest ning kehalistest olukordadest ning nende tekkepõhjustest, mida vähemalt pealispinnalt vaadates võib kindlustundega nimetada väheesinevaks. Näiteks: «me tulime ärsealt kus veel keegi/ pole käinud...»; «kõhn nõrk kurvasilmne mees»; «...õhust ja üksindusest kuhtund lind».

Kõigil neil sõnadel ning sõnakombinatsioonidel on üks eriline omadus lisaks metafüüsilisele nauditavusele — need teevad võimalikuks psühholoogilisi ning esteetilisi probleemiasetusi, mis tavalisele keelele saavutamatud. Siin pole määrav see, millisele ühiselulisele valdkonnale või üksikobjektile selle keelega lähenetakse, vaid just see, millisest punktist see lähenemine algab. S.o millised on lähtealused, mis selle keele ja lähenemisviisi tingivad. Need alused pole aga kergesti tähistatavad, kui üksnes tekstiga piirduda. Hoomame küll niisuguseid hingepeatumisi nagu ükskõiksus, blaseerumus ning vervitus, aga need on ju esteetilikes maailmanägemistes samavõrra üldised põhimõtted kui dialektika kolm seadust marksismis. Sest ei kujuta hästi ette esteetikut, kes vähemalt vaimus poleks elust tündinenud. Krestomaatilise sõnavaraga luuletusis me Harnooniil aga nägemuspildistus ega mingeid teisi täpsustavaid reaale ei kohta, mis suunaksid pilgu mõnele kindlale teadaolevale esteetilisele positsioonile. Argumente jätkub üksnes sedastamaks, et see positsioon tõepoolest on esteetiline, mitte aga enamaks. Et selle positsiooni tähistamine pole aga huvituseta, nii siinkirjutaja nõrkuste kui üldise esteetilise situatsiooni rineduse tõttu (pidagem seda aksioomiks), siis on pööratud nende täpsustuslootustega luuletaja isiksuse poole. Seejuures on peidus ka soov selgitada põhjendused või õigustused, mis sellast esteetilist ning pateetilist keeletarvitust ja ilmataju saavad.

Luuletaja Max Harnooni vestlusportree
Aeg: 8. oktoober 1986. a kell 11.30.
Koht: Nurgapealne kohvik Nõmme jaama ligidal, mitte kaugel Max Harnooni kodust. Kaks noormeest istuvad ühe laua ääres akna all.

MS: Ma pean hoiatama, et kõik, mida sa ütled, võidakse kasutada sinu ja su esteetika vastu.

MH: Selle vastu pole mul midagi. Olen väga meelitet.

(MS pakub MHle sigaretti.)

MH: Tänan, ei.

MS: Ma näen, sa ei suitseta. Kuidas on lood tuberkuloosi ning vähahaigusega?

MH: Need olid juba teistel, mul pole neid enam vaja. Mul on kõrge vererõhk, sellest piisab.

MS: Ma olen lugenud, et lord Byron oleks pigem surnud, kui oma haige jalaga üle tühja ballisaali luuganud. Mina tema asemel küll oleksin seda teinud.

MH: Mina samuti.

MS: Tähendab, inimeste arvamine ei lähe sulle korda.

MH: Sellepärast ma just luukangi, et läheb korda. See just tekitabki huvitavaid liikumisi.

MS: (vaikus)

MH: (vaikus)

MS: Ma ei tea meeldivamat eluviisi kui see, mida mõned aastad järjepanu harrastid — jõudeelu veetes ning ilusaid ja abstraktseid mõtteid mõeldes. Aga elu on midagi muud.

MH: Paraku mitte, elu on seesama. Jõudeelul on üsna raske elust irduda, see tuleb massiga peale. Tööd tehes või õppides aeg ja elu isegi lahjenduvad. Jõudeelul aga isegi kriitilised situatsioonid on kergemini ületatavad.

MS: Sa oled parandamatu romantik. Sa võtad jumala positsiooni ja ütled inimestele, mis on tõde ja tegelikkus; sa näitad, mil moel peab tegelikkust kohtlema, ja annad oma käitumisega selleks eeskuju.

MH: Sinna ma ei saa midagi parata. Kuid ma ei ole romantik kõiges. Ma ei tahaks olla romantik kunstis. Nad olid mõtte- laadilt väheliikuvad, klassitsistlik kalduvus on enamasti liikuvam olnud. Mis puutub tõesse, siis see on enesetunde küsimus, umbes nagu suitsetamine. Pole tähtis tõde peale suruda. Kuid ta on olemas ning tasi ei saa mööda. Tekitab halva enesetunde, kui temast mitte hoolida. Ma ei arva, et pimeduses elada oleks parem. Kui elada, siis juba kusagil äärel, nii et midagi muud ka paistaks.

MS: Mus tekitavad sellised sõnad nagu «tõde» ja «tegelikkus» jälestust. Neil pole ühtset, kokkulepit tähendust. Kuid teatavasis situatsioones on nendega hää mängida.

MH: Minule jälle väga ei meeldigi nendega mängida. Nad jäävad rite. Nad on olemas, aga neid ei saa kasutada. Neil on halb omadus, et tekitavad kindlaid kujutlusi, millega vestluspartner samastub.

MS: Nad arvavad, et kõigel sellel pole tunnetuslikku katet. Ei estetiseerit keelel, ei estetiseerit mõtlemisel.

MH: Arvaku terviseks. See ilmselt on nende enesetundele kasulik. Ma olen muide ka lugenud pärismaalastest, kes arvavad, et kirjeldustel lumest pole tunnetuslikku katet. See on kirjas kusagil kapten Cooki reisides.

MS: Ei ole vist vähem esteetilist aega kui praegune. See ei tähenda, et selle aja kohta ei saaks teha esteetilisi üldistusi. Aga need on alati riskantsed ses suhtes, et on kergesti statistika ja triviaalpsühholoogiaga ümberlükatavad.

MH: Aeg tõesti on dimensioon, mis esteetiline pole. Kuid ma lubaks sõna «esteetiline» kasutada etümoloogilises tähenduses (kr k «meeleliselt tajutav»). Kui miski on kusagil aistitav, siis ta teatavas mõttes on esteetiline. Võiks aga just öelda, et meie aeg paneb ka seda esteetilikumat esteetilist nägema! Ta on nii kirev ja kontraste on palju. Tore on oma aega sõimata. Kui on tore, siis ka peab.

Mul on aga just hea meel, et nüüd elan. See on just sama tunne, kui hakkamast kodu poole tulema, jõuan juba kodutänavale, ning vaatan sealt tagasi. See tagasipilk oleks jube.

Ma arvan, et mida rohkem aeg edasi tormab, seda parem. Paavo Haavikko on öelnud, et tuleb rõõmustada iga mõrva üle, sest see mõrv on nüüd tehtud. Mõrvade koguhulk jääb seega vähemaks. Ka aeg on mingis mõttes lõplik. Iga asi, mis on tehtud, on hea, sest seda enam ei ole.

Kui me kõige selle juures pärima, kas Max Harnooni äärmuslik-esteetiline keeletarvitus, tema pürgimine pateetilisesse ning õilsatesse sentimentidesse, ainekliku valgustamisnurgad on midagi läbinisti varemolematut ning haruldast, siis vastust andes me peame näitama, milliseid kultuurisituatsioone ning -momente võrdlustloovaks võtame. Kui ümbritsevail kirjanduslikel ning ühiselulisil väljavaateil baseeruda, siis võib tunda kuumalaineid peajusse tõusmas. Seda juba sõnavara ning väljendatavate meeolude tõttu.

Muidugi oleks kerge registreerida, et sellast sõnavara ei kasuta ega meeleolusid ei harrastavist mitte keegi, isegi üliõpilased mitte, kuid see vaid markeeriks Max Harnooni nägemiste erandlikkust, ei vääraks selle sisemist loogikat aga milgi määral.

Kui peame lubatavaks Th. Kuhni terminoloogia ülekandmist ka esteetikasse, siis võime öelda, et Max Harnooni tajungite ning järete süsteem edustab teatavat paradigmat, mis on läbi ja läbi esteetiline, kuid mitte iseenesesse suletud, vaid materiaalse ning intellektuaalse maailma väärtustamisele suunatud. Geneetiliselt küllap on riskantne osundada, et Harnoon jätkab näiteks dekadentide või «Siuru» traditsioone. Kuid teistest küljest seda teha on uhke ning kasulik.

Mu rõõmud aga lõpevad, kui lahkun Harnooni luulekogu kasulikkuse pinnalt. Mul näib, et olles mänguline keeles, minetab luuletaja sageli igasuguse mängulisuse sisu. Ta jälle ja jälle läheb liiale tarkuses, defineerimises, kategoorilisuses; neis komponentides esinedes lõpmatuseni tõsiselt. Ei, ma ei taha võtta esteetikult vabadust olla tõsine, ning ma ei ole ka päris veendunud, et korralikult seotud kaelasid — see on esimene tõsine samm elus, kuid ütlen siiski, et esteetiku tõsidus seisneb hoopiski muus, nimelt hoidumises kategoorilistest otsustustest maailma oletatavate seaduspärasuste kohta. Sest ei ole vaja tegelda mitte otsustamisega positsioonidelt, mis pole üksikasjus pildistat, vaid just selle pildistamisega.

Häirib ka see, et väärtustamistegevuses luuletaja on keskendanud tähelepanu tarbetult laiale objektide ringile ning kasutab seejuures epiteete, mis kunstilisest aspektist tähtsusetud, vahel isegi naeruväärsed. (Näiteks «hästi lõhnav higi», «kõige ilusamini heli-

sevad tühjad südamed», tuberkuloos kui kõige ilusam haigus, luuletused sügisest kui kõige ilusamad omasugused.)

Esteetilised otsustused maailma ja inimesteomaduste üldistusiks on sõna hinnangulises mõttes ebaesteetilised. Näib ainuvõimalik, et oma aimusi ning põlgust avaldatakse ühtesid seltskondi ning teemasid taludes, teisi ignoreerides, näidates nõrka huvi ühtede või teiste elustiilide vastu.

Loobudes siiski kodusõjast, ennetagem nõudmisi selle üle, milline on põhimõtteliselt keelelise ja psühholoogilise nirsuse elujõud. Ehk arvatakse, et see on määratud kiirele kustumisele, ei oma tunnetuslikke toetuspindu. Ma tahaksin küll leida tuliseid õigustusi sellele nirsusele, kuid olen vaadanud ja vaadanud, aga ikka jäänud seisma tühjade pihkudega. Ometi elujõu puudumine praegusel momendil ei tee olematuks siinvaadeldava suundumuse ajalugu, mis üksainus võitute ning elujõu loetelu.

Ühes ajendis ei või aga kahelda — see on tühjus. Tühjus ümbritsevast elust; tühjus sõnadest, mida selle elu kohta öeldakse.

Vähemtuntud sõnade selgitused:

järete — mõttejärete varal harutlemisena saadud otsustus;
monomaania — hingeelu alal haiglane nähtumus, kus mingi üksainus mõte või kirg näib vaimu valdavat;
neim — kättemaks;
nirsus — esteetiline liigvalivus (nirse, 3. v. — esteetiliselt liigvaliv);
püngimus — pretensioon;
rine — viljatu, steriilne;
sirnama — tähelepanelikult vaatlema, kaalutlema;
verv — pöörane, pikaajaline kirg.

VIKERKAAK

JAANO-MARTIN OTS Inspiraatsioon

Ühel päeval tuli noorkirjanik Joosep koju vandeseltslaslikult kavala näoga. Loomulikult ei jäänud see tema naisele märkamata. Naine oli noor, ja et nende abielu veel eriti kaua polnud kestnud, päris ta mehelt sõbralikult: «Noo, kas sa astusid baarist läbi või?» Noorkirjanik vastas nae-

ratades: «Oh ei! Ma lihtsalt kirjutasin ühe jutu.»

Asi hakkas naist huvitama ja ta küsis Joosepilt: «Millest see jutt on?»

Joosep naeris veel kavatades ja vastas: «Ära,» vastas ta.

Naine mõtles pisut ja küsis: «Millest sellest, kuidas me tutvavime?»

«Ei,» vastas Joosep.

«No siis sellest, mida sa teinud oled,» vastas naine. «No siis sellest, mida sa teinud oled,» vastas Joosep.

«Ei,» vastas noorkirjanik, istus laua taha, võttis paberilehe ja kirjutas naise pakutud teemad üles. Neid võis tal kunagi vaja minna.

«Mis sa nüüd teed?» päris naine. «Kirjutan juba arvatud teemad üles, et sa neid uuesti ei ütleks,» ei tahtnud noorkirjanik tött avaldada.

«Aga millest sa ikkagi kirjutasid,» nõudis naine.

«Ma ju ütlesin, et arva,» vastas Joosep. «Ega ometi sellest, mida sa tegid enne, kui me tuttavaks saime?» ehmus naine. Ta oli juba valmis nutma puhkema, kuid noorkirjanik rahustas teda. «Ei, sellest ma küll ei kirjutanud,» ütles ta kiiresti. Naine ohkas kergendatult ja mõtles, millest Joosep veel võis kirjutada. Seda, mida tegi naine enne Joosepiga tutvumist, Joosep ei teadnud, nagu ei teadnud ka täpselt, mida naine pärast tuttavaks saamist oli teinud.

«Noh, kas mõistatasid ära?» kiirustas noorkirjanik Joosep naist.

«Sa kirjutasid... minu emast!» taipas naine äkki. «Kuidas sa võisid, kuidas sa julgusid midagi niisugust teha!» karjus naine.

«Ei kirjutanud ma sinu emast ka,» suutis Joosep rahulikult jääda. Kui aus olla, polnud ta üldse midagi kirjutanud, ta tahtis, et naine talle mõne idee annaks, aga see hea idee oli kangesti visa tulema.

«Millest sa siis veel võisid kirjutada,» tusatses naine. «Äkki kirjutasid minust. Et ma ei oska nõusid pesta ja et minu tehtud toidud on põhja kõrbenud või liiga soolased,» ärritus naine veel enam. «Ma aimasin seda kohe! Mu ema hoiatas mind, et ega need kirjanikud ikka õiged mehed ole, aga mina, rumal, ei uskunud teda...»

«Rahu, rahu,» ütles noorkirjanik kiiresti, «kuidas ma võiksin sinust kirjutada...»

«Ah et sina ei võigi minust kirjutada! Ma tean, sul on teine ja sa kirjutasid hoopis temast, aga nüüd salgad ja ajad tagasi!» karjus vihane naine Joosepile. «Mina ei jää enam tunnikski sinu juurde, aitab mulle! Mina ei kannata kauem niisugust elu!» Naine tõmbas mantli selga ja tormas nuuksudes uksest välja. Noorkirjanik ohkas sügavalt, istus kirjutuslaua taha, võttis ette paki puhast paberit ja kirjutas pealkirjaks: «Kuidas ma naisega tülli läksin.»

Nali

...läksin välja hea nalja. Kordasin see ajas mind kogu aeg ääteks koolis ja kuulasin ravat loengut, kui nali See oli nii naljakas, et naerule. Ma püüdsin aga nali ei läinud

peast. Võitlesin iseendaga hulk aega, siis andsin alla ja pahvatasin laginal naerma. Mida rohkem ma naersin, seda naljakam tundus nali olevat. Läksin näost punaseks ja kõht tõmbus krampi, aga naer ei lõppenud. Lõpuks viskasid kaaslased, kes midagi ei taibanud, mu välja. Pikkamööda läks naer üle, ainult üksikud rõõmsad turtsatused kinnitasid, et nali oli tõesti naljakas.

Õhtul olin teatris. Laval armastati, tapeti, leinati. Saalis istujad pühkisid pisaraid. Mulle tuli äkki meelde seesama hea nali. Ma ei suutnud vastu pidada ja saali paiskus kõige rõõmsam ja kõlavam naer, mida ma kunagi naernud olen. Jäin varsti vait, aga pahanatud näitlejad ei mänginud enne edasi, kui mina lahkunud olin. See polnud enam üldse naljakas.

Hea tuju kestis. Mul tuli mõte see nali üles kirjutada, et ka teised võiksid naerda ja imestada, kui naljakaid asju ma välja mõelda oskan. Kuna ma paberit-pliiatsit polnud taibanud kaasa võtta, otsustasin, et kirjutan nalja suurelt seinale. Leidsin paraja sõetüki ja tõusin valge majaseina ääres kiki-varvule, kui keegi mulle õlale koputas. «Kodanik, majaseintele joonistamine on huligaansus, selle eest võib teid karistada,» ütles range näoga miilitsamees.

«Tahtsin, noh, nalja üles kirjutada, hea nali, noh, et kaotsi ei läheks,» kogelesin. Võimuesindaja mõtles viivu ja sõnas: «Jutustage see nali kõigepealt mulle, ma pean teadma, kas see on ikka küllalt hea, et seda niisugusesse kohta kirjutada.»

Hakkasin jutustama, aga esimesest sõnast kaugemale ei jõudnud. Naerukõöksatused ei lasknud enam ühtki sõna üle huulte. Natuke aega vaatas miilits rahulikult, aga kui ma järjest rohkem hoogu läksin, ütles ta hoopis: «Kodanik, palun tulge kaasa,» ja võttis mu küünarnuki raudsesse haardesse.

Jaoskonnas käskis üks valges kitlis mees mul silmad kinni panna, ühel jalal seista, käsi vehkida ja muid akrobaatikaharjutusi teha. Siis raputas ta pead ja lausus: «Ei mingeid tunnuseid.» Sellegipoolest ei lastud mind minema, vaid seesama korraldaja, kes mind jaoskonda tõi, ütles: «Noh, jutustage nüüd oma nali ära. Ainult palun mitte unustada, siin on ametiasutus.»

Noogutasin ja tegin juba suu lahti, kuid nali oli nagu peast pühitud. Kortsutasin kulmu, liigutasin kõrvu, aga meenutada ei suutnud. «Noh!» nõudsid miilitsamehed, kuid mina sain ainult käsi laiutada. Nali meelde ei tulnud. Kui ma ka kümne minuti pärast midagi jutustada ei osanud, tehti mulle protokoll huligaansuse eest ja nõuti viis rubla trahvi.

Jaoskonnast lahkudes olin õnnetu ja solvunud. Ja siis, kui olin kodutänavale jõudnud,

tuli mu nali mulle meelde. Ent naerma ma enam ei hakanud. Sain hoopis vihaseks. Kuradile see nali! Mina näen vaeva, murrann pead, aga keegi ei oska seda hinnata! Jah, ei tasu see naljategemine ennast ära.

Koljat ja Taavet

Vaata, Koljat seisab õues,
Oda käes ja pios piik;
Koljat õues ja ta taga,
Hõiskab orjapõlve riik!

Taavet, Taavet, miks sa magad?
Tõuse ruttu ülesse!
Sõtta! Võida Koljat ära,
Otsa orjapõlvel tee!

Joomakurat Koljat märkab:
Taavetil sel käes on ling;
Taavet viskab, karskus võidab,
Koljatil sel kinni hing!

(«Kasuline Talurahva Kalender», 1896, lk 40)

VILEN KÜNNAPU Steiner, Assistent ja tornid

Juba mõnda aega töötasid Steiner ja Assistent uues tööruumis. Suur ruum, umbes kolmkümmend korda üheksakümmend meetrit, asus kõrge büroo üheteistkümnendal korrusel vaatega linnale ja kõigele muule, millest allpool juttu tuleb. Suures ruumis oli ainult kaks lauda ja kaks tooli. Toa nelja nurka olid sümmeetriliselt paigutatud neli lambatopist. Samuti olid lamba portselanist kuitised Steineri laua kõrgis nurkad

sandalt korruselt alla. Selle sündmuse mälestuseks ollagi noored oma kaupluse nimeks pannud «Sõnajalg». Aknast välja-vaatavaid vanainimesi oli majas teisigi, mõned neist istusid seal päevade kaupa, liikumatult, vaikselt nagu mannekeenid või muumiad, vaadates mööduvaid inimesi, autosid, kasse ja koeri. Steinerile meenus inetu lugu lapsepõlvest, mil keegi vanamutt väljavaatamise asemel päevitas hoopis aknalaual oma tagumikku. Tõsi küll, aken oli sügava tagasiastega ja ei paistnud seega tänavale, kuid ometi oli mõnest põiktänavast või hoovisopist vaatenurki, kust sürrealistlik pilt oli täiesti nähtav.

Üürimaja kohalt avanes vaade linna tornidele — kirikutele, kindluse- ja veetornidele, korstnatele, kraanadele, mastidele ning mõnele kõrghoonele. Tornid moodustasid lõputu näitelava; valguse ja aja, samas ka taevatausta muutumisega oli kogu pilt pidevas liikumises. Steiner ja Assistent vaatasid seda süvenenult ning olid tornidega justkui sõnatus dialoogi. Pääkesekiirtes valgustunud tornid andsid talle mõtteid muutumisest ja tragöödiast. Mõisted nagu valgus ja aeg olid inimese eksistentsi ja taolu füüsiline ja psühhiline. Steiner: «Ma ei saa mõelda üldse aru, aeg ja valgus».

Aja ja valguse mõiste kaotama hakkasid nad metsa ja metsa ratsad ja võid

vee all — ebamäärane hirm nii kaljude ja kivide kui ka tulekahjude, torude lõhkemise ja kokkupõrgete ees. «Allveelaevas sa oled, samas sind ei ole, kõik on kui noatera peal,» arutles Assistent. Kõik see tegi elu allveelaevas võrreldavaks eluga kosmose-laevas. Kummaline küll, aga Assistentile tundus eksistents selles väikeses kosmoses puhtamana, ausamana, eetilisemana kui maailmas, kus ta praegu elas. Ta teadis, et väikeses veealuses paadis inimese hing puhastub, efekujutus hakkab tööle sajakordse võimendusega, iga ruum selle suures kalas elab isiklikku elu. Kuid mitte üksi allveelaev ei tundunud talle kalana, vaid vaadeldes torne tundis ta tihti ka iseennast kalana. Tornid sisendasid talle igatsust teiste kalade, veealuste taimede, roheka valguse ja vaikuse järele.

Kord, kui Steiner ja Assistent jällegi torne vaatlesid, maandus nende akende esisele katusrõdule helikopter. Sellest pistis pea välja hõõrunud-habetunud, puhta pilvevärviga viipas neile lahke ja rõõmsa näoga mõtlemata ronisid aknast välja ja vaevaga tõusis linnale kohal. Ükski neist ei tundus provintsi- ja linnast pärit, vaid olulise üldvaadet andis. Assistentid, kellel oli

tema ümber uisutasid, jõid kohvi, mängisid mingeid imelikke muusikariistu, ratsutasid, suudlesid või hüppasid lihtsalt hüppenõõridega. Purskkaevud purskasid, püगतud põõsad kasvasid, trepid olid trepid, päikesekiired puhkasid ukseportaalidel ja aknakarniisidel.

Seda kõike märkas ka Assistent, kuid ta süda hakkas kiiremini lööma vaid mere kohal lennates. Ta silm otsis pingeliselt allveelaevu ja kalu, kuid peeglina helendav veepind reflekteeris vastu ainult pilvi ja helikopteri enda varju.

Tasapisi hakkas kopter tõusma kõrgemale. Läbiti pilvede esimene kiht, siis teine ja kolmas. Korra muutus aknatagune üdu peaaegu et tumehalliks, kuid seejärel hakkas koloriit helenduma ja peagi meenutas ümbrus lumevälju ja jäämägesid. Mõlemat haaras aimus eelseisvast õnnest. Piloot ainult naeratas salapäraselt ja tõusis üha kõrgemale. Äkitselt märkas Steiner illuminaatori taga lammast, seejärel teist, kolmandat, kümneid. Õige vasti oli lambaid juba sadu, tuhandeid ja veelgi hiljem miljonid. Assistent nägi aga erineva suurusega kalu, kes hiigelparvedena ümbritsesid neid, ning allveelaevu, mis helkisid punaselt, siniselt, kollaselt, mustalt ja valgelt. Steinerit ja Assistenti haaras kirjeldamatu joovastuse ja vabaduse tunne. Mõõda nende põski voolasid pisarad, nad kallistasid teineteist suures liigutushoos. Ei olnud enam ängi, survet ega valu, kõik voolas, hõljus ja oli piiritu. Pruuniks päevitunud piloot aga naeris müstilist ja meeletut naeru ning tõusis oma vägeva riistapuuga üha kõrgemale ja kõrgemale, üha kaugemale ja kaugemale, vastu tõusvale päikesele, vastu loojuvale kuule.

JUTUSABA

ARKADI STRUGATSKI,
BORISS STRUGATSKI
Ekspeditsioon põhjakaarde
Katkend romaanist II
Tõlkinud Teet Kallas

II
Andrzej suunas lambi põrandale. Kiiva kuivanud parketiliistudelt kiiskasid talle vastu niimluid, mida katsid kõdused rõiva-ükid, valendas kolp, mille pealael tokerdasid üksikud juuksesalgud. Mis siis ikka. Ülevaade tehtud. Ei mingit paanikat. Andrzej astus piki koridori edasi. Võõrastetuba... Midagi magamistoa sarnast... Pildid. Ta vaatas ringi.

Tumm oli juba kohal. Ta nõjatus vastu peletult kõrge riidekapi poleerpinda, suured heledad kämblad laia vöörihma vahele torgatud.

«Pead muudkui vahti?» küsis Andrzej hajameelselt ja heatahtlikult. «Lase aga käia, sest mine sa tea, äkki põrutab keegi mulle tõesti nurga tagant ära... mis?»

Andrzej tabas ennast sellelt, et rääkis selle kummalise mehega juba mõnda aega nagu mingi suure koeraga. Ta jäi vait, patsutas Tumma paljast õlga ja astus edasi. Lambisõõr tantsis kord vasakul, kord paremal pool, selja taga kotsid Tumma sammud. Need ei kaugenenud, need ei lähenenud.

See korter siin oli tegelikult veel lausa musternäidis. Lõputu hulk tube, igas neist mööbel, lühtrid, mustaks vananenud pildid ilusates muuseumiraamidetes. Kahjuks oli mööbel enamasti puru, tugitoolidel küljed maha rebitud, toolid jalutult ja turjatult põrandal läbiseigi, kappidel aga polnud uksi ees. Kulus see mööbel neile siin kütteks või mis? Säärase kuumuse juures...? Veider lugu igapidi... .

Ausalt öeldes oli terve see maja vägagi veider. Sõduritest võis isegi aru saada. Mõned korterid olid vallakistud ustega, seest täiesti tühjad, mitte midagi peale lagedate seinte. Mõned seevastu olid seestpoolt lukus, siin-seal leidis mööblit laotud barrikaade. Nendes korterites lamasid sekeletid. Samad lood olid naabermajades. Võis arvata, et üsna samasugune pilt avaneb kõigis selle kvartali elumajades.

Kõik kokku tundus esialgu nii jampslik ja mõttelage, et isegi Izja Seremetjev polnud suutnud leida ühtki mõistlikku lahendust. Sest jah — miks siiski osa elanikest oli siit pagenud, haarates kaasa kõik, mis vähegi

võimalik, teised aga oma kodusesse barrikadeerunud, et seal nälga ja janusse surra? Võib-olla aga hoopis külma kätte? Mõnes korteris võis leida üsna algelisi raudahjusid, teisel aga keset põrandat laotatud plekitükke, mis olid toodud ilmselt katuselt.

«Oskad sa aimata, mis siin toimus?» küsis Andrzej Tummal.

Too raputas aegamisi pead.

«Oled sa siin varem käinud?»

Tumm noogutas.

«Kas siis siin veel elati?»

Ei, näitas Tumm.

«Klaar...» pomises Andrzej, hakates mõistatama, mida peaks kujutama see mustaks tõmbunud maal seinal. Nähtavasti oli see mingi portree. Ja kas mitte mingi naisterahva pilt?

«On see koht siin ohtlik?» küsis ta siis.

Tumm vaatas talle ainitise pilguga vastu.

«Saad sa ikka mu küsimustest aru?»

Jah.

«Vastata võid?»

Ei.

«Aitüma sellegi eest,» lausus Andrzej mõtlikult. «Hüva, lähme minema.»

Nad läksid tagasi teisele korrusele. Tumm tardus oma nurka. Andrzej astus tuppa. Korealane Pak juba ootaski teda. Ta arutas midagi Izjaga. Andrzej sisenedes jäi Pak vait ja tõusis püsti.

«Istuge, istuge, Pak,» ütles Andrzej ja võttis ka ise istet.

Pak viivitas pisut, vajus siis aeglaselt toolile ja seadis käed põlvedele. Ta kollakas nägu oli rahulik. Tursunud laugude tagant kilendasid unised silmad. Andrzejle oli see mees tegelikult alati meeldinud. Ta meenutas millegagi Kanekot. Või meeldis ta lihtsalt sellepärast, et oli alati vormis, alati heasoovlik, kõigiga lahke, muutumata seejuures familiaarseks. Ta oli viisakas ja vastutulelik, ent seejuures alati natuke endasse kapseldunud, jäädes kättesaamatult mingi aimamatu distantsi varju. Või ehk sellepärast, et just nimelt toosama Pak oli osanud teha lõpu tollele hullumeelsele madinale neljakümnendal kilomeetril — siis, kui ta kõige pöörasema paugutamise ajal äkki varemete vahelt välja astus, peopesad üles taeva poole tõstis ja rahulikult laskude suunas astuma hakkas.

«Ega teid ometi üles äratatud, Pak?» küsis Andrzej.

«Ei, kuna ma polnud veel pikali heitnudki, härra nõunik.»

«Kas kõht teeb liiga?»

«Mitte rohkem kui teistel.»

«Arvatavasti vähem ka mitte,» lausub Andrzej. «Ja kuidas jalgadega on?»

«Paremni kui teistel.»

«See on kena,» ütles Andrzej. «Ja kuidas üldine enesetunne on? Kas te olete väga väsinud?»

«Ei, kõik on korras. Täna teid, härra nõunik.»

«See on kena,» kordas Andrzej. «Mul on teile säärane jutt, Pak. Homseks on välja kuulutatud pikk peatus. Aga juba ülehommeme tahaksin ma teha erigrupiga ühe väikese rekognitsiooni. Noh, nii umbes seitsekümmend kilomeetrit edasi. Me peame vett leidma, Pak. Lähme kerges varustuses ja kiires tempos.»

«Selge,» ütles Pak. «Palun luba teiega ühineda.»

«Täna, Pak. Niisiis ülehommeme, kohe kella kuuest hommikul. Kuivpajuki ja veevaru saate seersandi käest. Oleme rääkinud? Ah jah, veel. . . Mis te arvate, kas me leiame siit üldse vett?»

«Arvan, et leiame,» ütles Pak. «Olen neist kvartaleist üht-teist kuulnud. Siin kusagil peaks üks läte olema. Kunagi oli see väga jõuline allikas. Nüüd on ta ilmselt üsna kuiv, aga meie rühma jaoks peaks siiski jätkuma. . .»

«Aga kui on lõplikult ära kuivanud?»

Pak raputas taas pead.

«Ma pole mitte kunagi kuulnud ühestki lättest, mis oleks lõplikult kuivaks jäänud. Veesoon võib kahaneda, ta võib isegi kõvasti kahaneda, aga niipalju kui mina tean, ei kuiva lättest kunagi päriselt olematuks.»

«Dokumentidest pole ma küll veel midagi avastanud,» ütles Izja. «Vesi suunati siit linna läbi akvedukti, nüüd on see nii paganama kuiv, et ei oska üteldagi. . .»

Pak vaikis.

«Ja mida te siis veel nende kvartalite kohta olete kuulnud?» küsis Andrzej.

«Üsna mitmeid õudusjutte,» lausub Pak. «Osa neist on selge väljamõeldis. Ülejäänud aga. . .» Ta jäi jälle vaib.

«Noh, näiteks?» küsis Andrzej heatahtlikult.

«Õieti olen ma teile üsna paljusid asju juba rääkida jõudnud, härra nõunik. Kuskil siinmail peaks nende kuulujuttude kohaselt asuma raudpeade linn, aga kes need raudpead tegelikult olema peaksid, seda ma veel ei mõista. . . Siis — mingi verekosk. Aga see on siit väga kaugel. Ilmselt on jutt mingist joast, mis uhab üle punase põhjaliiivaga kärestike. . . Veel olen ma kuulnud jutte mingitest rääkivatest loomadest, aga see asi jääb küll juba võimatuse piirimaile. Sellest, mis selle piiri taha jääb, pole nähtavasti üldse mõtet rääkida. Aga jah, Eksperiment on eksperiment. . .»

«Nähtavasti olete mu pärimistest täiesti tüdinud,» naeratas Andrzej. «Kujutan ette, kuidas te peate igaühele ikka üht ja sama kordama. . . Nii et palun vabandust. Aga mis teha, teie olete meie hulgas kõige paremini asjadega kursis.»

Pak raputas taas pead.

«Kahjuks pole minu kursisolekust abi,» ütles ta. «Enamik kuulujutte ei leia niikui nii mingit tõestust. Ja vastupidi: tuleb ette üsna palju selliseid asju, millest mina pole kunagi varem kuulnud. . . Ma vastan küsimustele muide ainult siis, kui räägin kellegagi juhtivkoosseisust. Loen täiesti valeks võimalust, et sõdurid ja ekspeditsiooni reatöölised oleksid kursis kõikvõimalike kuulujuttudega. See mõjub kahjulikult moraalile.»

«Olen täpselt samal arvamusel,» lausub Andrzej. «Ja mulle meeldiks vist palju enam, kui räägitaks rohkem kuulujutte näiteks mingitest veinijõgedest praekallaste vahel.»

«Jah,» kinnitas Pak. «Ning just sellepärast teen nii, et kui sõdurid hakkavad midagi pärima, katsun ebamugavast teemast mööda hiilida ning hakkam rõhuma ennekoike legendile, mis räägib Kristallpaleest. Tõsi küll, viimasel ajal nad sellest loost ei hooli. Nad on hirmu täis ja kipuvad koju.»

«Aga teie?» küsis Andrzej.

«Minul ei ole kodu,» vastas Pak kiretult. Ta nagu oli liikumatu ja silmad jälle unised.

«Tjaa. . .» Andrzej trummeldas sõrmedega lauaplaadil. «Mis siis ikka, täna teid, Pak. Minge nüüd puhkama. Head ööd.»

Ta saatis pilguga pleekinud saržriide all aimuvat turja, ootas, kuni üks sulgus, ning lausub siis:

«Üht tahaksin ma kindlasti teada. Miks see mees end küll meiega sidus?»

«Kuidas — miks?» jahmus Izja. «Nad ei osanud ise luuret organiseerida ja tulid sellepärast sinu juurde. . .»

«Aga milleks neile üldse luuret tarvis?»

«No kuule, kulla mees. Ega siis igaühele see Geigeri kuningriik ka nii kallis ole nagu näiteks sulle. Varematal aegadel ei soovitud nad härra meeri võimu all elada — mäletad sa ikka veel härra meeri? Nüüd ei taha nad presidendi võimu all elada. Nemad tahavad elada omaette, selge?»

«Selge,» lausub Andrzej. «Aga kes neil seda keelab?»

«Seda arvab sina,» ütles Izja. «Sina pole president.»

Andrzej läks raudkasti juurde, võttis sealt piirituseplasku, niisutas käsi, hõõrus peopesi vastamisi.

«Küll võib see kõnts ära tüüdata,» kirus ta siiralt, «aga või sina seda mõistad.»

«Ja-jah, ega sõnnik pole suhkur. . .» nõustus Izja hajameelselt. «Ega ka mitte ar-

mas tädikene. . . Kuule, misjaoks sa seda asja ikka ja jälle kordad? Mis sa norid Paki kallal? Mina tunnen teda väga ammu, võib ütelda, et peaaegu esimestest päevadest siinmail. Pak on väga aus ja väga kultuurne mees. Mis sa norid ta kallal? Neid sinu jesuiitlike ülekuulamisi saab seletada ainult asjaoluga, et sina vihkad intelligentsi lausa zooloogilisel tasemel. Jah, kui sa tõesti pead eluliseks vajaduseks välja uurida, kes siin kuulujuttude levitamisega tegeleb, siis mine ja kuula oma informaatoreid üle. Pak ei puutu asjasse. . .»

«Minul ei ole ühtki informaatorit,» ütles Andrzej külmalt.

Nad jäid vaik. Viimaks lausus Andrzej:

«Tahad ausalt?»

«Noh?» küsis Izja ahnelt.

«Säärane lugu, kulla onuke. Mul on viimase ajal tunne, et keegi soovib väga meie ekspeditsiooni ära lõpetada. Lõplikult, kui sa aru saad. Mitte sedasi, et pöörame otsad ringi ja kõmbime koju tagasi. Eil Keegi tahab meile lihtsalt lõpu peale teha. Meid hävitada. Et meist saaksid teadmata kadunud ekspeditsiooni liikmed, mõistad?»

«No kuule, mees. . .» lausus Izja, küüned habemes sobramas.

«Jajaa. Ning mina püüan jälile saada, kellele see kõik peaks kasulik olema. Siiani pole ma aru saanud.»

«Oota nüüd. . . Räägi mulle, kust sa selle tunde võtad? Selles mõttes, et otsad ringi ja padavai koju, noh, siin pole mingit erilist äratundmist vajagi. See on lihtsalt fakt kui selline. Kõik tahaksid koju. Peale sinu, minu, Paki ja vist ka koloneli, kelle jaoks on kõik see värk ammu üks kama. . . Aga kust sa selle võtad, et keegi soovib meid hävitada?»

«Ei tea,» ütles Andrzej. «Tunnen ja kõik. . .» Ta vakatas. «Igal juhul tegin ma õigesti, et Paki endaga kaasa kutsusin. Ei ole tal sugugi vaja siia laagrisse kükitama jääda. . .»

«Mis tema siia puutub?» kraaksatas Izja. «Noh, hüva, Pak koksab meid kõiki maha, aga mis edasi? Põrutab seitse sada kilti jalgsi — kand ja varvas?»

«Kust mina tean?» ühmas Andrzej. «Äkki oskab ta traktorit juhtida? . . . Tjaa. . .» Ta jätkas mõtlikult. «Ausalt öeldes ei saa ma enam peaaegu millestki aru. Kes see Tumm

on — näiteks? Miks ta käib nagu koer mu järel? Tuleb isegi peldikusse. . .» Ta elavnes äkki. «Muide, nagu välja tuli, on ta siin kvartalites juba varemgi käinud.»

«Haa!» hüüatas Izja. «Põrutav avastus! Need keeletud kujud on kõik siinsed kandidid läbi trampinud. Seda tean ma ammu. Aga mis sellest kasu?»

«Äkki lõigati nende keeled suust just siin?» oletas Andrzej.

Izja silmitses teda.

«Tead, teeme parem ühe klõmmi.»

«Millega seda lahjendada?» Andrzej tõusis. «Hea küll, lähen uurin seda asja.» Ta patsustas oma tühja kabuuri. «On su püstol siin?»

«Kusagil vist ikka on,» ütles Izja. «Mis siis?»

«Hea küll, lähen nüisama,» vastas Andrzej.

Ta haaras käigu pealt lambi, läks koridori. Tumm tõusis talle vastu. Paremat kätt koridorisügavusest kostis tasast kõnekõminat. Andrzej seisatas.

«Kairos, Daggan, Kairos!» kostis koloneli sisendav hääl. «Jaa, nüüd näen ma lõplikult, et teie olete kõik ära unustanud, Daggan. See oli kahekümmes Yorkshire'i laskurpolk ja seda kamandas tollal hea vana Bill, viies baronet Stratford.»

«Palun südamest vabandust, härra kolonel,» väitles Daggan aupaklikult, «aga me võiksimme härra koloneli päevikutest järele vaadata.»

«Pole vaja mingeid päevikuid, Daggan. Tegelde nüüd parem oma püstoliga. Muide, te lubasite mulle enne ööd natuke ette lugeda. . .»

Andrzej astus trepikotta ja pörkas seal vastu Ellishowerit nagu mingit telefoniposti. Ellishower suitsetas, istmik käsipuule toetatud.

«Viimane enne und?» küsis Andrzej.

«Just nii, härra nõunik. Kohe lähen magama.»

«Tehke seda tõesti,» ütles Andrzej edasi astudes. «Kes palju magab, see teeb väga vähe pattu.»

Ellishower itsitas aupaklikul kombel talle järele. Sa kuradi versta post, mõtles Andrzej. Katsu sa ainult kolme päeva jooksul mitte hakkama saada! Rakendan su oma kätega veduki ette, täpselt!

KALEIDOSKOOP

MIHKEL MUTT Teatri ümber V

Tunnistan, et läksin Noorsooteatri etendusele «Nii me võidame» eelarvamusega, sest revolutsiooniteema klantspildistamine pole just haruldane. Seekord näeb muud. Šatrovi näidend kõneleb varasemaist samalaadseist ausamalt. Dramaatiline süžee kui niisugune tükis ja lavastuses puudub. Üksteisele järgnevad stseenid Lenini kohtumistest mitmesuguste isikutega. Lenin, kelle inimlikkuse rõhutamine on saatnud minu põlvkonda hällist alates, mõjub praegu tõepoolest elavalt. Teda usub kui psühholoogiliselt tõepärast. Laval pole jumal ega postamendiheeros, vaid avatud, «vabade valentsidega» isiksus, intelligentne ja tahtejuline juht. Ses suhtes on markantne «kabineti» dispuut rahu sõlmimise üle. Lenini veenmisvõime, tegutsemisotsustavus ja psühholoogiosavus avalduvad üllatavas valguses ja ...inimlikult. Samas näeme laval tema kaasaegseid riigi- ja parteitegelasi. Nood ei vasta täpselt prototüüpidele, teksti on ümber kombineeritud (A. Ots Stalinina on küll eksimatult tuntav). Aga üldine autentsus on säilinud. Ajalugu on elav. Selle nurki pole veel siledaks nüiditud. Inimesed vaidlevad veendunult ja kirglikult. Kuuldub mõtteavaldusi Buhharinilt ja Trotskilt ilma vältimatu epiteedita «reetur» või «antikristus». Aga kunstiteos peabki ajalugu kujutama historistlikult, tolle perioodi seisukohalt, mitte tagantjärele tarkuses silte kleepima. Hinnang avaldugu juba teisel ja üldisemal tasandil. Muidu moondub kõik.

Lenin ei kaota kaine eneseanalüüsi võimet ega taha lasta endast ebajumalat teha — nii oleks ta ohutu; nii saaks teda sisulisest tööst kõrval hoida. Juba paistavadi jõud, kes — ehkki võib-olla enesele teadvustamata — ei armasta mitte ainult uut ühiskonda, vaid võrdselt või rohkemgi ennast selles ühiskonnas. Näeme kirja kirjutamist kongressile Stalini asjus. Kuuleme pea kõiki neid seisukohti, mida praegugi kuulda — nagu taasavastatuid. Ühtaegu see rõõmustab, samas tekitab meelehärmi ja paneb käsi lajutama, et inimloomus on siiski nii kergesti korrumppeeruv, et ta nii lihtsalt minetab oskuse ennast kõrvalt vaadata ja tegelikust elust võõrdub.

Näitlejaist tuleb eriti esile tõsta T. Tepandit Töölise osas.

Pärislõpule järgneb tükiväline finaali. Aplausi lõppedes tuleb trepimademele ilma

grimmita Komissarov ja kordab kavalehele trükitud Lenini mõtet: «Mitte keegi maailmas ei suuda kompromiteerida kommuniste, kui kommunistid ise ennast ei kompromiteeri. Mitte keegi maailmas ei suuda takistada kommunistide võitu, kui kommunistid ise seda ei takista.» See kuulutus mõjuks ebakunstilise lisandina, kui Komissarov ei ütleks seda isesuguselt. Ta hääles puudub pateetika, hüüdlauselik võidukus. Peaaegu vastupidi: ta püüab meid veenda, uskuma panna, sisendab ja selgitab. Nagu oleks kommunism uus asi, millega tuleb alles tõeliselt pihta hakata!

See lavastus on taas sammuks teel, mis viib asjade nimetamisele õigete nimedega, avalikustamisele. Ajalugu antakse tasapisi vabaks. Selles suhtes on edumeelne ka Kiisa/Undi vastvalminud film «Saja aasta pärast mais». Peterburi ülikoolis õppinud andelist ja fanaatilist, komplitseeritud hingeeluga V. Kingisseppa käsitletakse enam-vähem sellelt psühholoogiliselt keerukustasandilt, millega oleme tänapäeva kirjanduse, teatri ja filmi puhul endastmõistetavana harjunud. Linal pole veretu üliinimene, keda ümbritseb hale-nõmedate väärirute kamp. Tolleaegsete olude esitamisel on suudetud vängeid värve vältida. See on otstarbekas. Kuigi karikatuur kuulub otsapidi kunsti alla, ei tohi kunst olla karikatuur.

Eestis on juba mõnda aega pruugiks, et inimesed vahetavad ala. Kriitikust kirjanikuks saamine pole enam ebaharilik, lisa tuleb juurde. Ent see tähendab ikkagi mobiilsust ühe meediumi — kirjasõna piires. M. Unt ületas rajajoone otsustavalt, hakates ise lavastama. Praegusenes on tema kontos kahekohaline arv aktsepteeritavaid lavastusi. «Nii me võidame» kavalehel on Komissarovi kõrval kaaslavastaja Jaak Alliku nimi. Varem on viimane teinud «Seda teed...». Too oli ratsionalistlik. Polnud piinlik, aga hinge ka eriti ei läinud. Töö jäi meelde eeskätt seetõttu, et V. Saldre tõestas end seal näitlejana rohkem kui muidu. «Pandi-maja» ja «Tuled sa tagasi?» pole ma juhtunud nägema. Kui «Nii me võidame» oleks Alliku täiesti iseseisev töö, nimetaksin teda lavastajaks. Aga ei tea ju tema ja Komissarovi tööjaotust. Eeldades, et inimene oma olemuses on põhimõtteliselt üks, võib teha muidugi oletusi. Allik pole kujundliku mõtlemise meister. Seevastu on tal poliitilist kirge, kriitikameelt ja loogikat. Sellest peaks johtuma tema lavastuste selge suunitus. Sinna ei tohiks sattuda midagi, mis poleks

mõtestatud, poleks mõistuse kohtu eest läbi käinud. Võiks olla kasulik, kui temataoline kontseptualist mõnelgi meie lavastajal proovide käigus saatana advokaadina kõrval seisaks.

Nii Lenini kui Kingissepa puhul on tegemist inimestega, kes jäävad endale truuks. See tüüp näib praegu tõmmet omavat. Kompromissitu on ka Cyrano de Bergerac «Vanalinna Studios» (lavastaja E. Baskin). Roxane'i mängib Ü. Kaljuste, nimiosalist Roman Baskin. Iseäranis viimast tuleb esile tõsta, sest kui veetlevaid noori daame leiab eesti lavalt hädapärast mõne veel, siis ei paista kedagi, kes suudaks asendada R. Baskinit. Sedavõrd nõuab praegune osa pidevat temperamenti (mitte ajutisi purskeid), kavalerikkust, nõtkust, tehnilist laitmatust. Seni oleme Baskini esituses näinud osavaid mehi, avantüriste jms — täpseid ja värvikaid küll, aga juba näidendis pisut ühemõõtmelisi. Seekordne roll on komplitseeritum. Ulja mõõgakangelase, võimu vastu häbematu sirgele selgroole lisandub lüüri-line hingepool, häbelik rüütellus, delikaatus eraelus. Lavastusest tervikuna ei saanud novembris veel aru, et oleks tegu särava komöödiaga, nagu kavalehel lubatud. Sära oli suhteliselt vähe. Massistseenid loigesid, mis ka mõistetav, sest oli kaasatud abikoosseise. See-eest traagiline (tänapäeval pigem sentimentaalselt mõjuv) pool oli rohkem paigas, lõpuks sai pisaragi poetada.

Ja veel üks mees ei tagane endast — tulgu taevast või pussnuge. See on sakste ja kirikumeeste vihkaja Ado Reinvald N. Baturini laulumängus «Kuldrannake», mida mängib «Ugala». Tüki ümber on trükisõnast leida õhkamist, lausa paleuslikke osundusi. Pärast vaatamist ei saa sellega päriselt nõustuda. Isamaalust on siin küll, tolleage-seid olusid ja kunstniku hingelugu samuti, aga mitte vaimustust sugereerivas mõjuvuses. Peemat ei tohiks nii-ega naapidi fetišeerida. Näidendit on lühendatud, mis kasuks tulnud, aga ikkagi on «Kuldrannake» piisavalt lite-ruur, üksnes lugedes oma poeetilist võlu oovutav. Murre ja ilukõneline sõnaohtrus natavad kohati (teise vaatuse algus) sõnumi elgust. P. Jürgensi peategelane on tõsiselt võetav töö, siin pole suurt midagi ette teita. Et Reinvald samast lähedalt pärit, äheb tükk Viljandimaal mõistagi menukalt. Imeda enam, et lavastus menu kõrgemale tõusnud. Väino Uiho seades on eklektikat, sitaate ja efekte. Mina pole muusikas nii epi, aga melomaanil hakkaksid kõrval tõenäoliselt pilli ajama, kui ta kuuleb läbi-egigi regivärssi, uumat rahvalaulu ja koori-uusikat, sekka koraaligi. Viimane on luteri irikus nii suur anakronism, et lavastaja seda kindlasti teadnud. Miks siis? Võib-olla

eksin, aga ei oska muud seletust pakkuda, kui et episood kooriga rõdul on vägagi efektne. Efekte on üldse palju — lavastusel tervikuna on natuke «ameerikalik» maik juures, ehkki on ka hinge minevaid tõuse nagu talu ostmine, «Kuldrannakese» vahefinaal jt. Etenduse lõppedes tuli mõte, et see töö võiks kuuluda A.-E. Kergetele tema lavastajate alguses, mil ta armastas eri aine-seid liita, kabareed klassikaga põimida. Aga et minule teatraalne teater põhimõtteliselt meeldib ja ma vaatan säärast laulumängu meelsamini kui pseudosügavat filosoofitseemist või pealispindset olmetükki, siis sain omal kombel elamuse minagi (vahel hämmastusest pead vangutades: küll ikka «panevad!»).

Ometi tunnistan ausalt, et «Ugala» on taas pilku püüdnud. «Kuldrannake» ei ole järjekorrdne lavastus.

Lehitsen «Ugala» Moskva-gastrollideks trükitud brošüüri. Lõpust lugesin, et teatri kunstiline juht Jaak Allik on sündinud aastal 1946. Seega pidi ta hiljuti nelikümmend täis saama. Ajakirjandus vaikus sellest... Mäletan Alliku filosoofiaseminare ülikooli-päevilt. Ta rääkis enamasti asjast, rääkis konkreetset ja arupäraselt, ei udutanud ega korrutanud klišeesid. Teatrite Valitsuse õhk-kond elavnes tema tuleku järel, muutudes ajuti lausa loomunguliseks. Tallinnas — nagu mujalgi — kujunevad mitteformaalsed kultuuritsentrumid, kust astutakse läbi, et juttu puhuda, suhelda. Informatsiooniring-luseks, verevahetuslikuks seltsieluks on see hädatarvilik. Mäletan näiteks niisuguse kes-kusena «Loomingu» toimetust kadunud A. Kurtna visitatsioonide kõrgeriigid. Säärased keskused aktiveeruvad ja vaibuvad — sõltuvalt seal töötavatest ja neid külas-tavatest inimestest. Ka Teatrite Valitsus hakkas mõjuma inimlikult. Kui palju on maailmas üldse ministeeriume, mille mõnest valitsusest astutakse ka lihtsalt läbi...

Siis läks Allik uue ajakirja peatoimetajaks. Juba esimestest numbritest võttis «Teater. Muusika. Kino» nii vankumatu ilme, nagu oleks ta asutatud juba mõõdunud sajandil Briti Kuningliku Ühingu poolt. Ta ilmus lugeja ette tõsise ja heatasemelisena, väga kindlakäeliselt paika panduna. Seejärel langes Allik kunstipattu, millest eespool juttu. Temast sai «Ugala» kunstiline juht. Tema peateene ei seisne mõistagi lavastajapanuses, vaid «Ugala» vahetult enne teda saavutatud taseme jätkamises — teiste vahenditega. «Ugalale» võidakse teha mitmesuguseid etteheiteid, põhjendatuid ja põhjendamatu-aid, sõltuvalt tegijate hea- või pahasoovlikkusest. Mille peale aga keegi näpuga näidata ei saa, on loidus, otsingute vähesus, uinuv rahul-olu või resigneerunud käegalöömine. Seda «Ugalas» lihtsalt pole. Teater elab, tegutseb,

katsetab, eksib, vahel ka leiab. Seal on loominguline õhkkond, mis peegeldub ka avalikkuse jätkuvas huvis tema vastu. Lõpetan oma «juubelijutu» trafaretse lausega, sest ka sõnad tuleb vabaks anda, nad kroonulikkuse kihist vabastada. Õelgem nüüsiis, et kõikidel kohtadel, mis talle usaldatud, on Jaak Allik end näidanud algatusvõimelise ja sihikindla, edumeelse ja printsipiaalse töötajana!

ENN SIIMER Filmimaailm III

*Tõde sünnib ketserlusena
ja sureb eelarvamusena.*

G. W. F. Hegel

Filmimaailmas nagu kogu meie eluski on praegu vaidlusterohke ja elav aeg. Teiste elualade, eriti aga teiste kunstisfääridega võrreldes tunduvad siinsed probleemid isegi teravamad, (plaanitsetavad) ümberkorraldused seega ka sügavamad. Vähemalt projektide tasemel. Taolised üpris kardinaalsed muutmiskavad ei ole ühe või teise revolutsioonilisel mõtleja inimese või grupi ettepanekud. Nende taga seisab 1986. a maikuu toimunud NSV Liidu Kinoliidu V kongressil valitud liidu uus juhatus eesotsas Elem Klimoviga. Muudatuste ametlik projekt läks nende ridade kirjutamise aegu liikvele ning selle arutelu tuleb ilmselt tuline. Praegu käimasolev teatrieksperiment pole sellega võrreldes mitte ainuüksi «poolik» (kasutades tuntud teatriteeste Mark Zahharovi ja Oleg Jefremovi sõnu), vaid ka oma ulatuselt minimaalne. Kogu Nõukogude Liidu filmitootmine ja -levi tahetakse panna täiesti uutele alustele, kaasa arvatud «filmimisteeriumi», NSV Liidu Kinokomitee töö põhimõtted. Paraku on meie ajakirjanduses kõigist neist plaanidest ja vaidlustest üpris kasinalt juttu olnud. Nii filmi- kui teatrikunstiuutmisprobleeme arutatakse nagu vastu tahtmist, olgu põhjuseks loovtöötajate skepsis sügavate ja positiivsete muutuste võimalikkuses või hoopis juhtide kartus, et poleemika ja aruteluga võidakse liiga kaugele minna.

Üleliidulised arutlused filmikunsti üle on tõepoolest «kaugelt läinud», kuid midagi hirmsat pole juhtunud, riiki kukutama pole keegi hakanud. Vastupidi, tugevnenud on ka nende autoriteetsete loovtöötajate hääl, kes kutsuvad üles ettevaatlikkusele muudatuste tegemisel, praeguste ja end mitte veel ammendanud lahenduste arvestamisele.

Mida siis õieti muuta soovitakse ja kuivõrd see vastab meie Eesti oludele? Paljud asjad, mis on õiged ja perspektiivsed suurte vabariikide võimsate stuudiote ja teiste rahvuskultuuride jaoks, ei pruugi

sedasama olla väikeste stuudiote ja meie kultuuri seisukohalt. Koormamata lugejat «kinematograafia arengu uue mudeli» (kinoliidu projekti ametlik nimetus) üksikasjadega, seda enam et poleemika selle üle seisab veel ees, tasuks kas või lühidaltki peatuda projekti ühiskondlikul taustal, mis on sama kõigi kunstialade jaoks. Igal ajastul on tinglikult õeldes oma tõde, mis püüab saada valdavaks ning loomulikult eitäb eilset tõde. (Tinglik seepärast, et uus tõde ei pruugi olla eelnenu täielik vastand ega absoluutne eitus. Kuid eitus on ta igal juhul ning mõnedes punktides kindlasti printsipiaalne.) Ühiskondlikud muutused tõstavad loomulikult esile ka oma juhid ja «prohvetid». Ent kuulutades oma tõde ei saa ega tohi välistada teisi, neid lihtsalt kõrvale surudes või olematuks kuulutades. «Uus mõtlemine» nüüdismaailmas peaks tähendama seda, et maailm pole enam lineaarne, ainult ühele tõele alluv. Praeguses situatsioonis ei saa pretendeerida ainutõde omamise privileegile. Selles mõttes on maailm tõepoolest väikeseks muutunud ning tuleb arvestada elama teisi ja nende eluväärtusi arvastes. Milleni viib aga see, kui ühel põlvkonnal puuduvad võimalused ereseosteostuseks, näitab meie ühiskonna areng viimase paarikümne aasta jooksul. 60ndate aastate «oma tõde» eest seisnud põlvkonnal hajusid võimalused selleks kümnendi lõpustult ning alles nüüd, 80ndate keskel, on tema tõde ühiskondliku tunnustuseni jõudnud. Pikaajalise stagnatsiooni tulemusena kaotasid ka järgnevad põlvkonnad usu «oma tõde» võimalikkusse. Väsimus aga kandus pikapeale üle kogu ühiskonnale, valitsema kippus tarbijalikkus ja merkantiilsus.

Analoogiliselt kogu ühiskonnas toimunuga oli nõukogude kinematograafia üsna pikka aega väliselt stabiilne, kuid tegelikult kätkes see stabiilsus — eriti viimasel ajal — hingeamatvat muutumatust. Nimekad ja kõrge riikliku tunnustuseni jõudnud filmiloojad (aga koos nendega ka nende «prohvetid» — kriitikud ja filosoofid, juhid ja administratsioonid) said praktiliselt teha piiramatult kõike. Kassamenuga nende filmid silma ei paistnud, kuid kriitika tavatses nende tööde puhul arvestada temaatilist kaalukust ning nõrkadest kohtadest lihtsalt mööda vaadata. Ajalehtedes «Pravda» ja «Komsomolskaja Pravda» paljastati veel enne kongressi armutult NSV Liidu Kinokomitee tendentslikku onupojapoliitikat, tollase kinoliidu juhatuse positsioonitust selle suhtes.

Oli kujunenud välja ringkaiitse kõige uu vastu, igasuguse «teisitimõtlemise» suhtes mis võis ohustada tunnustatud autoriteeti ja nende eesõigusi. Ei säästetud sõnu ega valitud vahendeid, et tõestada uute znnet

(patt oleks neid 40aastaseid ja vanemaidki nimetada noorteks) nii või teistsuguseid vigu, asjatundmatustki. Uute väljendusvahendite ning uue sisu otsingud tituleeriti ühemõtteliselt tarbetuks, olmeprobleemide või siis mineviku vastuolude ületähtsustamiseks, meile võõraks filosoofiliseks lähenemiseks. Paljud tänapäevateemad, nende olemasolugi vaikiti üldse maha. Ja nii koguneski kenake hulk nn «riiulifilme», mis ühele või teisele mõjukale tegelasele ei meeldinud ja seepärast levist kõrvaldati (näitena nüüd juba meil linastunud G. Panfilovi «Teema», A. Germani «Proovilepanek», E. Klimovi «Agoonia», aga samuti lähemal ajal meieni jõudvad T. Abuladze «Kahetsus», K. Muratova ja S. Sokurovi mitmed filmid). Kõige selle tagajärjel sattusid paljud andekad filmiloojad, kes oma loomingus sotsiaalselt teravaid probleeme puudutasid, suluseisu. Taoline pilt ei olnud iseloomulik muidugi mitte ainult filmimaailmale. Nii või teisiti kehtis see teistelgi kunstialadel, kogu ühiskondlikus elus. Kirjeldatud ühiskondlikud protsessid olid küll üldomased kogu riigis, kuid kõige teravamalt ja markantsemalt avaldusid eelkõige suurtes filmikeskustes — Moskvas ja Leningradis. Meil Eestis oli ja on neil protsessidel oma eripära, vähemteravdatud iseloom.

Ühiskonnaelus vallandas muutuste laviini (mis esialgu veel jõudu kogub) NLKP 27. kongress, filmimaailmas üleliidulise kino-liidu kongress. Nüüd on juba üht-teist muutunud, terve rida «riiulifilme» on rahva ette jõudnud ning iga nädal toob nendele lisa. NSV Liidu Kinokomitee suhtumine loomingusse on juba (vaatamata sellele et normatiivseid muutusi on siin veel vähe) tugevasti muutunud. Suuri ja pöördelisi uuendusi töötab ka nimetatud «mudel».

Uued tuuled üleliidulises kinematograafias ei jäta mõjutamata ka meie filmikunsti. «Tallinnfilm» on üks väiksemaid filmistuudioid NSV Liidus. Oleme vist üldse maailma väikseim rahvas, kellel oma rahvuslik filmikunst. Selle väitega võiks nagu uhkustadagi, ometi oleks sellel mingi popslik alatoon, ironiline varjund. Millest see tuleb? Lennart Meri on kunagi meie filmikunsti nimetanud «suureks üksildaseks». Tõepoolest mõjub eesti filmikunst teiste rahvuskultuuri kandjate kõrval kuidagi hapralt ja hajusalt. Siin on olnud õnnestumisi ja saavutusi, peaaegu legendaarseid filmiloojaidki (Kalju Kiisk, Leida Laius — kui vaid kõige lähemalt näiteid otsida). Kõike on, ka ebaõnnestumisi, kuid seda juhtub ju igal pool. Ja siiski tundub, et too «üksildus» on tihedalt seotud meie stuudio küllaltki väikese tootismahuga. Mida tähendab ühele tänapäevainimesele iasta jooksul kolme eesti filmi vaatamine? Tänapäeval vaatab inimene kinos oma kaks-

kümmend filmi aastas (1980. aastal tuli Eestis keskmiselt 14 kinokülastust inimese kohta), millele lisandub oma sadakond (!) filmi TV vahendusel. Viimast arvu pole võimalik täpselt öelda, kuna puuduvad vastavad uurimused, kuid paljudel inimgruppidel võib see isegi märksa suurem olla. Mida tähendab selles kontekstis 3 eesti filmi? Matemaatikud ütleksid, et näitaja läheneb nullile. Arvestame nüüd ka erinevate huvidega inimesi. Need, kes otsivad kinost ja TVst lõõgastust ja põnevust, ei pane arvatavasti eesti filme peaaegu tähelegi. Need aga, kes on orienteerunud kõrgele kunstimaitsele, eelistavad suures osas maailma ja liidu filmide paremiku. Meie filmid on ilmselt eelkõige nende pidevas huviorbiidis, kelle jaoks on esmatähtis rahvuskultuuri areng. Loodetavasti pole neid tegelikult vähe. Ent võrreldes näiteks teatri või kujutava kunstiga, millele on iseloomulik mingi raskesti defineeritav, täiesti omapärane rahvuslik kultuuriõhustik, on algupärasel filmikunstil kinokülastaja poolt vaadates sellest paraku suuresti puudu.

Kas tähendab see nüüd, et meie maarjamaalikul filmitegemisel üldse mõte puudub? Huvitav oleks teada siin filmitegemisest kaugemal seisvate inimeste arvamust. Mina pessimismi küll jagada ei tahaks. Mulle näib ta vajalikuna ka sellisena. Kultuur tervikuna (ja filmilooe sealhulgas) on muude tähtsamate ühiskondlike funktsioonide kõrval rahvuse seisukohalt vajalik ka tema eneseteadvuse ja selle arengu teadvustamise ja peegeldamise vahendina. Kuid ärgem unustagem ka neid «tähtsamaid funktsioone». Kui meil poleks sellist filmi nagu «Naerata ometi!», kust saaksime siis teada, milline oli 80ndate aastate keskepaiga noorte maailmanägemine? Seega on filmikunsti ka Nõukogude Eestis õige mitu olulist missioonitahku.

Ainuüksi oma jõududega, vabariigisisesele me oma filmikunsti ülal pidada ei jõuaks. Just siit saavad alguse minu kartused «uue mudeli» suhtes, mis kutsub senised administratiivsed juhthoovad asendama puhtmajanduslikega. Täieliku isemajandamise korral muutub problemaatiliseks filmikunsti *status quo* Eestis. Ma ei räägigi sellest, et ainult vabariigi piires filminäitamisest saadav kasu on vaid mürdosa filmitegemise eelarvest. Paraku ei saa me reeglina kiidelda ka oma filmide menuga üleliidulisel ekraanil. Vaid üksikud neist on jõudnud menufilmide kategooriasse (viimati olid sellised näiteks «Hukkunud alpinisti» hotell» ja «Pilot Pír», nüüd töötab selleks kujuneda ka «Naerata ometi!»). Üleliidulises filmitootmise süsteemis saime oma filmitoodanguga seni valutult eksisteerida tänu sellele, et paljud suurte stuudiote filmid tõid süsteemile ter-

vikuna mitmekordse kasumi. Kui nüüd aga iga meie filmi suhtes kulusid ja tulusid täpselt arvestama hakatakse, tuleb meilgi oma töö mitmes mõttes ümber korraldada. Paraku võõritas filmitootmise senine süsteem meid reaalse vaataja peale mõtlemast. Poleks õige, kui me senise kunstitaseme tooksime ohvriks kassamenule, sellega ei võidaks me kultuurile midagi. Ammugi ei tohiks minna lihtsustatud kunstikriteeriumite, massikultuuri arendamise teed. Meie jaoks muutub küllaltki oluliseks probleemiks repertuaari planeerimise ja režissööride huvisuundade kooskõlla viimine. See on alati olnud raske ülesanne ning küllap jääb selleks ka tulevikus. Kõige olulisem näib olevat aga repertuaari kujundamisel arvestada märksa rohkem tegelikkust vaatajat, tema maitseotsustusi ning tema kunstimaitse arendamise vajadust ja võimalusi. Kuidas aga kõik need probleemid tegelikkuses realiseeruvad, milliste tulemusteni jõuab «kinematograafia uue mudeli» arutelu — seda näitab aeg.

PIRET VIRES

Sügis Tartu NAKis

Kas Tartu Noorte Autorite Koondises on midagi muutumas või juba muutunud? Viimasel ajal on suurenenud huvi NAKi ürituste vastu, tublisti on noorenenud publik, rohkesti käib kuulamas keskkooliõpilasi. Ärevad hääled, mis kuulutasid Tartu NAKi liigset tsunftimeelsust ja «vanade olijate» aristokraatiat, peaksid sel hooajal toimunud sündmuste taustal küll vaikima.

Tartu NAKi sügishooaeg algas 29. septembril vana tava kohaselt uue loomingu õhtuga, kus NAKi liikmed ja ka autsaiderid oma värskemaid teoseid kuuldavale tõid. Luuletusi lugesid Aare Kasemets, Jaan

Malin, Kauksi Ülle, Priidu Beier, Enn Lillemets jt, jutte Indrek Särg ja Piret Viires, tõlkeid Märt Väljataga ja Riho Laanemäe.

20. oktoobril oli NAKi aastakoosolek. Enn Lillemets rääkis ajast ja meie võimalustest selles ajas. Aasta jooksul trükkis ilmunud naklaste saavutusi kokku võttes leidis E. Lillemets, et lõviosa sellest moodustas luule, aga oli ka proosat, tõlkeid, kriitikat. Pikemalt arutles ta kahe debüütikogu, Priidu Beieri «Vastuse» ja Kalev Kesküla «Läbi linnaöö» üle.

Küllaldane kvoorum oli koos, et valida uus juhatus. Valimiste tulemusel kadus võimalus juba ammu kõlanud etteheiteks Tartu NAKi aadressil, nimelt süüdistusteks liigses vanaduses. Tartu NAKi uueks esimeheks sai juhatuse noorim liige Indrek Särg, eesti filoloogia III kursuse üliõpilane. Vanast juhatusest jäid alles endine kauaegne esimees Enn Lillemets (aseesimees) ja Priidu Beier. Juurde tulid Jaan Malin (eesti fil IV) ja Piret Viires (eesti fil V).

NAKi uuteks liikmeteks võeti vastu Avo Üprus, Mirjam Lepikult, Eva Kont.

23. oktoobri õhtu pühendati iiri luuletajale William Butler Yeatsile. Tema keldilik-müstilisest isikust ja loomingu rääkis tõlkija Märt Väljataga. Marie Underi, Ants Orase ja Märt Väljataga tõlkeid luges Anne Tärnu. Õhtu möödus heas ühtlases toonis, A. Tärnu esitus toetas igati M. Väljataga täpset tundlikku ja musikaalset tõlget.

/- - / Kas ta

Sai, olles jõhkra õhu vallas, luige
Käest ühes väega kaasa tarkust pisut
Enne kui nokk ükskõikselt vabastas ta?
(W. B. Yeats, «Leda ja luik»)

10. novembril rääkis Peeter Torop Dostojevski poetikast.

23. novembril loeti Toomemäel Kristjan Jaagu juures Betti Alveri luulet.

MEIE AUTOREID

Mirjam Lepikult, s 1969, Viljandi IV Keskkooli 11^a klassi õpilane.

Karl Martin Sinijärv, s 1971, Tallinna I Keskkooli 10^a klassi õpilane.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõerüüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Natalja Morozkina, Mihkel Mutt, Rein Raud, Tatjana Teppe, Rein Veidemann, Peeter Viha-lemm.

Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 601-772. Peatoimetaja asetäitja **Tatjana Teppe** 601-772. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa** 601-858. Algupärane ja tõlkekirjandus **Joel Sang** 601-858. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks** 601-858, **Kajar Pruul** 601-858 (Tartus teisip. reedeni k 13—15 tel 33-396). Keeletoimetaja **Tiina Lias** 601-858. Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma** 601-858. Tehniline toimetaja **Katrin Kuulmann** 601-858. Korrektor **Tiiu Vseviov** 601-858. Masinakiri **Viivi Tammik** 601-858.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 02. 12. 1986. Trükkida antud 13. 01. 1987. Ofsetpaber 70×100/16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,03. MB-00212. Tellimuse nr 4617. ЕКР Keskkomitee Kirjastuse trükikoda. Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiarv 32 000. Адрес редакции: Таллин 200031, Бульв. Ю. Гагарина, 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 2, февраль 1987. На эстонском языке. Цена 45 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245